

ਸਮਤਾ

ਅਕਤੂਬਰ 1981 (ਅੰਕ 17)

ਸੰਪਾਦਕ: ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ (1929-2011)

ਇਹ ਪੀ ਡੀ ਐਫ ਫਾਈਲ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ “ਵਤਨ” ਦੇ ਵੈਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

ਸੋਤ: ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ।

ਸੰਪਾਦਕੀ -

1. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਸਵਾਲ :

ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰਾਇਨ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੰਤ ਤੇ ਮਗਰਮੱਛੀ ਅੱਥਰੂ ਵਹਾਉਣ ਦਾ ਕੀ ਵਾਇਦਾ? ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰਾਇਨ - ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਏਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਉਗਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਹ ਕਤਲ ਉਹ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਨਤੀਜਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ, ਹਮਦਰਦ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੀਆ - ਹਮਦਰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ, ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੀਆ - ਇਹ ਖੇਡ ਵਰ੍ਹਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਇਸ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਖੇਡੀ ਗਈ ਹੈ, ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਖੇਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਰਨਾ ਜੀਣਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਕਲਮਾਂ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਖਰੇਵਾਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਕਲਮਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਬਿਜਲੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿਚ ਅਗੇ ਹੀ ਬਤਾ ਖਿਚਾਅ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਾ ਕੋਈ ਇੰਡਸਟਰੀ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਕੋਈ ਖੇਤੀ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਖਿਚਾਅ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਲਮਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਗਲਤ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਨਿਕਲਣਾ ਵੀ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਤਣਾਅ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪਰਵੇਸ਼ ਵੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਈ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣਾ ਕਿਸ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਹੈ? ਸੰਤ ਜੀ ਦੀਆਂ

ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਜਦੋਂ ਤਕ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤਕ ਸੀਮਤ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਰਗਰਮ ਪਿਤ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਵਾਲ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰਨ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ? ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁਛਣ। ਅਗੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਥੋੜੇ ਡੇਰੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ? ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ, ਰਾਧਾ ਸੁਆਮੀਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ, ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਹੰਗਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ, ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਹੰਗਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ, ਨੀਲੇ ਪਟਕੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ, ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ, ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ, ਵੇਦਾਂਤੀਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ... ਇਸ ਦੇ ਉਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਮਤੇ ਵਾਲੇ, ਧਰਮ ਯੁਧ ਵਾਲੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿਤ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਘਰੇਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਲੋਕ ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਕਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਅਗੇ ਹੀ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਢਾਈ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ? ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਹਾਕਮ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਹੀ ਮਾਰ ਤੇ ਹਨ। ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਚੌਕ ਮਹਿਤਾ ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲਾਵੇ। ਦੇਸ ਦੀ ਖੁਫੀਆ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਜ਼ੁਰੂਰੀਆ ਵਿੱਗ, ਕਿਸ ਕੰਮ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਵਰਗੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਰੇਲਾਂ ਪੁਟੀਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗੇ ਕਿ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ? ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਪੁਛਣ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਘਰੇਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ।

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ - ਸੰਪਾਦਕੀ - 1. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਵਾਲ, 2. ਰਾਣੀਏਂ, ਆਪਣਾ ਘਰ ਸੁਆਰ; ਕਹਾਣੀਆਂ - ਸਾਗਰ ਸਰਹੱਦੀ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ, ਅਸਗਰ ਵਜਾਹਤ; ਅਸਦ ਮੁਵਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਅਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਛੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ; ਕਵਿਤਾਵਾਂ - ਦਰਸ਼ਨ ਖਟਕ, ਧਰਮਪਾਲ ਉਪਾਸ਼ਕ; ਲੇਖ - ਸਿਆਸਤ ਸਾਡਾ ਪਰਮੇ ਧਰਮ - ਪ੍ਰੋ. ਭਾਰਦਵਾਜ; ਪਾਠਕ, ਲੇਖਕ ਫੋਰਮ - 1. ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ, 2. ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ-ਸਭਾ।

2. ਰਾਣੀਏਂ - ਆਪਣਾ ਘਰ ਸੁਆਰ :

ਰਾਣੀਏਂ, ਤੂੰ ਦੇਸ ਹੋਵੇਂ, ਪ੍ਰਦੇਸ ਹੋਵੇਂ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਹੋਵੇਂ, ਜਕਾਰਤਾ ਹੋਵੇਂ, ਤੇਰੀ ਇਹ ਆਦਤ ਬਣ ਗਈ ਏ ਕਿ ਆਪਣੀ ਹਰ ਇਕ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੇ ਸੁਟਦੀ ਏਂ। 34 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ 32 ਸਾਲ ਇਸ ਦੇਸ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਕੋਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਰਤਾ ਧਰਠਾ ਤੂੰ ਏਂ; ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਦੇਸ ਦੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਤੇ ਹੀ ਸੁਟੀ ਹੈ। 1977 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੀ ਤੂੰ 1975 ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। 1980 ਵਿਚ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਜਨਤਾ ਰਾਜ ਉਤੇ ਸੁਟੀ ਜਾਣ ਲਗੀ। ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਤੂੰ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਤੇ ਸੁਟਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਂਗੀ। ਤੇਰੇ ਆਪਣੇ ਪੱਲੇ ਕੀ ਏ ?

* ਤੇਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਹਰ ਇਕ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਵਡੇ ਤੋਂ ਵਡੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹਨ। ਅੰਤੁਲੇ ਦਾ ਕੇਸ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਗੁੰਡੂ ਰਾਓ ਦਾ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

* ਤੇਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਐਮ.ਪੀ. ਬਦ-ਇਖਲਾਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਉਹ ਚਿਲੀ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਅੱਖਾਸ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚੀਆਂ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਤੋਂ ਸੁਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਰਦਾ ਦਾ ਕੇਸ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਐਫ. ਐਮ. ਖਾਨ ਦਾ ਹਾਲੇ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

* ਗੁੰਡਾ ਸਿਆਸਤ ਤੇਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਡਾ ਨੁਸ਼ਟਾ ਹੈ। ਬੰਸੀ ਲਾਲ, ਭਜਨ ਲਾਲ ਇਸ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਵਡੇ ਲਾਲ ਹਨ।

* ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀ ਕਣਕ ਗ੍ਰਦਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਕਣਕ ਮਹਿੰਗੇ ਭਾਅ ਖਰੀਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ 120 ਰੁਪਏ ਭਾਅ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਆਈ ਕਣਕ ਦਾ 220 ਰੁਪਏ ਭਾਅ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਤੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਏਂ।

* ਮਹਿੰਗਾਈ ਆਕਾਸ਼ ਛੂਹ ਰਹੀ ਏਂ, ਪਰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੋਸ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਤੂੰ ਕਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਰਹੀ ਏਂ।

* ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਇਖਤਿਆਰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਲੀਆਂ ਕੁਟਣ ਵਾਂਗ ਕੁਟ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ

ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਹੋਸਟਲ ਸੁਤੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ। ਰਾਸ਼ਟਰ ਪੱਧਰ ਦੇ ਐਥਲੀਟ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਪੁੰਗਰਦੇ ਕਵੀ ਹੋਣ।

* ਤੇਰੇ ਇਹੋ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਬਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤੋਜਾਬ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨਿਆਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰੇਆਮ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕੁਢ ਸਕਦੇ ਹਨ।

* ਖਰਬਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਤੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਮੋਹਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਚੁਕਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ। ਇਹ ਕਰਜ਼ੇ ਲੈ ਕੇ ਤੂੰ ਦੇਸ ਦੀ ਆਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਚੁਕਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੂਲ ਅਯਾਸ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਹਨ, ਵਡੇ ਵਡੇ ਹੋਟਲ, ਏਸ਼ੀਆਈ ਗੇਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਹਿ ਜਾਣ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਲ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪਛੜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਲ ਮੂੰਹ ਨਾ ਕਰਨ — ਇਹ ਸਭ ਤੇਰੀ ਭੈੜੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ।

* ਤੂੰ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਜੁੰਡਲੀ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤੂੰ ਹੀ ਤੂੰ ਏਂ, ਜਾਂ ਤੇਰੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਾਲੇ ਨੇ, ਜਿਹੜੇ ਹਕੂਮਤ ਚਲਾ ਸਕਦੇ ਨੇ, ਬਾਕੀ 63 ਕਰੋੜ ਦੀ ਕੌਮ ਐਵੇਂ ਮੱਖੀਆਂ ਮੱਛਰ ਹੀ ਹੈ।

* ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਤੇਰੀ ਪਾਰਟੀ ਵਾਲਾ ਕੰਈ ਕੁਸਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਦੇਸ ਦੇ ਸਿਰਕਢ ਨੇਤਾ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸਰਕਸ ਪਾਰਟੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਰਿੰਗ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਚਾਬਕ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਖਾਣ ਏਂ — "ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੌਣ ਆਖੇ ਅੱਗਾ ਕੱਜ।" ਪਰ ਇਹ ਅਖਾਣ ਰਜਵਾੜਾਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਅਜ ਤਾਂ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦਾ ਦੌਰ ਹੈ। ਤੂੰ ਇਸ ਦੇਸ ਦੀ ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਰਾਣੀ ਏਂ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਖ ਸਕਣ :

"ਰਾਜ ਤੇਰੇ ਦੇ ਭੈੜੇ ਚੱਜ,
ਸੁਣ ਨੀ ਰਾਣੀਏ ਅੱਗਾ ਕੱਜ।"

ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ

ਸਾਗਰ ਸਰਹੱਦੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ - ਸਰਦਾਰ ਬੱਸਰਾ

[ਸਾਗਰ ਸਰਹੱਦੀ ਸਾਡੀ ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਮਣੀਕ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸ ਲੇਖਕ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਬਈ ਵਰਗੇ ਕਠੌਰ ਦਿਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਈ। ਉਰਦੂ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਗਰ ਸਰਹੱਦੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦੀਆਂ ਦੇਣ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਸਰਹੱਦੀ ਦੀ ਪਛਾਣ 'ਮਸੀਹਾ' ਨਾਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਇਕਾਗੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੁਮਾਰ ਇਸ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਇਕਾਗੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਗਰ ਸਰਹੱਦੀ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ 'ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ' ਅਜ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਮਨੁੱਖ ਮਰ ਤਾਂ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਹੀ 'ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ' ਹਾਲੀ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਮਤਾ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

— ਸੰਪਾਦਕ]

"ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ ਹਾਂ।" ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਿਆਂ ਉਹਨੂੰ ਹਫ਼ਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਅਜੇ ਤਕ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਦਸਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਤਕ ਤਸਦੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਲੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਠੰਡੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਜਿਸਮ ਵਲ ਅਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਪਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਖਲਜਗਣ ਦੇ ਉਹਦੀ ਖਲਾਸੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਸਾਡੀ ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਮੌਕੇ ਦੇ ਗਵਾਹ ਖੜੇ ਕਰਨੇ ਸਨ ਫੇਰ ਇਹਨਾਂ ਗਵਾਹਾਂ ਤੋਂ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਾਣੇ ਸਨ, ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਮੋਹਰ ਲਾਣੀ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਖੁਦ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਚੁਰਾਹੇ 'ਚ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਲਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਢੰਡਰਾ ਪਟਵਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਉਹਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਵਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਏਹ ਆਦਮੀ ਏ, ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਸਨਾਖਤ ਏ ਤੇ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਜੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਕੋਈ ਦੋ ਆਦਮੀ ਜੌਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਕੇ ਇਹ ਕਦੇ ਜਿਉਂਦਾ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਗਵਾਹੀ ਪਾਣ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਮਰ ਚੁਕਾ ਏ, ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਇਤਨੀਆਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਰੁਕੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਿਤੇ ਸਿਰੇ ਚੜ ਸਕਦੀ ਏ, ਤੇ ਮੈਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ

ਦੀ ਇਸ ਖਲਜਗਣ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ।

ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਚੁਰਾਹੇ 'ਚ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗੇ ਇਹਨੂੰ ਕਲਾਥਾਜ਼ੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲਈ ਪਿੜ 'ਚ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਏ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਖੁਦ ਚਲ ਕੇ ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਆਇਆ ਏ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਸਹਿਮ ਜਿਹਾ ਸਾਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੇ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਦਾਂ ਉਹ ਕੋਈ ਹਉਆ ਹੋਵੇ ਜਿਦਾ ਉਹ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫਾਹੁਣ ਦਾ ਕੋਈ ਜਾਲ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਹੋਵੇ। ਜੇਹੜਾ ਜਿਥੇ ਖੜਾ ਸੀ ਉਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਸਹਿਮ ਗਿਆ ਜਿਦਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਚਾਲ ਲਿਆ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਏ, ਸਾਲਾ ਤਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹੋ ਕੰਮ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਖੋਡਣ ਦਾ ਕਦੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੀਸ਼ਾ ਵਖਾਂਦੀ ਏ, ਕਦੇ ਕਾਲਾ ਤਖਤਾ, ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਹਰ ਚਾਲ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਝੱਖਟਾ ਮਾਰਦੀ ਏ। ਚੋਰ ਸਪਾਹੀ ਦੀ ਖੋਡੇ ਤੇ ਹੁਣ ਆਮ ਗਲ ਹੋ ਗਈ ਏ ਤੂੰ ਚੋਰ ਮੈਂ ਸਪਾਹੀ, ਤੂੰ ਅਗੇ ਭਜ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਿਛੇ ਭਜਦਾ। ਗਲੀਆਂ 'ਚ ਮਹਲਿਆ 'ਚ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲਿਆ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਏਹ ਖੋਡ ਅਕਸਰ ਖੋਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਏ। ਚੋਰ ਹਸਦਾ ਕਿ ਉਹ ਚੋਰ ਨਹੀਂ ਚੋਰ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਸਪਾਹੀ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਲਾ ਰਖਿਆ। ਚੋਰ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਏ ਕਿ ਉਹ ਫੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਨਾਲੇ ਉਹਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ ਗੀ।

ਚੋਰ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਏਸ ਖੇਡ 'ਚ ਵਕਤ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸੌਂਹਣਾ ਟਪ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਚੋਰ ਫੜਿਆ ਗਿਆ, ਗਵਾਹੀਆਂ ਭੁਗਤੀਆਂ, ਤੇ ਤਸਦੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਏਹੋ ਚੋਰ ਏ। ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਹੀ ਸ਼ਰਯਾਮ ਹੋਈ ਲੋਕ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਸਮਝਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਇਕੱਜੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ 'ਤੇ ਉਹ ਫੇਰ ਵੀ ਨਾ ਸਮਝੀ ਏ ਢਾਂਗ ਰਚਾਏ' ਚਹੇ। ਗੁਵਾਚ ਗਏ 'ਨੂੰ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਗੁਵਾਚ ਗਿਆ ਸਮਝਣ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ, ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। 'ਕੋਲ ਇਕਰਾਰ ਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਦਿਹਾੜੀ 'ਦੀ ਬੋਲ ਚਾਲ ਤੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੌਹਾਰਿਆ ਤੇ-ਚੁਪ ਵਰਤ ਗਈ, 'ਇਕ ਆਦਮੀ ਏਥੇ 'ਨੂੰ ਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲਗ ਪਿਆ, ਏਹ ਕੋਈ ਸੀਸਾ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ 'ਫੇਰ ਰਿਹਾ, ਏਹਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕਾਲਾ ਤਖਤਾ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਲੋਕ ਬੋਲ ਬਣ ਬੈਠੇ, ਸਾਂਗ ਰਚਾਣ ਲਗ ਪਏ। ਚੇਹਰਿਆਂ ਤੇ ਚੂਨਾ ਮਿਟੀ ਮਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ।

ਚੋਰਾਹੇ ਤੇ ਖੜਾ ਉਹ ਆਦਮੀ ਚੀਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੋਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰ ਦਿਉ 'ਓ' ਲੋਕ ਮੈਂ ਟੂਹਾਨੂੰ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦਾ ਰੇਹਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਪੁਛ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਇਕ ਮਰ ਚੁਕਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਗੁਵਾਹੀਆਂ ਭੁਗਤਾ ਦਿਉ 'ਸਿਰਫ਼ ਦੇ ਗੁਵਾਹੀਆਂ ਮੋਰੀ ਖਲਾਸੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਮੋਰੀ ਪਛਾਣ ਹੋਣੀ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਉਂ-ਣ ਲਈ ਵੀ ਤੇ ਮਰਨ ਲਈ ਵੀ।

ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਿਦਾ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਫੂਤ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹੋਵੇ। 'ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਭੀੜ ਖਿੰਡਣ 'ਲਗੀ ਤੇ ਅਖੀਰ ਚੁਪ ਵਰਤ ਗਈ। ਉਹ ਉਥੇ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਚੁੱਕੀ ਤੇ 'ਚਲਦਾ ਬਣਿਆ। ਉਹ ਕੁਝ ਦੂਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਦੇ ਪਿਛੇ ਭੱਜਾ, ਉਹਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀਆਂ, ਰੋਂਦਿਆ ਪਿਟਿਆ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਪਿਛਾ ਪਰਤ ਕੇ ਨਹੀਂ ਡਿਠਾ। 'ਹੁਣ ਰਾਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਨਾਖਤ ਦੇ ਜੀ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ 'ਇਸ ਲਈ ਨਾ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ 'ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਤਾਰ ਪਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿਸੇ 'ਦੋਸਤ' ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ 'ਸੋਚੀ ਦੇ ਜਾਲ 'ਚ ਫੰਸਿਆ 'ਤਿਰਸ਼ਕੂ' ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਹਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਆਖਰ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਬਾਗ਼

ਦੇ ਇਕ ਬੈਂਚ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਉਹਦਾ ਸਰੀਰ ਬੇਹਿਸ ਜਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਦਮਾੜ ਸੁੱਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਦੇ ਜਿਸਮ ਦੀ ਪੌਰੀ ਪੌਰੀ ਠਰਠ ਲਗ ਪਈ, ਖ਼ਕਾਵਟ ਨਫਰਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਵਾਲ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਨੀਮ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਸੁੱਤੇਪਣ ਦੀ ਚਾਦਰ ਤਾਣੀ ਤੇ ਉਸ ਸ਼ੁਮਨਮ ਗੁਟ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਹਠੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਨੂੰ ਵਸਾਣ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਿਆ। 'ਏਹ ਦਖਫਰਾ ਮੌਜ਼ੀ ਦੀ ਸਰਹਦਾ ਸੀ, ਆਖਰੀ ਪੜਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਕੱਟੇ ਜਾਦੇ ਹਨ। ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਧਰਾਸ ਜਹੀ ਹੋਈ, ਨਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਨਾਂਹ, ਨਾ ਇਕਰਾਰ 'ਨਾ ਇਨਕਾਰ, 'ਨਾ ਵਜੂਦ' ਦੀ ਮਜ਼ਦਗੀ ਨਾ ਗੈਰ ਮਜ਼ਦ-ਗੀ 'ਉਹ ਇਕ ਸੁੱਤੀ ਥਾਂ, 'ਨੋ ਮੈਨ ਲੈਂਡ' ਅਬਾਦੀਆ ਤੋਂ ਦੂਰ ਗੈਰ-ਅਬਾਦੀ ਏ, ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਜਿਸਮ ਸਮੋਟਿਆ ਤੇ ਦਖਫਰਾ ਮੌਜ਼ੀ ਦੀ ਸਰਹਦ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੌਹ ਫਟਾਲਾ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਪੁੰਦ ਚੋਂ ਉਸ ਅੱਖ ਖੋਲੀ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨਵੀਂ ਅਬਾਦੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਬਾਦ ਹਨ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਦਾਇਰੇ 'ਚ ਚਕਰ ਕਟ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਪੁਛ ਰਹੇ ਹਨ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਲਭ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਚੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ ਮੁਕਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ, ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੇ ਜਾਲ 'ਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਹਾਰ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਏਹ ਕਿਹੋ ਜਹੀ ਬਸਤੀ ਏਹਨਾਂ ਵਸਾ ਦਿਤੀ ਏ, ਏਹ ਕਿਸ ਵਸਤੀ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹਨ। ਏਹ ਆਤਮਾ ਹੀਣ ਜਿਸਮ ਕਿਥੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਚੀਖ ਢਿੱਡ ਚੋਂ ਉਠਦੀ ਏ, ਤੇ ਸੰਘ 'ਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਹੱਥ ਉਠਦਾ ਤੇ ਖੱਲਾ 'ਚ ਹੀ ਲਮਕਿਆ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਸ਼ਬਦ ਬਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਗੁਵਾ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਗਰਮ ਲਹੂ ਠੰਡਾ ਹੋ-ਰਿਹਾ, ਨਾ ਮੌਤ, ਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾ ਕੋਈ ਖਾਹਿਸ਼, ਨਾ ਖਾਹਿਸ਼ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ। 'ਉਹ ਬੈਂਚ ਤੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਸੇ ਮਲੰਗ ਫਰੀਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਲਿਵ ਲਗੀ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਖਾਇਸ਼ਾ ਦੇ ਉਤਾਂ ਉਠ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ। 'ਉਹਨੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਹੋਂਠ ਹਿਲੇ ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥਹੀਣ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਦੇ ਚੇਹਰੇ ਦੇ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਾ ਆਏ ਇਸ਼ਾਰੇ ਫਜ਼ੂਲ ਹੋ-ਗਏ, ਇਕ ਸੁੰਨ ਸਾਧ ਗਈ, ਇਕ ਖਤਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਘੋਰਾ ਹੋਰ ਮੋਰਲਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਏਨੇ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਚਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਆ ਟੁਪਕਿਆ। ਹੁਣ ਥੁਪ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਠੰਡਾ ਪਸੀਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਉਮੀਦ ਦੇ ਉਹ ਉਮੀਦ ਬਨ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਦਸਖਤ-ਕਾਰ ਦੀ ਉਡੀਕਾਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਉਮੀਦ ਬਿਨਾਂ ਆਵਾਜ਼, ਬਿਨਾਂ ਤਾਕਤ ਬਿਨਾਂ ਭਰੋਸੇ — ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ — ਐ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਦ-ਨਸੀਬ ਸ਼ਹਿਰੀ ਤੇਰੀ ਸਨਾਖਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਇਹ ਫ਼ਾਰ ਆਦਮੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤਸਰੀਫ਼ ਲਿਆਏ ਨੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸ਼ਾਇੰਸਤ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਨ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਹਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਕੁਝ ਪੁਰਜ਼ੇ ਹਨ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਣੇਲ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਹ ਜੋ ਫ਼ੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ, ਮੈਂ ਜੀਪ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਇਹਨਾਂ 'ਚ ਤੇਰੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਅਜ ਦਰਜ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਤੇ ਤਸਦੀਕ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਤੇਰੇ ਵਜੂਦ ਦੀ ਜਿੰਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੈਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਨਹੀਂ ਜਿਉਂਦਾ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਖੋਲੀਆਂ ਤੇ ਤੋਤਾ-ਰੁਟਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ।

— ਕਿ ਤੂੰ ਮੁਰਦਾਬਾਦ ਸੀ ਜਦੋਂ ਫਸਾਦ ਹੋਏ ਸਨ ਤੂੰ ਬਿਹਾਰ ਸ਼ਰੀਫ਼ 'ਚ ਮਾਜੂਦ ਸੀ।

ਤੂੰ ਫਾਗਲ ਪੁਰ 'ਚ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਤੂੰ ਉਸ ਵਾਰਦਾਤ 'ਚ ਗੁਵਾਹ ਏ ਜਿਸ 'ਚ ਇਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੋਗ ਰੇਪ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਤੂੰ ਉਸ ਫ਼ੀਲ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਇੰਡ ਸਟਰੀ ਫਾਲੇ ਨੂੰ ਨੈਸ਼ਨਲਾਈਜ਼ਡ ਬੈਂਕ 'ਚ ਪੰਡਾ ਲਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ 'ਸਿੱਕ ਫੈਕਟਰੀ' (ਬਿਖਾਰ ਫੈਕਟਰੀ) ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਸਿੱਕ ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਚਲਾਣ ਲਈ ਪੰਡਾ ਲਖ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਨਡਸਟਰੀਅਲਿਸਟ ਤੇ ਉਹਦੀ ਸਨਤਾਨ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕਣ, ਫਲੇਟ ਖਰੀਦ ਸਕਣ, ਕਾਰਾਂ ਖਰੀਦ ਸਕਣ; ਅਯਾਸ਼ੀ ਕਰ ਸਕਣ।

ਇਕ ਦੇ ਬਾਦ ਇਕ ਫਾਈਲ ਡਿਗਦੀ ਗਈ,

ਫਾਈਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗਦੇ ਗਏ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹਦੇ ਜੁਰਮਾਂ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਤਕਰੀਬਨ ਤਕਰੀਬਨ ਮੁਕਮਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ, ਇੱਜਤ-ਦਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਛੋਹੇ, ਭਰੇ ਹੋਏ ਗਲੇ ਨਾਲ ਮਿਨਤ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਇਹੋ ਅਰਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰਨੀ ਦੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਜੁਰਮਾਂ ਕਾਰਨ, ਇਹਨਾਂ ਪਾਪਾਂ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਕਰਾਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਦ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਦਾ ਹਾਂ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਨਾਖਤ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਜ਼ਾ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਏ? ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਹੱਥ ਬਨ ਅਰਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ, ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ, ਦਸਖਤ ਕਰਨ ਦੀ ਦੇਖ ਏ — ਮੈਨੂੰ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਇਸ ਖਲਜਗਣ ਤੋਂ ਫੁਟ ਜਾਏ।

ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਸਿਰ-ਹਲਾ ਕੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਏ, ਉਹਨੇ ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਅਗੇ ਤੋਰ ਦਿਆਂ ਕਿਹਾ — "ਤੂੰ ਮੁਜਰਮ ਏ, ਤੇਰੇ ਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਏਗਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਹਵਾਲਾਤੇ ਰਖਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਫਿਰ ਮੁਕਦਮਾ, ਮੁਕਦਮੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਜ਼ਾ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਏ, ਇਸ 'ਚ ਕੁਝ ਏਧਰ ਉਧਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਤੂੰ ਮੁਰਦਾ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਏ ਅਤੇ ਅੱਜੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਬਹੁਤ ਭਾਲ ਏ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਚਲਾਣ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ, ਅਲੈਕਸਨ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੀਮ ਮੁਰਦਾ ਨੀਮ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹਿਰੀਆ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਚੋਣਾ ਜਿਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਨੇ, ਇਹੋ ਜਹੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹਨ।

ਅਗੇ ਅਗੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੂਰ ਸਰਕਾਰੀ ਜੀਪ ਖੜੀ ਸੀ, ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਸਰਕਾਰੀ ਗੁਵਾਹ ਜੁਰਮ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਚੁਕੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਸੀ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਦੇਖਣਾ ਚਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਪਰ ਸ਼ਤਦ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਗਵਾਹ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਛਪੀ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤਾਬ 'ਸਰਾਪੀਆਂ ਰੂਹਾਂ' — ਮੁਲ 4.00

ਏਹ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਨਾ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ 'ਰਾਹੀ'

ਚੜ੍ਹਦੀ ਸਿਆਲ ਦੀ ਹੁੱਤ ।

ਨਰਮੇ ਕਪਾਹੇ ਖਿੜ ਰਹੀਆਂ ।

ਲਾਜੇ ਕੁਝ ਆਸਵੰਦ ਹੈ, ਨਰਮਾ ਦੁਗੋਗੀ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਕਮਾਏਗੀ — ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੁਝ ਹੌਲੇ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਬਿੱਲਾ ਉਹਦੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਜੋ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸੀਰੀ ਹੈ — ਜੋ ਰਾਤੀਂ ਦੇ ਵਜੇ ਦਾ ਧਾਣੀ ਲਾਉਣ ਗਿਆਂ ਹੈ ।

"ਚੰਦਰਿਆਂ ਸਾਡੀ ਜਵਾਨੀ ਤਾਂ ਰੋਲਤੀ, ਇਹਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ, ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ, ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ । ਜਦ ਦੀ ਵਿਆਹੀ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਬਿੱਲੇ ਨੂੰ ਚੰਜ ਨਾਲ ਘਰੇ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਨ ਦਿਤਾ ।

ਖੜੀ ਲਾਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ । ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਬਿੱਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ — "ਸਰਦਿਆਰਾਂ ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਦਿਤੀਐ, ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਐ ਮੇਰਾ ਸਰਦਿਆਰ"

ਸਰਦਾਰਾਂ ਬਿੱਲੇ ਨੂੰ ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਦਿੱਤੀ — ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਘਰੇ ਬਿਤਾਏ — ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਵਿਆਹ — ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੁਕਲਾਵਾ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਕਢੀ ਸਰਾਬ ਨਾਲ ਗਲਤਾਨ ਰਹਾ ।

ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਵਜੀਤ ਮੈਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਜੇਜ ਵਾਲੀ ਟਰਾਲੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ । (ਪੁਰ ਬਿਲਾ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਸਰਾਬੀ ਰਿਹਾ) ਮੈਨੂੰ ਟੁਣਕਿਆ ਇਹਦੇ ਗਲ ਪੈ ਜਾਵਾਂ ਪਰ ਸੋਚਿਆ — ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੇ ਪਿਉ ਵੀ ਤ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਿੱਲ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸੀਰੀ ਨੇ ਉਹਦੀ ਮਿਹਰ-ਬਾਨੀ ਸਦਕਾ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਸਰਦਿਆਰ ਆਪਣਾ ।

ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ? ਹੁਣ ਪਤਾ ਲਗਦਾ — ਹੁਣ ਬਾਲਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੇ । ਤੇ ਹੁਣ ਵਿਹ ਟਰਾਲੀ ਵੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਹੈ — ਇਹਦੇ 'ਚ ਮੇਰਾ ਦਾਜ ਪਿਆ ਹੈ — ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੰਦੂਕ — ਇਕ ਸੂਤ ਦਾ ਮੰਜਾ (ਉਸ ਸੂਤ ਦਾ ਜਿਹੜੀ ਮਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਪਿਛਲੀ ਨਰਮੇ ਕਪਾਹਾਂ ਦੀ ਰੁਤੇ ਸਿਲ੍ਹਾ ਚੁਗ ਚੁਗ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ।)

ਸੰਦੂਕ ਆਮ ਸੰਦੂਕ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ — ਸਰਦਾਰਾਂ

ਦੀ ਟਰਾਲੀ ਵਿਚਾਲੇ — ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਤੇ ਖੁੱਜੇ ਲਿਟਿਆ ਮੇਰਾ ਬਿੱਲਾ ।

ਸਹੁਰਿਆਂ ਦਾ ਘਰ — ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰੋਣਕ — ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਬਿੱਲੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹਈ ।

ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਨੇ ਬਿੱਲੇ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਅੱਠ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਲਿਆ — ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢ ਰਫੂਜੀ ਭਾਉਆ ਦੀ 'ਮੰਨੋ' ਕਹਿੰਦੀ "ਏਹ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚਦੇ ਹੁੰਦੇ ਐ ।" ਮੈਂ ਅੰਤ ਦਾ ਦੁਖ ਪੀ ਗਈ — ਭਲਾ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਵਾਂ — ਕਿਉਂ ਵੇਚਦੇ ਐ ? ਸੱਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ 'ਉਧਲੀ ਮੁਧਲੀ' ਜ਼ਮੀਰ ਵਾਲੇ — ਚੁਪਾਂ ਸਹਿੰਦੇ ਆਏ — ਕੋਈ 'ਚੋਥਾ ਪਾਉੜਾ' ਦਸਦਾ" — ਪੜੇ ਲਿਖੇ, 'ਬਾਈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਤੇ' ਦਸਦੇ ਐ । ਜਟ — 'ਸਾਲੇ, ਮੱਜਬੀ, ਚੁਹੜੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਚੰਗਾ ਨਾ ਕਹਾ ਸਕੇ । ਅੰਤ ਦੀ ਚੁਪ ਸਹਿੰਦੇ ਆਏ । ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ।

"ਇਕੋਰਾ ਨਿੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਮੈਂ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪਛ ਬੈਠੀ — ਆਪਾਂ ਜੱਟ ਹੁੰਨੇ ਆਂ — ਛੱਪੜੀ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਖੇਤ ਐ ਨਾ — ਤਾਂ ਫੇਰ ਜ਼ੈਲਾ ਵਲੀਆਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਤੋੜਣ ਦਿੰਦਾ ? ਤੇ ਹੋਰ ਬੜਾ ਕੁਝ ਪੁਛਿਆ । "ਆਪਾਂ ਮੱਜਬੀ ਸਿੱਖ ਹੁੰਨੇ ਆਂ" — ਮਾਂ ਜਬਾਬ ਦਿੰਦੀ ।

"ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚੂਹੜੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ — ?"

"ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ।"

"ਪਰ ਮਾਂ ਮੱਜਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਜੱਟ ਸਿੱਖਾਂ 'ਚ ਕੀ ਫਰਕ ਐ — ?"

ਕੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਐ — ਉਹ ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦੇ ਐ — ਹੈ ?"

ਮਾਂ ਰੋਣ ਹਾਕੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੀ, ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਹਦੇ ਗਲੇ ਵਿਚ ਅਟਕ ਜਾਂਦੀ — ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲਦੀ — "ਛੱਡਿਆ ਕਰ ਜਾ ਪਰੇ ਸੌ ਜਾ" — ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ — ਉੱਤਰ ਕੋਈ ਨਾ । ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਚੁਪ ਚਾਪ ਸੌ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਾਂ — ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ।

ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕਿਤੇ ਮੈਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ — ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੋਲ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ — ਬਾਪੂ ਘਰੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਬਾਪੂ ਘਰੇ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ — ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਡਰਜਿਹਾ ਲਗਣ ਲਗ ਜਾਂਦਾ — ਛੋਟਾ 'ਘੁਟੂ' ਰੋਣ ਲਗ ਜਾਂਦਾ — ਵਿਚਾਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਚਰਾਉਂਦਾ ਬੱਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ — ਤੇ 'ਡਾ' 'ਘੁਟੂ' ਵੀਰਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਚਰਾਉਂਦਾ ਸੀ । ਆਥਣੇ ਰਾਤ ਗਈ ਤੇ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਦਸਦਾ । 'ਅੱਜ ਸਰਦਾਰਨੀ ਨੇ ਖੀਰ ਬਣਾਈ ਸੀ । ਮੈਨੂੰ ਬਾਟੀ ਭਰ ਕੇ ਦਿਤੀ — ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਬਾਟੀ ਮੇਰੀ ਉੱਟੀ ਰੱਖਦੀ

ਸੀ - ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਿਰਦਾਰਣੀ ਭਰ ਦਿੰਦੀ ਐ - ਤੀਜੀ ਮੱਥ ਵੀ ਸੁ ਪਈ ਐ ਨਾ - ਸਵੇਰੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਦਾਰਣੀ ਇਕ ਡਲੀ ਗੁੜ੍ਹ ਦੀ ਤੇ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੀ ਐ ਤੇ ਘੋੜੂ ਵਿਚਾਰਾ ਲਿੱਜਾ - ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਰਚਾਂ (ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਮਿਰਚਾਂ ਦੀ ਵੱਡ ਖਾਣੀ ਸੂਹੀ ਚੱਟਣੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖਾਏ ਨੇ) ਦੀ ਚੱਟਣੀ ਵਿਚ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਪਾ ਦਿੰਦੀ - ਤੇ ਘੁੜ੍ਹ ਆਪਣੀਆਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਛੱਡ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵਲ ਚਰਾਉਣ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ - ਬੱਕਿਆਂ ਟੁਟਿਆ ਸ਼ਾਮੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚਦਾ।

ਜੇ ਕਿਤੇ 'ਜੋਰਾਂ' ਗਿੱਲ ਸਾਡੇ ਘਰੇ ਆਉਂਦਾ - ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਇਆ।

ਪਰ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਚਦੀ, ਇਹਦੇ ਕਪੜੇ ਚੰਗੇ ਐ - ਰੰਗ ਇਹਦਾ ਲਾਲ ਲਾਲ ਪਿਆ - ਹੱਡ ਪੈਰ ਮੋਟੇ ਆ - ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਤਕੜਾ ਐ।

ਮੈਂ ਗੁਆਂਢੀ 'ਰਫੂਜੀਆਂ' ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੀ - ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਾਂ - ਪਰ ਮਾਸਟਰਨੀ ਬੜੀ ਚੰਦਰੀ ਸੀ - ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਵਾਲੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਜੁਆਕਾਂ ਨਾਲ ਉੱਕਾ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਰਦੀ - ਕਦੇ ਉਹਨੇ ਸਾਡੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਨਾ ਧਰਿਆ - ਪਰ ਬਾਣੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਸੁਹਣੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਜੁਆਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ - ਅਸੀਂ ਵੀ ਢੀਠਾਂ ਤਾਣ ਉਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਲ ਵਿਹੰਦੇ, ਉਹ ਬੱਚੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਘਟ ਈ ਬਹਿੰਦੇ - ਸਾਡੇ ਕਪੜੇ ਵੀ ਮੈਲੇ ਤੇ ਪੈਰ ਵੀ ਬਿਨ ਜੁਤੀਓਂ ਹੁੰਦੇ - ਇਕੋਰਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਜੁਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ - ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਸਾਂ।

ਜੇ ਕਿਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜੱਗ ਹੁੰਦਾ, ਚੌਲ ਬਣਦੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚੇ (ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ) ਬਾਟੀਆਂ ਤੇ ਕੋਲੇ ਚੱਕ ਕੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ। ਉਥੇ ਰਜਦੇ - ਲੁਕਾ ਲੁਕਾ ਕੇ ਘਰੇ ਵੀ ਲਿਆਉਂਦੇ - ਚੌਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਟੀਆਂ ਉਤੇ ਮੈਲੀਆਂ ਮੈਲੀਆਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਦੇਕੇ ਇਕੋਰਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਕਾਲਜ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ - ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ - "ਆਹ ਸਾਲੀ 'ਝੱਡਕ' ਜਾਂਦੀ ਦੇਖ ਕਿਵੇਂ ਬਾਟੀਆਂ ਬੱਠਲ ਚੁਕੀ - ਨੀਤਾਂ ਬੁੜੀਆ ਮਾੜੀਆਂ ਨੇ ਸੋਹਰੀਆਂ ਕੰਜਰਾਂ ਦੇ ਦੀਆਂ - ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੋਇਆ - ਹੋਰ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਆਏ - ਪਰ ਇਹ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਵੀ -? ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਅਸੀਂ ਰੱਜਦੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਪਰ ਕਦੇ ਰੱਜਣ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕੀਏ। ਕਦੇ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ - ਮੈਂ ਦੁੱਖ ਨਾਲ, ਖੀਰ ਨਾਲ, ਕਦੇ ਰਜ ਨਹੀਂ

ਸਕਦੀ - ਭਲਾ ਦਬਕੇ ਫਲ ਖਾਧੇ ਜਾਣ ਕਿ ਹੋਰ ਖਾਣ ਬੰਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹਾਂ? ਜੇ ਦੁੱਖ ਪੂਰਾ ਦਬਕੇ ਪੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ?

ਖੇਰ ਡਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ - ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਗਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਚੂਹੜੀ, ਝੜਕ, ਭੁਖੜ ਜਾਂ ਮਾੜੀ ਨੀਤ ਵਾਲੀ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ।

ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ ਹੈ - ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ, ਬਿੱਲਾ ਮਲੇ-ਰੀਏ ਤਾਂ ਉਠਿਆ ਹੈ - ਪੀਲਾ ਭੂਕ - 'ਕੁਨੈਨ ਨੇ ਕਾਲਜਾ ਸਾਡ ਛੱਡਿਆ ਐ', ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਬੀਜ ਬੀਜਾਈ - ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਲਾਜੇ ਤੇ ਪਹਾੜ ਬਣੀ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। 'ਆਥਣ ਦਾ ਵੇਲਾ' -

ਬੁੱਢੇ ਸੱਸ ਸੌਂਹਰਾ ਆ ਰਹੇ ਹਨ - ਸੱਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਬਾਲਣ ਤੇ ਸੌਂਹਰਾ ਹਾਰੇ ਢੰਗੇ 'ਵਾਹੂੰ ਮਗਰ ਮਗਰ ਆਪਣੀ 'ਤੁਰਦੀ' ਫਿਰਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਘੜੀਸਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲਾਜੇ ਪਾਣੀ ਫੜਾਉਂਦੀ ਹੈ - ਬੁੱਢੇ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਨਿਰਾਸਿਆਂ ਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ -

'ਅਜ ਕੁਝ ਵਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਲਗਦੇ ਹੋ' ਲਾਜੇ ਪਾਣੀ ਚੁੰਨੀ ਦਾ ਘੁੰਡ ਕਈ ਪੁਛਦੀ ਹੈ।

ਹੂੰ, ਸਾਲਾ ਬੁਖਾਰ ਜਿਹਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਐ - ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਮਸਾਂ ਹੀ ਘਗਿਆਈ ਆਵਾਜ਼ ਸੰਘੋਕੱਢੀ। ਕੋਈ ਦਵਾਈ ਦਵਾਈ ਲੈ ਆਉਣੀ ਸੀ।

'ਹੂੰ - ਓ - ਆਜੂ ਆਪੇ ਰਾਮ ਸਾਲਾ, ਡਾਕਟਰ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਚੱਜ ਦੀ ਦਵਾਈ ਦਿੰਦਾ ਐ - ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਪੈਸੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਦਾ ਤੇ ਡਾਟੇਕਰ ਦੀ ਦਵਾਈ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਖੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਜੇ ਕਿਹੜਾ ਭੋਲੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਘਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੌਰਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਵੀ ਪੇਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਤੇ ਅਗੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਦੀ ਹੁੰਦੀ 'ਅੰਦਰ ਵਲ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰੀ ਤੇ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਆਹਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਈ - ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਦੋ ਵਜੇ ਦੇ ਗਏ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਬਿੱਲੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਅਜੇ ਵੀ ਵੱਢ ਵੱਢ ਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਦੂਜੀ ਚਿੰਤਾ ਉਸਨੂੰ ਭੜੇਲੇ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕ ਚੁਕੇ ਆਟੇ ਦੀ ਖਾਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਆਟੇ ਦਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਦਾ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਕਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿਸ ਨੂੰ! ਬਿੱਲਾ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਵਜੇ ਦਾ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਲੈ ਦੇ ਕੇ ਲਾਜੇ ਨੇ ਭੜੇਲੇ ਦੀਆਂ ਖੁੰਜਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝਾੜ ਝੜਕ ਕੇ ਮਸਾਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਰੋਟੀਆਂ

ਦੁਆਰਾ ਕਾਇਮ ਪਰ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ।

“ਚਿੰਤਾ ਉਪਰ ਚਿੰਤਾ — ਦੁਖ ਉਪਰ ਦੁਖ, — ਹਉਂਕਿਆਂ ਹਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਸੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸ਼ਿੰਦਗੀ — ਇਨ ਗਤ-ਇਕ, ਚਰਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ — ਫਿਰ ਵੀ ਕੱਜਵੀਂ ਰੋਟੀ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਵੇ, — ਅਸੀਂ ਫਸਲਾ, ਬੀਜਦੇ, ਉਗਾਉਂਦੇ, ਪਾਣੀ ਲਾਉਂਦੇ, ਗੋਡੀਆਂ ਕਰਦੇ, ਦਾਣੇ ਕੱਢਦੇ, ਬੀਜਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਕਾਉਣ ਤਕ ਤੇ ਘਰ ਲਿਜਾਣ ਤਕ, ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਰਦੇ — ਪਰ ਸਾਡੇ ਕਦੇ ਵੀ ਦਾਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ — ਜੋ-ਮੁਠੀ ਭਰ ਆਉਂਦੇ ਨੇ — ਉਹ ਸਾਹਾਂ ਦੇ ਭਰਜਿਆਂ ਤੋਂ ਘਟ ਤੇ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਹੀ ਨੰਗ ਮਲੰਗ — ਕਿਉਂ — ਕਿਉਂ — ਤੇ ਇਹ ਕਿਉਂ ਜਿਹਨ ਅੰਦਰ ‘ਬਵਾਸ਼ੀਰ’ ਦੇ ਫੌਤੇ ਵਾਂਗੂੰ ਆ ਪਸਰਦੇ-ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਮਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਮਰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਿਆ — ਖੁਲ੍ਹਿਆ — ਮੱਢੇ ਤੇ ਕਹੀ ਰਖੀ ਬਿੱਲਾ ਡਿਕਡੋਲੇ ਖਾਂਦਾ ਅੰਦਰ ਵਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ — ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ — ਕਹੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁਟ — ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲਾ ਕੁਚਲਾ ਟੁਟੀ ਦੋਣ ਵਾਲੀ ਮੰਜੀ ਤੇ ਆ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ। ਲਾਜੋਂ ਉਸਦੇ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁਛਦੀ ਹੈ — “ਹੈ ਤੂੰ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆਇਆ ਸੀਰੀਆਂ ਦੇਉ” — ਜਿਵੇਂ ਹਾਲ, ਚਾਲ, ਪੁਛਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਟੀ ਦਾ ਜਿਆਦਾ ਫਿਕਰ ਹੈ।

“ਨਾ”

“ਕਉਂ?”

“ਮੈਂ — ਆਖਿਆ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਪਏ ਹਾਂ ਕਿਧਰ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਨਾਲੋਂ ਵਕਤ ਵੀ ਬਾਹਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਸੁੜੇ ਪਏ, ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਘਰ ਵਲ ਹੀ ਤੁਰ ਆਇਆ।”

“ਬਿੱਧਾ ਘਰ ਵਲ ਤਾਂ ਤੁਰ ਆਇਆ ਪਰ ਘਰ ਆਯਾ ਤਾਂ ਹੈ ਨੀ।” “ਹੈ ਆਟਾ ਹੈ ਨੀ ਅਜੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਤਾਂ ਹੋਏ ਨਹੀਂ 20 ਸੇਰ ਕਣਕ ਲਿਆਈ ਸੀ।”

“20 ਸੇਰ ਕਣਕ ਲਿਆਈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰਾ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਣਾ ਤੇ ਨਾਲੋਂ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਆ ਘਰ ਵਿਚ — ਤੂੰ ਉਨ ਤੇ ਰੋਟੀ ਐ ਆ ਜਾ ਕੇ — ਬੁੜਾ ਬੁੜੀ ਵੀ ਭੁਖੇ ਪਏ ਆ।”

ਬਿੱਲਾ ਉਠਦਾ ਹੈ — ਹੱਡਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਪਰ ਬੁਖਾਰ ਦਾ ਭੰਨਿਆ ਪਿਆ ਸਰੀਰ ਤੇ ਫੇਰ ਕਾਤੀ ਦੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਲਾ ਰਿਹਾ ਪਾਣੀ — ਸੁੰਨ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸਰੀਰ ਉਠਣੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ — “ਮੈਥੋਂ ਨੀ ਜਾਈਦਾ।” ਬਿੱਲੇ ਨੇ ਰੁਖੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ, ਲਾਜੋਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਚੰਗਾ ਫੇਰ ਪੈ ਜਾਓ ਭੁੱਖੇ।

“ਅਗੇ ਕਿਹੜਾ ਰੋਜ਼ ਰੱਜ ਕੇ ਸੌਂਦੇ ਹਾਂ।” ਬਿੱਲੇ ਨੇ ਸੰਘ ਵਿਚ ਅਟਕੇ ਹੋਏ ਕੌੜੇ ਬੁਕ ਦੇ ਖੰਘਾਰ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਸਮਝ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾਉਂਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ — ਤੇ ਲਾਜੋਂ ਚੋਂਕੇ ਜਾ ਜਿਹੜਾ ਮੁਠੀ ਕੁ ਆਟਾ ਸੀ, ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾ ਗੁੰਨਣ ਲਗ ਪਈ ਪਰ ਆਟਾ ਥੋੜਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਨਾ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ ਪਾਣੀ ਜਿਆਦਾ ਪੈ ਗਿਆ — ਤੇ ਸੀਰਾ ਬਣੇ ਆਟੇ ਨੂੰ ਉਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੰਨਣ ਲਗ ਪਈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਬਤੋਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਥੱਲੇ ਖੀਸੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

੦ ਲੈਨਿਨ ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ

ਯਮਦੂਤ ਲੈਨਿਨ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਜਹਾਨ-ਏ-ਵਾਨੀ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਲੈਨਿਨ ਹੱਸ ਪਏ — ਭਲਿਓ ਪੁਰਸ਼, ਮੈਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਈ ਨਹੀਂ। ਯਮ ਆਖਰ ਯਮ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਕੋਲ ਲੈ ਗਏ।

— ਲੈਨਿਨ, ਤੂੰ ਮੈਥੋਂ ਨਾਬਰ ਏ, ਤੇ ਇਹਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਇਲਮ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ 'ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਏ।

— ਚਲੋ ਦੇਖ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨੇ, ਰੱਬ ਨੇ ਦੂਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਘੰਟੇ ਵਾਸਤੇ ਬਰਖਾਸਤ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਯਮਦੂਤ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾਇਆ। ਰੱਬ ਉਠਿਆ ਤੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਯਮਦੂਤਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ: “ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਓ, ਕਾਮਰੇਡ।”

ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਤੇ ਆਤਮਯਾਦ ਜਤਿੰਦਰ ਜੋਲੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਜਾਗਦੇ ਅਖਰ

ਮੁੱਲ — 3.00 ਪੰਨੇ — 80- ਬੱਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ

ਅਸਗ਼ਰ ਵਜ਼ਾਹਤ

ਰਾਤ ਦੇ ਦੋ ਵਜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਾਇਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸ ਵਕਤ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਚੁਪਚਾਪ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਇਕਾ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰੋੜੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਜਾਂ ਦੋ ਚਾਰ ਉੱਘੇ-ਹੱਥੇ ਕੁਲੀਆਂ, ਸਮਾਨ ਦੀਆਂ ਗੰਡਰੀਆਂ ਤੇ ਬੁਚਕੀਆਂ ਤੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਸੁਤੇ ਗ਼ਰੀਬ-ਮੰਦੋਗਲ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਰ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਇੰਝ ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਰਾਤ ਦੇ ਦੋ-ਦੋ ਨਹੀਂ, ਸੱਤ ਵਜੇ ਹੋਣ। ਅੱਠ-ਅੱਠ ਦੱਸ-ਦੱਸ ਦੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਖੜੇ ਸਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਵਿਚ ਘੇਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਢਾਲੀ-ਟੁਈਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਕੇ ਚਿਉੜਾ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਹ-ਸੱਭਾ ਲੋਕ-ਇਥੋਂ ਹੀ ਟਰਨਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਮੈਲੀ ਫਟੀ ਹੋਈ ਧੌੜੀ ਜਾਂ ਲੁੰਗੀ ਅਤੇ ਉਤਾਹ ਨੂੰ ਉਠੀ ਹੋਈ ਬੇਢੰਗੀ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵੱਡੇ-ਵਾਲੀ-ਕਮੀਜ਼ ਜਾਂ ਬਨੈਣ ਪਾਈ। ਨੰਗੇ ਸਿਰ, ਨੰਗੇ ਪੈਰ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਵਾਲ। ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪੋਟਲੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਾਲ ਝੰਡਾ।

* * *

ਬਿਪਿਨ ਬਿਹਾਰੀ ਸ਼ਰਮਾ, ਪਿੰਡ ਮਫ਼ਨਪੁਰ, ਕਲਿਆਣਪੁਰ ਬਲਾਕ, ਮੰਤੀਹਾਰੀ, ਪੂਰਬੀ ਚੰਪਾਰਨ ਅਜ ਸਵੇਰੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉਸ ਵਕਤ ਨਿਕਲੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਅੱਥਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਥਾਨਾ ਸੂਰਜ ਦਾ ਕੋਈ ਅੜਾ ਪੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਲਾਲੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਜ਼ੂਰੀਆਂ ਚੌਂਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਕਾਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਸੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਆਕੇ ਸਭਲੇ ਦਾਤਣ-ਕੁਰਲੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਇਸਲੀ, ਅੰਬ ਅਤੇ ਨਿੱਮ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਰੁਖਾਂ ਦੇ ਥਲੇ 'ਦੁਬਕਾ' ਪਿੰਡ ਜੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਰੁਖਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਖਪਰੇਲ ਦੇ ਘਰਾਂ, ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਕਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੋਹੜਾਂ ਦੇ ਰੁਖ ਦੇ ਪੱਤੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਖੜ-ਖੜ ਕਰਕੇ ਵਜਲੇ ਤਾਂ-ਚੁਪ ਕੁਝ ਛਿਨਾਂ ਲਈ ਟੁਟਦੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇਹਦਾ ਹੀ ਰਾਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਉਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਹੁੰ-ਵਰਗੇ ਚਿਰੇ ਬਦਲ-ਉੱਤਰ-ਵਲ ਭਜੇ ਜਾਰ ਹੋ ਸਨ। ਚੰਨ ਪੀਲਾ ਪੈ; ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਮ-ਕੇ-ਇੱਕ ਕੋਲੋਂ

ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੂਹ-ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਲਟੀ ਪਾਈ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕੋਲ ਲਗੇ ਨਿੱਮ ਦੇ ਰੁਖ ਤੋਂ ਤੋਤਿਆਂ ਦਾ ਇਕ-ਝੰਡ ਡਰਕੇ ਉੱਡ ਪਿਆ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਕੇ ਉੱਤਰ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਪਹੁੰਚਣਾਲਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਲੋਕ ਉਠ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪਰਛਾਵੇਂ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਆਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ।

ਸੁਖਵਾਂ ਚਾਚਾ ਦੇ ਘਰ ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਰਛਾਵਾਂ ਭੱਜਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ — ਦੀਨ ਦਿਆਲ। ਉਹਨੇ ਕਮੀਜ਼ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜੁਤੀਆਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਚਿਉੜੇ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਸੀ। ਮਾਈ ਦੇ ਥਾਨ ਲਾਗੇ ਕਈ ਲੱਗ ਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਰੱਲ ਗਿਆ। ਖਲਿਓਂ ਇਕ ਹੋਰ ਜੱਥਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਵਿਚ 'ਲਲਕਾਰਦਾ' ਹੋਇਆ ਰਘੂਬੀਰ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੱਬ ਗਈਆਂ।

ਖਜੂਰੀਆਂ ਚੌਂਕ ਤੋਂ ਸਿਵਾਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲਈ ਬੱਸ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਰਾਏ ਲਈ ਪੈਸੇ ਕਿਹਦੇ ਕੋਲ ਸਨ; ਦਾਤਣ-ਕੁਰਲੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਫੇਰ ਤੁਰ ਪਏ। ਹੁਣ ਸਿਵਾਨ ਰਹਿ ਹੀ ਕਿੰਨਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਬਸ-ਵੀਹ ਕਿਲੋਮੀਟਰ। ਵੀਹ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਕੀ ਹਨ? ਤੁਰਦੇ-ਤੁਰਦੇ ਰਫ਼ਤਾਰ ਸੁਸਤ ਹੋਣ ਲਗਦੀ ਤਾਂ ਬਿਪਿਨ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ, "ਲਗਾਓ ਲਲਕਾਰਾ।" ਲਲਕਾਰਾ ਲਗਦਾ ਤੇ ਸੁਸਤ ਹੋ ਗਏ ਪੈਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਜੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਵਾਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁਜੇ ਫੇਰ ਹੀ ਗੱਤੀ ਮਿਲੇਗੀ ਤੇ ਫੇਰ ਧਟਨਾ।

* * *

ਗੱਤੀ ਬੜੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੰਜਨ ਉਤੇ ਲਗੀ ਵੱਡੀ ਬੱਤੀ ਦੀ ਤੇਜ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਰੋਲਾ ਦੀਆਂ ਪਟਰੀਆਂ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਗੱਤੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਪੁਜ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਰਫ਼ਤਾਰ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਦੁਕਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਲਟਕੇ ਆਦਮੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਦੀ ਦੁਪਾਏ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਨਹਾਤੇ ਗਏ।

ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ-ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਧਰ ਤੋਂ ਉਥਰ ਤਕ ਬਿਜਲੀ ਦੌੜ ਗਈ ਬਈ ਜੇ ਇਹ ਗੱਤੀ ਵੀ ਖੁੰਝ ਗਈ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਰਾਤ ਤਕ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਭਨੂੰ ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ, ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ। ਪਰਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰਨ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪੋਟਲੀਆਂ ਵਿਚ

ਬੰਨੇ ਮਕਈ ਦੇ ਸੱਤ੍ਰ ਅਤੇ ਚਿਉੜਾ ਇਸੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਰਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਬਈ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਚਲਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਤੇ ਇੰਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੱਡੀ ਖੁੰਝ ਜਾਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਘੜ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਭਲਾ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਵੀ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਤੁਕ ਦਿੱਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਸਭਨੂੰ। ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ।

ਗੱਡੀ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਲੋਹੇ, ਫੋਲਾਦ, ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਤੇ ਲਕੜੀ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਬਣੀ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਗੱਡੀ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਚਣੌਤੀ ਬਣਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤਕ ਗੱਡੀ ਦੇਖ ਲਈ ਗਈ ਪਰ ਬਹਿਣ ਦੀ ਕੀ, ਖਲੋਣ ਦੀ ਕੀ, ਸਾਹੇ ਤਕ ਲੈਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੈਕ੍ਰੇਡ, ਕਲਾਸ ਦੇ ਸ਼ਾਰੇ ਡੱਬੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਥੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਲ੍ਹ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ।

"ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਬਿਪਿਨ ਜੀ?" ਇਹ ਸੁਆਲ ਬਿਪਿਨ ਬਿਹਾਰੀ ਸ਼ਰਮਾ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪੁਛਿਆ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾ ਜਿਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਾਰ ਪੁਛਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ। ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਵਿਚ ਚਲੀਏ?

ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਾਰਾ ਡੱਬਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ। ਫੋਲਾਦ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ। ਅੰਦਰ ਵਖ-ਵਖ ਕੋਥਿਨਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ।

"ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹੋ ਬਾਉ ਜੀ।" ਧੜ-ਧੜ-ਧੜ

"ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਓ ਜੀ... ਬਾਉ ਜੀ।" ਧੜ-ਧੜ-ਧੜ

"ਆਪਾਂ ਭੁੱਜੇ ਬਹਿ ਜਾਂ 'ਗੇ ਬਾਉ ਜੀ।" ਧੜ-ਧੜ-ਧੜ

"ਦਿੱਲੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ ਬਾਉ ਜੀ।" ਧੜ-ਧੜ-ਧੜ.....।

ਤਿੰਨ ਸੌ ਆਦਮੀ ਬਾਹਰ ਖੜੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੁਆਬ ਵਿਚ ਫੋਲਾਦ ਦਾ ਡੱਬਾ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਕਤ ਤੋੜੀ ਨਾਲ ਬੀਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਗੱਡੀ ਵੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਤੁਕ ਦਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

"ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਖਿੜਕੀ ਤੋੜਦੇ ਹਾਂ।" ਬਿਪਿਨ ਜੀ ਖਿੜਕੀ ਕੋਲ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ, ਕਿੰਨੇ ਦਿੱਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਟੁਕੜਾ ਆ ਗਿਆ। ਪੂਰਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਖਿੜਕੀ ਦੀਆਂ ਸਲਾਖਾਂ ਤੋੜਨ

ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗਾ।

"ਕੱਸ-ਕੱਸ ਕੇ ਮਾਰੋ ਬੂਹੇ 'ਤੇ। ਸਭ ਦਾ ਕੋਠਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਿਆ ਤਾਂ..." ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋ ਸਲਾਖਾਂ ਟੁਟ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੱਥੋੜਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

"ਓਏ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਇਹ ਫਰਸਟ ਕਲਾਸ ਦਾ ਡੱਬਾ ਹੈ।" ਕਾਲੇ ਕੋਟ ਵਾਲੇ ਬਾਉ ਜੀ ਨੇ ਬਿਪਿਨ ਜੀ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ। ਬਿਪਿਨ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਛੁਡਾਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਨਾਅਰਾ ਲਾਇਆ:

"ਹਰ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਟੱਕਰ ਵਿਚ"

ਤਿੰਨ ਸੌ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਸੰਘਰਸ਼ ਸਾਡਾ ਨਾਅਰਾ ਹੈ"

ਕਾਲੇ ਕੋਟ ਵਾਲੇ ਬਾਉ ਜੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਧਰਨੇ ਪਏ। "ਸੰਘਰਸ਼ ਸਾਡਾ ਨਾਅਰਾ ਹੈ" ਦੀ ਗੂੰਜ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕਾਲੇ ਕੋਟ ਵਾਲੇ ਬਾਉ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲਗੀ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਵਿਸਫੋਟਕ ਹਨ। ਉਹ ਲਾਲ ਝੰਡਿਆਂ ਤੇ ਅਧ ਨੰਗੇ ਜਿਸਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੱਛੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਲਕਾਂ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਵੜ ਗਏ।

ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਦ ਉਧਰੋਂ ਇਕ ਸਿਪਾਈ ਡੰਡਾ ਹਿਲਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

"ਕਿਉਂ ਤੋੜੇ ਪਿਉ ਦੀ ਗੱਡੀ ਹੈ?" ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਬਿਪਿਨ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ।

"ਹੋਰ ਕੋਰੇ ਪਿਉ ਦੀ ਹੈ?"

ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਬਿਪਿਨ ਬਿਹਾਰੀ ਸ਼ਰਮਾ ਨੂੰ ਉਪਰੋਂ ਥੱਲੇ ਤਕ ਘੁਰਿਆ। ਚਮੜੇ ਦੀ ਘਸੀ ਹੋਈ ਚੱਪਲ, ਤੋੜ ਫਟਿਆ ਹੋਇਆ ਪਜਾਮਾ, ਉਦੇ ਖੱਦਰ ਦਾ ਕੁੜੜਾ ਤੇ ਕੁੜਤੇ ਦੀ ਜੋਬ ਵਿਚ ਇਕ ਡਾਇਰੀ ਇਕ ਕਲਮ।

"ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਹੈ?"

"ਨਹੀਂ।"

"ਫੇਰ ਕੌਣ ਹੈ?"

"ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੁਛੋ।"

ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਬਿਪਿਨ ਬਿਹਾਰੀ ਸ਼ਰਮਾ ਨੂੰ ਫੇਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਉਸਰ ਕੋਈ ਤੇਈ-ਚੋਵੀ ਸਾਲ। ਅਜੇ ਦਾੜ੍ਹੀ-ਮੁਛ ਤਕ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ

ਨਰਮਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ।

“ਤੇਰਾ ਨਾ ਕੀ ਹੈ ?”

“ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਰਖ ਸਾਡਾ ਨਾ ਪੁਛ ਕੇ ਕੀ ਕਰੋਗਾ ?”

ਗਲਬਾਤ ਸੁਣਨ ਦੇ ਲਈ ਭੀੜ ਨੇੜੇ ਖਿਸਕ ਆਈ ਸੀ। ਰਾਮਚੰਨ ਹਜ਼ਰਾ ਨੇ ਚਿਉੜੇ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਕਛ ਵਿਚ ਦਬਾਇਆ ਸੋਚਿਆ ਇਹ ਸਾਲੀ ਪੁਲਿਸ ਹੀ ਸੀ ਜਿੰਨੇ ਉਹਨੂੰ ਡਕੌਤੀ ਦੇ ਖੂਨੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਵਸੂਲ ਲਏ ਸਨ। ਬਲਦੇਵ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਗਲ ਬਚੇਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਤੋਂ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਬੂਟਾਂ ਦੇ ਨੁਡ ਪੈਂਦੇ ਵੇਖੇ ਸਨ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਦੀ ਗੋਝ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਦੱਬ ਕੇ ਕੁਟਿਆ ਜਾਵੇ। ਅਜ ਉਹਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਡੰਡੇ ਨਾਲੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਜੋਥ ਵਿਚ ਰਖ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਡੰਡਾ ਹੀ ਡੰਡਾ ਰਹਿ ਗਿਆ।

“ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਕਰ ਚਿਆਂਗਾ ਸਾਲੇ।” ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਡੰਡਾ ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਹਿ-ਰਾਇਆ ਕਿਹਾ।

“ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਜਿਹੜੀ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ ਹੈ ਉਹਦੇ ਬਦਲੇ ਮਾਥਾਂ-ਕੁਟਾਂਗੇ ਨਹੀਂ, ਵਰਦੀ ਪੇਟੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਝ ਹੀ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂਗੇ।”

ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁਕ ਕੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖਿਆ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕਾਲੇ, ਅਧ ਨੰਗੇ ਪਿੰਡਿਆਂ ਤੇ ਲਾਲ ਝੰਡਿਆਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਹੀ ਰਾਹ ਸਨ, ਨਰਮ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਗਰਮ। “ਮਾਦਰ... ਕਾਨੂੰਨ...”

ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਉਹਦੀ ਟੋਪੀ, ਡੰਡਾ, ਕਮੀਜ਼, ਹਾਫ਼ ਪੈਂਟ, ਬੂਟ ਤੇ ਜਰਾਬਾਂ ਕਿੱਧਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਵੀਹ ਹੱਥ ਡੰਡਾ ਖੋਹਣ ਲਈ ਵਧਣ, ਚਸ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਟੋਪੀ ਲਾਹੀ ਹੋਵੇ, ਸੱਤ-ਅੱਠ ਆਦਮੀ ਕਮੀਜ਼ 'ਤੇ ਝਪਟੇ ਹੋਣ, ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਬੂਟ ਤੇ ਜਰਾਬਾਂ ਲਾਹੇ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਚਿਰ ਹੀ ਕਿੰਨਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ?

ਹੁਣ ਸਿਪਾਹੀ, ਸਿਪਾਹੀ ਤੋਂ ਆਦਮੀ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਨਾ ਰੋਹਬ [ਸੀ ਨਾ ਦਾਬ। ਸ਼ਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਨੰਗਾ। ਇਸ ਖਿੱਚ-

ਵਿਚ ਉਹਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੁਛਾਂ ਦੇ ਵਾਲ ਵੀ ਪੁਟੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮੁਛ ਛੋਟੀ, ਇਕ ਵੱਡੀ ਲਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਹਸ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਲਾਲ ਝੰਡਾ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਸਿਰ ਥੇ ਕੱਸ ਕੇ ਲਪੇਟਿਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਫੇਰ ਪਤਲੀ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਕਰਕੇ ਬੰਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਰੱਸੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਹੱਥ ਬੰਨੇ ਗਏ।

ਟਿੱਡ ਤੇ ਮੂੰਹ ਲਾਲ, ਜਿਸਮ ਨੰਗਾ। ਦੁਖ, ਭੁਖਮਰੀ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਮੁਰਬਾ ਗਏ ਮੂੰਹਾਂ ਉਤੇ ਹਾਸਾ ਪਹਾੜੀ ਝਰਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਫੁਟ ਪਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ ਹਾਸਾ ਕਿੰਨਾ ਸੁਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਡਰ ਦੇ ਟਾਂਕੇ ਲਗੇ ਹੋਣ।

ਫੇਰ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਨੰਗੇ ਦੁਤੜ ਤੇ ਉਹਦਾ ਹੀ ਡੰਡਾ ਪਿਆ।

ਇਸ ਦਿਲ ਪਰਚਾਵੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੰਮ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਆ ਗਈ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹੀਆਂ ਦੋ ਸਲਾਖਾਂ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ। ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਟੁਟਣ ਵਿਚ ਦੋਰ ਹੀ ਕਿੰਨੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ?

ਹੁਣ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਸੀ। ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਗ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਅੰਦਰ ਖੁਦ ਗਿਆ। ਅੰਦਰੋਂ ਉਹਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬੋਲਟ ਖੋਲ ਦਿਤੇ।

ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਅੰਦਰ ਚੜ੍ਹ ਆਏ। ਬੱਤੀ ਹਰੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਗੱਡੀ ਗੰਗਣ ਲਗੀ। ਡੱਬੇ ਦੀ ਗੋਲਡੀ ਖਚ-ਖੱਚ ਡਰ ਗਈ ਤੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਲੋਕ ਚਰ-ਵਾਚਿਆਂ ਨਾਲ ਲਟਕੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਹੁਣ ਕੈਬਿਨ ਵੀ ਖੁਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਬੈਠਣ ਦੀ ਚਿਆਦਾ ਥਾਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਿਪਿਨ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਕੈਬਿਨ ਦੇ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ।

“ਦੇਖੋ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਡੱਬੇ ਦਾ ਬਾਹਰ ਵਾਲਾ, ਵੱਡਾ ਚਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਕੈਬਿਨ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ ਦੇਵੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਿਚ ਟੈਮ ਹੀ ਕਿੰਨਾ ਲਗੇਗਾ।” ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

“ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਬੈਠਾਗੇ ਹੀ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਤੋੜ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ...”

ਕੈਬਿਨ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲਿਆ। ਧਾਰੀਦਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਪਜਾਮੇ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਖੋਲਿਆ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਮੱਧਮ ਨੀਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਬਲਬ ਜੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਤਿੰਨੋਂ ਲੋਕੀ ਜਾਗਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਥਾਂ ਹੋ ਗਈ। ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ ਨੰਗੇ ਪਿੰਡਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

[ਕਬਨ ਤੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਾਰਿਤ]

ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪਕੜ

[ਅਸਦ ਮੁਫਤੀ (ਜਨਮ 1947 ਲਹੌਰ) ਪਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸ਼ਾਇਰ ਹੈ, ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਸੱਤ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਐਮਸਟਰਡੈਮ (ਹਾਲੈਂਡ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਵਿਜ਼ਟਿੰਗ ਕਾਰਡ ਉੱਤੇ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਫਿਲਮ ਪਰੋਡਿਊਸਰ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਤੇ ਰਾਈਟਰ ਹੈ। ਲਹੌਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਜੀਵੀ (ਫ਼ੀਲਾਂਸਰ) ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜ-ਕੁ ਉਰਦੂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਕ-ਡਾਇਰੈਕਟਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲੇ ਤਕ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਛਪੀ ਤੇ ਉਹਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲੀ ਤਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਿਲਮਕਾਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੱਜਣਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲੰਡਨ ਆਇਆ ਸੀ। ਗੱਲ-ਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤੇ ਉੱਭਰ ਕੇ ਆਏ। ਉਹਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੀ ਗ਼ਲਤ ਸੀ। ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਦੀ ਇਹ-ਸਾਜ਼ਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਰਗਾ ਵੱਡਾ ਸੂਬਾ ਤਕਸੀਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਸਦ ਮੁਫਤੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਹਥ ਖਾ-ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵਖਵਾਈ ਲਹਿਰਾਂ (ਪਠਾਨ ਬਲੋਚ ਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇਸ਼) ਦੇ ਠੀਕ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਮੰਨਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਟੁਟ ਜਾਵੇ। ਔਰਤ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਤਰੀ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਮੁਸਲਮ ਰੀਤ ਦੀ ਅਸਦ ਮੁਫਤੀ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਬਰਾਮਦ (ਐਕਸਪੋਰਟ) ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਰੂਸੀਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ।

— ਅ. ਚੰਦਨ]

* ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਬੁਨਿਆਦ *

ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੀ ਗ਼ਲਤ ਸੀ। ਬੇ-ਸੁਮਾਰ ਕੌਮੀ-ਅਤਾ ਰਲ ਕੇ ਕਈ ਕੋਈ ਮੁਲਕ ਬਣਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਾਰ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਦਾ ਮੁਲਕ ਦੇ — ਪੰਜਾਬੀ, ਸਿੰਧੀ, ਬਲੋਚੀ ਅਤੇ ਪਠਾਨ। ਮੁਜ਼ੀਬ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਤੇ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤੇ ਮੁਲਕ ਬਣਾ ਦੇਣੇ ਗ਼ਲਤ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦੇ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਇਆ ਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤਕਸੀਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ। (ਤਕਸੀਮ ਦੀ ਰਚਾਈ ਖੇਡ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਧਰੋਹ ਹੋਇਆ) ਪੰਜਾਬ ਸੂਬਾ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਫਤ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਗਲ ਨੂੰ ਪੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਚਾਅ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮੇਰੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਦਸੇ।

ਭਾ ਜੀ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਬੜੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦੇ, ਉਹ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਦੇ। ਹੁਣ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਪੁਰਾਣੇ ਵਾਕਿਆਤ ਯਾਦ

ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਂਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ। ਇਧਰ ਵੀ ਤੇ ਉਧਰ ਵੀ। ਵਾਕਿਆਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਣੇ ਨੇ, ਜੋ ਚਾਹਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਤਕਸੀਮ ਬਾਰੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਕੀ ਸਟੈਂਡ ਸੀ। ਦੋ ਗਰੁਪ ਸਨ — ਇਕ ਨੇ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫਤ। ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਵੋਟ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਇਹਦਾ ਕੀ ਬਦਲ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਰ ਗੱਲ ਦੇ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ, ਗ਼ਲਤ ਜਾਂ ਸਹੀ। ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਟੁਟਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਠਾਨ, ਬਲੋਚ, ਸਿੰਧੀ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ' ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹੀ ਵਧੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਰਿਹੇ, ਆਰਥਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਲਬਾ ਵੀ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋ

ਕੈ ਕਰਨਾ ਕੀ ਹੈ ? ਕਿਉਂ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋਣੀ ? ਜੇ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋ ਕੇ ਭਲਕੇ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਰੱਖਣ ਪੈਣੇ, ਜੇ ਕਲ ਨੂੰ ਵੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਜ਼ਿੰਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੀ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨੀ ਦੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਚਲਾਈ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜ ਦੇ ਐਨ ਫਿੱਟ ਏ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਕੀ ਕੌਮਾਂ ਜਾਂ ਕੌਮੀ-ਅਤਾਂ ਲੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਅਜ ਦਾ ਦੌਰ ਤਾਂ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਦੌਰ ਏ। ਸਿਰਫ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਦਬਦਬੀ ਦਬਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਬਲੋਚੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਕਢਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਉੱਨਾਂ ਹੀ ਲੁਟਦੀ ਏ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜਰਨੈਲ ਬਲੋਚ-ਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੁਝਤ-ਓ-ਖੂਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ, ਉਹ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਘਟ ਕੁਝਤ-ਓ-ਖੂਨ ਕਰੇਗਾ। ਜਨਰਲ ਜ਼ਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਏ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਖੰਡ ਪਰੀਂਹਦਾ ਏ ?

ਬਲੋਚਸਤਾਨ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਲੀਡਰ ਅਤਾਉਲਾ ਮੈਂਗਲ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਂ ਤੇ ਪੈਰਬਖਸ਼ ਅਜ ਕਲ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਨੇ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਵਾਜ਼ਿਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ। ਬਲੋਚਸਤਾਨ ਦੀ ਅਲਹਿਦਗੀ ਜਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ? ਜੇ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਅੱਡ ਹੋਣ ਵਰਗੀ ਗੱਲ ਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਿਆਰ।

* ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ
ਕੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? *

ਸਾਨੂੰ ਹਿਸਟਰੀ ਗ਼ਲਤ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 90 ਵੀ ਸਦੀ ਗ਼ਲਤ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਂਗਰੇਜ਼ੋਬ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੀਰੋ ਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਹੀ ਲੜਾਈ ਲੜੀ। ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਚੈਲੰਜ ਏ ਕਿ ਜਿਹਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹਿਸਟਰੀ 'ਚ ਐਮ. ਏ, ਜਾਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੂਕੇ, ਗ਼ਦਰੀ ਬਾਬੇ, ਅਕਾਲੀ ਬਖ਼ਸ਼, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਤੇ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਸਨ : ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਪੜ੍ਹੇ, ਪਰ ਲਿਖਤੀ ਹਿਸਟਰੀ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸਜ਼ਯਦ

ਅਬਵਲਾ ਕਿਉਂ ਨਜ਼ਰ ਵਗੇਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰੋਲਾ ਖਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਮੁਣਸ਼ੀ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਵਰਗੇ ਹਿੰਦੂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਕਿਉਂ ਪੜ੍ਹਾਂ ਰਹੇ ਹੋ ? ਜਲਸੇ ਜਲੂਸ ਹੋਏ। ਆਖਰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ ਮੁਣਸ਼ੀ ਨੂੰ ਸਲੋਬਸ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਦੋਂ ਮਨਿਆਈ ਵੰਡੀ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਹਿੰਦੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤਾਂ ਬੜੀ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣਾ ਵੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

* ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ *

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਨੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਰਦੂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕੌਮੀ ਜ਼ਬਾਨ ਏ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਤਹਿਤ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਮਲੋਮਲੀ ਚਾਰ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗ਼ਲ ਪਾਇਆ ਏ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਜਦ ਪੰਜਾਬੀ-ਬੋਲੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਰੀ ਤਾਂ ਕੱਟੜ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਏ। "ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗਤ" ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਸੀ, ਆਈ. ਡੀ. ਵਾਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਹਨ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਕੀ ਗ਼ਲਤ ਤੇ ਕੀ ਠੀਕ ਏ। ਸਾਡੇ ਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਤੱਰਕੀ ਕਰ ਰਿਹੇ। ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਹ ਖੁਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਵਕਤ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰਮਦ ਸਵਾਦੀ ਨੇ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਕਿ ਉਹ ਅਗੇ ਤੋਂ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇੰਡੀਆ ਜਿਨਾ ਕੰਮ ਹੋਇਓ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤੇ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਾਂ, ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬੜੇ ਜੀਅ ਗੁਰਦੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਏ।

ਜਿਸ ਲਹਿਜ਼ੇ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਇੰਜ ਲਗਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਤਾਈਂ ਉਦਰੇਵਾਂ — (Nostalgia) ਬੜੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ। ਮੁਸਕਿਨ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਉਹ ਫੁਸਵੇਂ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀਆਂ ਹੀ ਹੋਣ। ਪਰ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਤੇ ਖਾੜਕੂ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਦਬ ਸਾਡੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ

ਨੂੰ ਛਾਪੇਗਾ ਕੌਣ ? ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵਲ ਲਿਖਤਾਂ ਛਪ-
ਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਲਿਖਤਾਂ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ
ਹਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਚੈਨਲ ਬਹੁਤ ਵਡਾ
ਵਾਕਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-
ਸਰ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ

ਹੈ। ਮੈਂ ਨਜ਼ਮ ਲਿਖੀ ਹੈ ਚੈਨਲ ਨੰਬਰ 7। ਪਰ ਮੇਰੀ
ਇਹ ਨਜ਼ਮ ਛਾਪਣ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ
ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮਲੋਮਲੀ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਵਚ
ਤੁੜੇ ਨੇ। ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਮਹਿਰਾਬ ਤਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦੀਆਂ
ਨੇ, ਪਰ ਆਰਟ ਤੇ ਨਹੀਂ ਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ੦

[ਨੋਟ :- ਅਸਦ ਮੁਫਤੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਮਾਯੂਸੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ
ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਆਬਾ ਤਾਲਮੇਲ
ਲੇਖਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 6,9,81, ਜਲੰਧਰ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਬਾਹਰਧਰਨਾ ਦੇਣਾ
ਪਿਆ।
— ਸੰਪਾਦਕ]

ਅਸਦ ਮੁਫਤੀ ਦੀਆਂ ਛੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

ਚੈਨਲ ਨੰਬਰ ਸੱਤ

(ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਚਾਨੂ ਹੋਣ 'ਤੇ)

ਅਸੀਂ ਅਜਲ ਤੋਂ ਪਿਆਸੇ

ਪੁਰਖ ਦਾਈ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ

ਸੁੱਕੀਆਂ-ਸੁੱਕੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਕਦ-ਕਦ

ਵਲ ਅਸਮਾਨੀ ਬੂਥੇ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ

ਚੀਕਾਂ ਪਏ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ,

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਡੀ ਬਾਤ ਨਾ ਪੁੱਛੀ

ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਆਪਣ ਵਾਲੇ ਕੈਦੇ ਬਣ ਗਏ

ਬੁੰਦ-ਬੁੰਦ ਪਾਣੀ 'ਚ ਦੇਵਣ

ਉਹ ਵੀ ਮਾਰਾ

ਮਾਰੇ ਪਾਣੀ ਕਦ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਈ ?

ਏਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ

ਦਾਈ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ

ਪੀਲੇ-ਪੀਲੇ ਅਸਮਾਨਾਂ 'ਤੇ

ਘੁੱਪ ਅਨੂਰੇ

ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਨਾਚ ਕਹਾਣੀ

ਬੱਚਲ, ਚੰਨ, ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ

ਨਾਨਕ ਬਾਹੁ ਵਾਰਿਸ

ਕਲਚਰ, ਮੂਰਤਾਂ, ਠਕਸ਼ੇ

ਕੁਝ ਨਾ ਲਏ

ਪੰਜ ਨੰਬਰ ਦਾ ਬਟਨ ਦਬਾ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ

ਪੂਰੀ ਨਸਲ ਗਵਾਈ

ਦਾਈ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਦੀਵਾ ਜਾਗਿਆ

ਲੋਕਾਂ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ

ਸੱਤ ਨੰਬਰ ਦਾ ਬਟਨ ਦਬਾਓ

ਸੱਤ ਨੰਬਰ ਦਾ ਬਟਨ ਦਬਾਓ

ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਹੜੇ ਚਾਨਣ ਹੋਵੇ

ਖਵਰੇ ਹੁਣ ਵੀ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ

ਚਾਨਣ ਖਿਲਰੇ

ਲੋਕੀ ਸ਼ਾਮੇ-ਸ਼ਾਮ ਈ

ਕੱਚੀਆਂ-ਪੱਕੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ

ਸਭ ਨੰਬਰ ਦਾ ਬਟਨ ਦਬਾ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਚੋ ਨੇ...

ਦਿਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਰਾਤ

ਧੁੱਪ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਛਾਂ

ਮਾਘ ਹੋਵੇ-ਜਾਂ ਪੋਹ

ਦਿਸ ਦੀਵੇ ਦੀ ਉੱਚੀ ਰਖਣੀ ਲੋਅ

੦

ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਇਕਲਾਪਾ

ਫੇਰ ਮੈਂ ਬੋਹੜਾ ਅੱਗੇ ਹੋਇਆ

ਕੀ ਮੈਂ ਦੇਖਾਂ

ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨੂਰ ਦੇ ਦਰਿਆ

ਚਾਰੇ ਨੁਕਰੀਂ ਰਾਨਣ

ਨਿੱਕੇ-ਵੱਡੇ ਸਭੇ

ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਕੇ

ਹਾਸੇ ਪਾਵਣ

ਹੱਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ

ਸੁਫਨੇ ਵੇਖਣ

ਫੇਰ ਵੇਲੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ

ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਆਪਣ ਵਾਲੇ

ਸੰਨ੍ਹਾਂ ਲਾਵਣ ਲਗ ਪਏ

ਜ਼ੁਲਮ ਅਨੂਰਾ ਵਧਦਾ ਜਾਵੇ

ਨੂਰ ਦੀ ਬੁੰਦ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਾ ਆਵੇ

ਸਾਡੀਆਂ ਮਿਹਨਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ

ਸੰਨ੍ਹਾਂ ਲਾ ਕੇ ਲੈ ਗਏ

ਹੁਣ ਕੁਝ ਨਾ ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ
ਏਸ ਸਫਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੱਲੇ ਦੇ ਕੱਲੇ

ਖਬਰੇ ਇਕ ਦਿਨ

ਖਬਰੇ ਕਿਵੇਂ
ਫੇਰ ਤੂੰ ਇਕ ਦਿਨ
ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਈ
ਝਿਲ ਮਿਲ ਜੋੜਾ ਪਾ ਕੇ
ਮੱਥੇ ਚੋਂਨ ਦੀ ਦੋਣੀ ਲਾ ਕੇ
ਕਾਰ ਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੂੰ ਹੱਸ ਉਤਰੀ
ਫੇਰ ਤੇਰਾ ਉਹ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ
ਜਿਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਚੌਧਰੀ ਹੁਰਾਂ
ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਠਹਕਰ ਮਾਰੀ
ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਬੰਦੇ ਵਾਹ ਕੇ
ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਖੀਜੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ
ਹੇਠਾਂ ਮੱਥਾ
ਠਾਹ-ਠਾਹ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਰਾ ਕੀਤੇ
ਸਾਰੇ ਲੋਕੀਂ
ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ
ਮਲਿਕ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਮਿਲ ਆਏ ਨੇ
ਮੈਂ ਵੀ ਇਕ ਦਿਨ ਮਿਲ ਆਵਾਂਗਾ
ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਵੀ
ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ
ਕੱਲ ਦੀ ਬੈਠੀ
ਕੁਰਤਾ ਚੁਕ ਕੇ ਦੁਪ ਪਿਲਾਂਦੀ
ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਰਖੀ ।

ਫੈਸਲਾ

ਇਕ ਦਿਨ ਆਖਣ ਲੱਗੀ,—
ਚਲ ਨੱਸ ਚਲੀਏ...
ਹੁਣ ਨਸਦਿਆ-ਫਸਦਿਆਂ ਇਹ ਦਿਨ ਆਇਆ
ਉਹ ਕਿਥੇ ਰਹਿ ਗਈ
ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਤੂੰ ਉਸ ਬੈਠੇ
ਮੈਂ ਏਸ ਪਾਸੇ

ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਾਡੇ
ਟੁੱਟੇ-ਭੱਜੇ ਕੋਲ-ਕਰਾਰ ਦੀ ਕਬਰ ਆ ਪਈ)
ਦੋਹਵੇਂ ਏਸ ਕਬਰ ਵਿਚ
ਦਫਨਾ ਦਈਏ ਦਸ ਵਕੂਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਬੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਈਅਤ
ਤੇ ਫੇਰ ਪੁਈ ਚਾਨਣ ਜਾਗੇ
ਦੇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਈਏ

ਕਲਮ,ਕੱਲਾ

ਦੇਸ ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਜਦ ਮੈਂ ਆਇਆ
ਖਾਲੀ ਸੀ ਇਹ
ਸੋਹਣੀ-ਸੋਹਣੀ ਧਰਤੀ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ ਇਹ
ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਚੀਰ-ਚਾ ਖਾਧਾ
ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਮੋਤੀ
ਜਿੰਨਾ ਖੋਹ ਲਏ
ਮੈਂ ਭੁੱਖੇ ਦਾ ਭੁੱਖਾ
ਫੇਰ ਮੈਂ ਥੋਹੜਾ ਗਾਰਾ ਫੁੱਦਿਆ
ਮੈਂ ਕੱਲਾ ਸਾਂ, ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ
ਜਦ ਕੁਝ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣ ਮੇਰੇ ਨੂੰ ਢਾਰਾ
ਭੂਤਾਂ ਘੇਰੇ ਪਾ ਲਏ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੂਕ ਦਾ ਉੱਠੀ
ਇਹ ਵੀ ਮਿਹਨਤ ਛਾਇਆ ਜਾਣੀ
ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੱਚਾਂ
ਮੇਰੇ ਦਮ ਨਾਲ ਚਾਨਣ ਹੋਵੇ
ਮੇਰੇ ਦਮ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆ ਵੱਸੇ
ਮੈਂ ਜੇ ਹੋਵਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਵੇ
ਮੈਂ ਵਾ ਕੀ ਇਹ ਕੋਈ ਦੱਸੇ
ਮੈਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਖਾਂਦਾ ਆਵਾਂ
ਫੇਰ ਵੀ ਭੁੱਖਾ
ਮੈਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਂਦਾ ਆਵਾਂ
ਫੇਰ ਵੀ ਨੰਗਾ
ਮੈਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖਣ ਭਾਣਾ
ਮੈਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਕਲਮ-ਕੱਲਾ
ਮੈਂ ਹਾਂ ਡਰਦਾ
ਕਿਧਰੇ ਕੱਲਾ ਬੈਠ ਬੈਠ ਕੇ
ਬੈਠੇ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਅੱਲਾ !

ਖੁਦਕਸ਼ੀ / ਦਰਸ਼ਨ ਖਟਕੜ

[ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਇਕ ਲੰਮਾ ਸਫ਼ਰ ਹੈ। ਤੁਰਦੇ-ਤੁਰਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਥਕਾਵਟ ਨੂੰ, ਚੁੱਕਰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੰਦਾ 'ਬੰਤਾ' ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਛੇ ਕੀਤੇ ਸਫ਼ਰ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ... ਪਰ ਕਈ ਆਪਣੀ ਥਕਾਵਟ ਉੱਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰਮਾ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਹੀ ਬੇਰਾਇਦਾ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦਾ ਰਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਿਆਣਪ ਸਿਧ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹਿਸਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਦਰਸ਼ਨ ਖਟਕੜ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਬ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਹੈ।

— ਸੰਪਾਦਕ]

ਆ, ਏਧਰ ਪਰਤ ਆ
ਭਟਕਦਾ, ਖਾਲੀ, ਉੱਜੜਿਆ
ਕਾਲਾ ਰਾਹ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦਾ,
ਏਸ 'ਤੇ ਨਾ ਪੈਰ ਧਰ।
ਭਰੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ 'ਚ ਲੈ ਕੇ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼,
ਹੋਵੇ ਹੋਏ ਮੱਗਰ, ਬੇਈਮਾਨ ਦੇ ਵਾਗੂੰ,
ਭਰ-ਚੁਰਾਹੇ ਰਿਹਾ ਮੁੱਕਰ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਸੁਣਕੇ
ਘੁੱਟ ਗਲਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਝੱਲ,
ਛੱਡ, ਤੇ ਆ ਮੁੜ ਚੱਲ
ਵੇਸਵਾ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਵਰਗਾ ਰਾਹ ਹੈ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦਾ।

ਉਹ ਜੋਸ਼, ਹੌਸਲਾ, ਹਿੰਮਤ
ਕਿਸ ਮੱਥੇ ਦੀਆਂ ਡੋਰਾਂ ਸਨ ?
ਕੱਚੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਦੀ ਗਾਚੀ ਦੇ ਨਾਲ,
ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਖੁਸ਼ਖਤ ਅੱਖਰ ਨਾ ਪੌਏ,
ਦੋਸ਼ ਨਾ ਧਰ ਮਹੀਚਕ ਹੋਣ ਦਾ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਸਕ ਸਿਰਾਂ ਉੱਪਰ-ਤੂੰ...
ਇੰਝ ਬਹਾਨੇ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦੇ ਭਾਲ ਨਾ...।
ਕਾਲਖਾ ਦੇ ਢਿੱਟੇ ਝੋਟੇ ਨੂੰ
ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨਾ ਬਣਾ
ਕਿਰਨ ਦੀ ਸ਼ਰਫੀ ਨੂੰ
ਕਹਿ ਕੇ ਟੁੱਟ ਗਈ
ਲੁਕਦਾ ਨਾ ਜਾ,
ਆ, ਇੱਧਰ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆ
ਭਟਕਦਾ, ਖਾਲੀ, ਉੱਜੜਿਆ।
ਕਾਲਾ ਰਾਹ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦਾ...।
ਇਹ ਉਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼
ਤਮਗੇ, ਮਾਣ-ਪੱਤਰ ਗਵਾਹੀ ਨੇ
ਕਿ ਤੂੰ ਹਮ-ਸਫ਼ਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੀ।
ਇਹ ਬੜਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੰਗ

ਉੱਤ ਸੂਕਤਾ, ਸ਼ਰਧਾ, ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਚ
ਤੇਰੇ ਦੁਆਲੇ
ਦਾਦ-ਪਰਸ਼ੋਸ਼ ਦੇ ਲੈ ਕੇ ਹਾਰ ਜੁੜਿਆ ਹੈ
ਉਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ
ਬਣ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂ
ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਤਾਂ ਹੋ...।

ਪਰ ਬਾਹਿ ਗਿਆਂ ਤੂੰ ਬੁੱਤ ਜਿਹਾ ਸੁਣਕੇ,
ਭੇਖ ਧਾਰੀ ਸਾਧ ਦੇ ਵਾਗੂੰ
ਬੀਤ ਗਏ ਦੋ ਪੰਨਿਆਂ ਤੋਂ
ਕਥਾਂ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ
ਹੱਡ-ਬੀਤੇ, ਬੀਤ ਰਹੇ ਦਾ
ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਆਪੋ ਤਲਾਕ,
ਇੱਕੋ ਬਣਾਕੇ ਪਰੀ-ਗਾਥਾ ਕੋਈ
ਅਣਜਾਣ, ਅੱਲਫ਼ ਕੱਠ ਨੂੰ ਪਰਚਾਅ ਰਿਹਾ
ਬੰਠ ਕੇ ਇਉਂ ਸਿਉਂਕਿ ਦਾ ਖਾਜਾ ਨਾ ਬਣ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਫੇਫੜੀ ਨਾ ਵਾੜ ਤਮਦਿੱਧ ਦੇ ਜਰਮ
ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦੇ ਰਾਸਤੇ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਆ।

ਮੋਹ-ਗ਼ੁਸਤ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਡੋਬਾਂ
ਹੱਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਚੁੱਕੀ
ਤੇ ਪਿਉ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਕੰਬਣੀ
ਨੂੰ ਬਣਾ ਤੀਲੀ
ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਿਵੇ ਨੂੰ
ਆਪ ਹੀ ਦਿੰਦਾਂ ਏਂ ਅੱਗ
ਲੂਹ ਰਿਹਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਖੰਭ
ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਚ ਪ੍ਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ
ਕੁੱਝ ਹੋਸ਼ ਕਰ
ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦੀ ਲੀਹ ਨਾ ਚੜ੍ਹ
ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆ।
ਰੱਖਤੀ ਦੀ ਡੋਰ ਉਦੋਂ ਲੱਗੀ ਸੀ
ਰਸਮ ਦਾ ਬੇ-ਫੈਸਨਾ ਬਸਤਰ

ਏਹੋ ਦਾ ਖਾਜਾ ਜੋ ਬਣ ਚੁੱਕਾ - ।
ਪਿੱਠ ਉਪਰ ਫੇਰ ਅੱਜ ਉਹੀਉ ਤਿਹਾਰ,
ਡੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਨਾ ਰੱਸੋ ਬਣਾ,
ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆ ।

ਧੀਆਂ ਦੀ ਤੋਤਲੀ ਬੋਲੀ ਉਦੋਂ ਤਾਂ
ਰੋਗੀ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪੈ ਰਿਹਾ ਕਣਤਾਉ ਰੋਲਾ ਸੀ
ਹਥੋੜੇ ਵਾਂਗ ਪੁੜ-ਪੁੜੀਆਂ 'ਚ ਵੱਜਦਾ ਜੋ
ਅੱਜ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਬਣ ਗਿਆ
ਮਸੂਰ-ਸੂਰ ਸੰਗੀਤ ਇੱਕ ?
ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਕੂਲੀਆਂ, ਨਰਮ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਰੋਮ
ਕਦੇ ਕੰਡੇ ਬਣਕੇ ਚੁੱਭਦੇ ਰਹੇ
ਅੱਜ ਉਹੀ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਹਾਰ
ਨਾਗ ਬਣ ਕਿਉਂ ਸੁਫਨਿਆਂ ਵਿਚ ਰੀਂਗਦੇ ਫਿਰਦੇ ?

ਕਾਣ-ਪਏ ਮੰਜਿਆਂ ਦੀ ਕਾਣ
ਕੱਚ ਲੈਂਦਾ
ਕਾਇਆ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਕਰ ਲੈਂਦੀ
ਸਫਰ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਲਈ...।
ਹੁਣ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ, ਇੱਕ ਵਿਆਸ, ਉਹੀ ਚੱਕਰ ।

ਸਫਰ ਦੀ ਨਾ ਕਰ ਤੋਹੀਨ...।
ਲੰਬੀਆਂ ਵਾਟਾਂ ਲਈ
ਮੱਥੇ ਬਿਆਦੀਆਂ ਸੀ ਤੁਰੇ ਜਿਹੜੇ ਲਿਖਾ
ਪੈਰ ਉਹ
ਤੋਰੀਆਂ ਤੇ ਝਾਵੀਆਂ ਨਾਲ ਕੂਚ ਕੇ
ਵੈਸਾਨੀਨਾ ਨੂੰ ਝੱਸ
ਸੁਹਜ ਨੂੰ ਨਾ ਪਤਿਤ ਕਰ ।
ਮੁਲੰਮੇਦਾਰ ਸਟੀਲੀ-ਚਮਕ ਵਰਗੀ
ਚਮਕ ਹੈ ਇਸ ਮੁੜ-ਵਸੇਬੇ ਦੀ - ।
ਆ ਉਰੇ ਔਹ ਤੱਕ,
ਪਿਲ੍ਹਚੇ ਪਏ ਕੁਝ ਰੀਂਗਦੇ ਹੋਏ ਗੰਡੇ ਨੇ
ਉੱਠਦੀ ਕਚਿਆਂਦ ਤੇ ਆਇਆ ਉੱਬਰ
ਹੋਣੀ ਹੈ ਇਸ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦੀ ... ।
ਦਿਲੋਂ ਜੰਮੇ, ਸਿਰੇ ਜੰਮੇ ਜੋ ਕਦੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੱਪਣੀ ਨਾ ਬਣ
ਨਿਗਲੀ ਨਾ ਜਾ
ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆ
ਭਟਕਦਾ, ਖਾਲੀ, ਉੱਜੜਿਆ,
ਕਾਲਾ ਰਾਹ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦਾ
ਦੇਸ 'ਤੇ ਨਾ ਪੈਰ ਧਰ ।

(ਕਾਲੇ ਕਨੂੰਨ ਦੇ ਨਾਂ)

ਫੇਰ ਉੱਠੇ ਕਾਫਲੇ

○

ਧਰਮਪਾਲ ਉਪਾਸ਼ਕ

ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਕੁਚਾਲ
ਸਾਡੇ ਕਦਮਾਂ 'ਚ ਤਾਲ ਵੇਖ
ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਹੋਰ ਤੇਜ਼
ਸੂਝ ਦਾ ਜਲਾਲ ਵੇਖ
ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਹੋਰ ਉੱਚੀ
ਮਘਦੀ ਮਸਾਲ ਵੇਖ
ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਪੂਜੀ ਪਤੀ
ਸਾਹਾਂ ਉੱਤੇ ਆ ਗਿਆ
ਫੇਰ ਬੁਖਲਾ ਗਿਆ
ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਿੰਗਾਂ ਵਾਲਾ
ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਨੌਹਾਂ ਵਾਲਾ
ਫੇਰ ਖੂਨ ਖਾਰ ਦੇਂਤ
ਨੰਗਾ ਹੋ ਕੇ ਨ੍ਰਚਿਆ
ਰਾਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਭਾਲੇ
ਦਿਨ ਲੇ ਕੇ ਆ ਗਿਆ
ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਫੇਰ ਦੇਂਤ

ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ
ਲੈ ਲਵੇਗਾ ਦੇਸ ਨੂੰ
ਕਾਰਖਾਨੇ, ਦਫਤਰਾਂ
ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਖਾਨਾ ਵਿਚ
ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਨੌਹਾਂ ਨਾਲ
ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਵਲ੍ਹੰਦਰੇਗਾਂ
ਫੇਰ ਪੰਜਾ ਪਾ ਰਿਹਾ
ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀਆਂ ਦਾ
ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ
ਆਦਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁੱਥ ਪਿਆ
ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ
ਬੋਲਾਂ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਲਗਾ
ਫੇਰ ਰੋਟੀ ਮੰਗਦਿਆਂ
ਸੰਘਾਂ 'ਚ ਬਰੂਦ ਦਿਤਾ
ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਪੋਟ ਉੱਤੇ
ਪੈਰ ਟਿਕੇ ਭਾਰੇ ਭਾਰੇ
ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਨੌਹਾਂ ਵਾਲੇ
ਫੇਰ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਹੈ
ਪੁਨਾ ਗੋੜਾ ਆ ਗਿਆ
ਦਫਤਰ ਤੇ ਕਾਰਖਾਨੇ

ਵੇਰ ਬਣੇ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ
 ਬੋਲੀਆਂ ਸੰਗੀਨਾ ਵੇਰ
 ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਕੰਮ ਕਰੇ
 ਨਹੀਂ ਜੇਲਾ ਵਿਚ ਸੜੇ
 ਵੇਰ ਸਾਡੇ ਹੱਕਾਂ ਦਿਆਂ
 ਸਾਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਲ ਪੀ ਗਈ
 ਟਹਿਕ ਰਹੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਿਆਂ
 ਹਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਪੀ ਲਿਆ
 ਵੇਰ ਲੋਕ-ਚਾਜ ਦਾ
 ਮਖੌਣਾ ਲਥਾ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ
 ਵੇਰ ਸਾਡਾ ਹਾਲ ਵੇਖ
 ਲਾਲ ਕਿਲਾ ਕੰਬਿਆ
 ਦੌੜ ਨੂੰ ਭਜਾਣ ਲਈ
 ਡੂੰਘਿਆਂ ਦਬਾਣ ਲਈ
 ਵੇਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ
 'ਸਿਕਾਗੋ' ਦੀਆਂ ਯਾਦ ਆਈਆਂ
 ਹੱਕ ਵਾਲਾ ਬੁਟਾ ਜਿਹੜਾ
 ਖੁੰਨ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਜਿਆ।
 ਮਿਲਾ ਵਿਚੋਂ ਖੋਜਾਂ ਵਿਚੋਂ
 ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ
 ਵੇਰ ਉੱਠੇ ਕਾਫਲੇ
 ਵੇਰ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਨਾਲ
 ਅੱਖਰਾਂ 'ਚ ਹੁਕ ਉੱਠੀ
 ਵੇਰ ਉੱਠੇ ਕਾਫਲੇ
 ਵੇਰ ਅਸੀਂ ਖ਼ੁਲਮ ਨਾਲ
 ਜੁਝਣਾ ਜੁਝਾਰ ਬਣ
 ਵੇਰ ਅਸੀਂ ਤਲੀਂ ਧਰ
 ਲਿਕਲੇ ਮਦਾਨ ਵਿਚ
 ਸਦਾ ਜਿੰਦਾ ਰਖਣਾ ਹੈ
 ਸੱਚ ਨੂੰ ਜਹਾਨ ਵਿਚ

ਵੇਰ ਅਸੀਂ ਜਹਾ ਜਹਾ
 ਜੋੜ ਦੇਣਾ ਪਰਬਤਾਂ 'ਚ
 ਵੇਰ ਅਸੀਂ ਪਾਪ ਦਿਆਂ
 ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਣਾ
 ਅੰਤ ਮਾਰੀ ਧਰਤੀ ਤੇ
 ਵਸਣਾ ਘਟਾਵਾਂ ਬਣ
 ਵੇਰ ਸਾਰਾ ਕੇੜੁ ਅਸੀਂ
 ਹੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੋੜ ਦੇਣਾ
 ਵੇਰ ਚੜ੍ਹ ਸੂਰਜਾਂ ਨੇ
 ਚਾਲੇ ਦਿਨ ਡੀਕ ਲੈਣੇ
 ਸਿੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਤੇ
 ਲੰਘ ਜਾਣੇ ਕਾਫਲੇ
 ਆਪਣੇ ਹੀ ਨੌਹਾਂ ਨਾਲ
 ਵੇਰੀ ਹੋਣਾ ਦੌੜ ਨੇ
 ਲੰਮੇ ਸੰਗਰਾਮ ਉੱਤੇ
 ਅੱਖ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਦੀ
 ਵੇਰ ਕੂੜਾ ਰੰਗ ਹੋਣਾ
 ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ
 ਸਿਰ ਸੁਟੀ ਲਾਲ ਕਿਲਾ
 ਵੇਰ ਅੰਗੜਾਈ ਲੈ ਕੇ
 ਖਿੜੇਗਾ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ
 ਵੇਰ ਉੱਠੇ ਕਾਫਲੇ
 ਵੇਰ ਇਹਦਾ ਰੰਗ
 ਸਾਡੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਮਹਿਕ ਜਾਣਾ
 ਵੇਰ ਸਾਡੀ ਕਿਰਤ ਨੇ
 ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ ਟਹਿਕ ਜਾਣਾ
 ਵੇਰ ਸਾਡੀ ਕਿਰਤ ਨੇ
 ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ ਮਹਿਕ ਜਾਣਾ।

ਸਿਆਣਪ

ਲਹੌਰੇ ਪਿੰਡੀ ਦੀ ਬੱਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਸਾਫਰ ਦੂਜੇ ਮੁਸਾਫਰ ਦੇ ਪੈਰ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਧਰ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਬੰਦਾ ਬੰਨਾ
 ਕੂੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਖਰ ਉਹ ਉਠਿਆ ਤੇ ਪੈਰ-ਮਿੱਧਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਪੁਛਣ ਲੱਗਾ।

- ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਤੁਸੀਂ ਫੌਜ 'ਚ ਹੋ ?
- ਨਹੀਂ,
- ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਲਦ ਸਾਹਬ ਫੌਜ 'ਚ ਨੇ ?
- ਨਹੀਂ,
- ਭਰਾ ?
- ਨਹੀਂ,
- ਕੋਈ ਅਜੀਜ਼ ?
- ਅਸੀਂ ਖੱਜੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਕੋਈ ਫੌਜ 'ਚ ਹੀ ਨਹੀਂ।
- ਕੋਈ ਜਾਵਨ ਵਾਲਾ ?
- ਨਹੀਂ,
- ਤੇ ਵੇਰ ਤੇਰੀ ਓਏ ਭੈਣ ਨੂੰ... ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪੈਰ ਕਿਉਂ ਮਿੱਧਿਆ ਸੀ ?

ਸਿਆਸਤ ਪਰਮੋ-ਧਰਮ ਹੈ

o

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਐਮ. ਸੀ. ਭਾਰਦਵਾਜ

[ਪਿਛਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਨਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਦਜ਼ਨ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੁਟ ਖਸੁੱਟ ਨੂੰ ਸੌਖਿਆਂ ਜਾਰੀ ਰਖ ਸਕਣ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲੈਣ, ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲੈਣ, ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲੈਣ... ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ, ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਭਾਰਦਵਾਜ ਨੇ ਇਸ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਚੇਲੰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਯੁਗ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤ ਨੇ ਹੀ ਸਾਡੀਆਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਬਦਲਣ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਅਜ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ ਅਸਰਦਾਇਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਿਆਸਤ ਹੀ ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਧਰਮ ਹੈ। ...ਇਸ ਲੜੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਲੇਖ "ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ" ਅਸੀਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਦੇਵਾਂਗੇ — ਸੰਪਾਦਕ]

'ਪਾਲੇਟਿਕਸ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਜ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਇਨੇ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਹਰ ਕੋਈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਲ੍ਹ ਹੀ, ਮੇਰਾ ਇਕ ਹਿਮਾਚਲੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ 'ਪਾਲੇਟਿਕਸ' ਬਹੁਤ ਚਲਣ ਲਗ ਪਈ ਹੈ। ਚਹੁੰ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਦੁਰਾਨ, ਕਲ੍ਹ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੂੰਹੋਂ 'ਪਾਲੇਟਿਕਸ' ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਿਆ ਸੀ!! 'ਅਜ ਕਲ੍ਹ' ਤੋਂ ਕੀ ਮਤਲਬ, ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ...? ਹੁਣ ਸਗੋਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ? ਨਹੀਂ ਸਾਡੇ ਉਹ ਪਾਲੇਟਿਕਸ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ (ਜਮਾਤੀ-ਸਿਆਸਤ), ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਡਿਊਟੀ ਲਵਾਉਣ ਅਤੇ ਪੇਪਰ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਰੀ ਸਿਆਸਤ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੇ 'ਨਜ਼ਦੀਕ' ਹੋਵੇ, ਉਹਨੂੰ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਵਧੀਆ ਸੈਂਟਰ ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਲੂ-ਮਨਾਲੀ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਸ਼ਿਮਲਾ ਆਦਿ, ਅਲਾਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪਰਚੇ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸੇ ਕੋਲ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ 'ਚਾਹੇ'। ਬਸ, ਇਕ ਵੇਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ 'ਚੜ੍ਹ ਜਾਉ' ਵਿਰ ਭਾਵੇਂ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਕਸ਼ੀ ਜਾਓ, ਜਦੋਂ ਮਰਸ਼ੀ ਨਾ ਜਾਓ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਵੇਖ ਲਵੋ, "ਜਦੋਂ-ਮੁਰਲੀਧਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਪੈਂਟੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਹੀ ਘਰੋਂ

ਭਜਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। (ਪਹਿਲਾਂ ਪੀਰੀਅਡ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ) ਪਰ ਜਦੋਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੰਧੂ ਸ਼ਹਿਬ ਆਏ ਨੇ, ਸਵੇਰੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਪੱਪੂ ਨੂੰ 'ਕਰੋਰ' ਵਿਚ ਛਡ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਪੀਰੀਅਡ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦੋ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਰੁਜ਼ਾਨਾ ਪਰ ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਲਜ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜਾਂਦੀ ਵੇਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ 'ਬਿਊਟੀ-ਸੈਂਟਰ' ਤੋਂ ਉਥੇ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਉਹ 'ਮਾਡਰਨ ਕੁਕਿੰਗ' ਅਤੇ 'ਇਨਟੀਰੀਅਰ ਡਿਕੋਰੇਸ਼ਨ' ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਵਰਨਾ ਸਾਡੇ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਲੰਚ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਵੇਰ੍ਹਾਂ ਮਾੜੀ ਜਹੀਂ 'ਸਕਲ ਵਖਾ ਕੇ' ਹੀ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ!

ਖੈਰ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਨ, ਐਮ. ਏ., ਐਮ. ਫਿਲ., ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. (ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਸਾਇੰਸ), ਸੀਨੀਅਰ ਲੈਕਚਰਾਰ... ਆਉ ਜ਼ਰਾ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ 'ਪਾਲੇਟਿਕਸ' ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਮਸਲਨ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੰਬੜਾ ਦਾ ਜੀਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਹੀ ਹਨੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਚੌਕੀ ਜਾ ਕੇ ਮੂੰਹ ਮਾਰ ਆਉ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਨੇ ਘੜਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਛਾਪ ਪੈਣ ਉਪਰ ਜਾ ਬੈਠਾ, "ਨੱਥਾ ਸਿਆਂ, ਮੁਣਸ਼ੀ ਹੱਗੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ, ਨਹੀਂ ਹਨ, ਬਸ ਤੂੰ ਔਖਾ ਸੌਖਾ ਹੋ. ਕੇ ਢਾਈ ਕੁ ਸੌ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਲੈ, ਆਪਾਂ ਤੈਨੂੰ ਛਪੜ ਲਾਗਿਤੀਂ ਹੀ ਛੁਡਾ ਕੇ ਮੋੜ ਭੇਜਾਂਗੇ," ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਸੌ ਮੁਣਸ਼ੀ ਦੀ ਮੁੰਨੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਡੂਢ ਸੌ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਣੋ...।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਵਧੀਆ ਪੌਲੀਟੀਸ਼ੀਅਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਛਾਏ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੁਝਾਏ...?

...ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ, ਅਜ ਭਾਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੇ ਚੰਦ ਕੁਠਬਾ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਸ਼ਬਦ, ਮੁਤਾਬਕ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਭਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ, ਚੋਰਬਜ਼ਾਰੀ, ਮਿਲਾਵਟਖੋਰੀ ਮੋਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਪ੍ਰੋਖਾਏਈ ਆਦਿ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਹੁਮੇਸ਼ਾਂ ਇਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਮਹਾਂਨਤਾ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਹੀ, ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਹੈ ॥

• **Politics ਸ਼ਬਦ ਕਿਥੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ?**

ਸ਼ਬਦ 'ਪੌਲੀਟਿਕਸ' (Politics) ਸ਼ਬਦ ਪੌਲੀਟਿਕ (Politic) ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ Politic ਸ਼ਬਦ Polite ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਪੌਲੀਟੇਟ (Polite) ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — "ਸੁਚੱਜੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਜਿਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਸ਼ਦਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ ॥"

...Politic ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਸੁਚੱਜੇ ਵਿਚਾਰ ਸਰਬ ਭਲਾਈ ਲਈ ਠੀਕ ਕਰਨ ਵਾਲਾ — ਸੁਚੱਜੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ (Policies) ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ...

Politic ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ Politician ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤੇਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਦਸੋ ਕਿ Politics ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੈ ਜਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ?

• **ਪੌਲੀਟਿਕਸ ਦਾ ਜਨਮ**

ਅਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੱਤ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਤਮਾਮ ਲੋਕਾਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਟੁੱਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜੰਗਲੀ-ਪਹਾੜੀ ਵਿਚੋਂ ਵੱਲ-ਪੁਰ, ਵਲ-ਮੁੱਢੇ ਆਦਿ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦੇ। ਲਕੜੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰੇ, ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਰਗੜ-ਰਗੜ ਕੇ ਤਿੱਖੇ ਨੌਕਦਾਰ ਨੇਜ਼ੇ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਬੱਕਰੇ, ਸੂਰ, ਹਿਰਨ ਅਦਿ ਮਾਰ ਕੇ ਵੀ ਖਾਂ ਲਿਆ ਕਰਦੇ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ, ਟੁੱਲੀਆਂ ਨੇ ਕੋਬੀਲਿਆਂ ਦਾ ਰੁੱਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ, ਬੱਕਰੀਆਂ-ਭੇਡਾਂ ਚਾਰਦੇ, ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਨਾਰੀਆਂ, ਵਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ, ਰੋਟੀ-ਟੁੱਕ ਪਕਾਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੀਝ-ਸੀਝ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ। ਉਂਜ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸ਼ਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਇਹੋ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜੰਗ ਹਲਕੇ, ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦੀ ਜਕਾ ਅੰਦਰਲੇ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਾ

ਦੁਹ ਚੁੰਘਾਉਣਾ ਗਰਮੀ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਆਦਿ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ, ਉਸੇ ਜ਼ਮੇਂ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਉਸਦੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਹੀ ਬੇਹਤਰੀ ਸੰਸਥੀ ਗਈ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਕੰਮ ਵੰਡ ਸੀ (Division of Labour) ਜਿਸ ਮੁਤਾਬਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੁਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸੌਂਪੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਮਾਂ-ਪੁਰਖ, ਯੁਗ ਸੀ। ਦੇਵੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ॥

• **ਇਕੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਸੀ**

ਜ਼ਮਾਨੇ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਗਿਆ, ਅਨੇਕ ਕਬੀਲੇ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਲਗੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਕੋਝਾਂ-ਬੱਕਰੀਆਂ ਤੋਂ, ਗੁੱਈਆਂ-ਮੁਹੀਆਂ ਤੋਂ, ਵਸਲ-ਵਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਕੁੜੀਆਂ-ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਸਰੇ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਖਹਿਬੜ ਹੁੰਦੇ। ਪਰੋਲ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਨਾਲੋਂ ਬੁਰਾਦੀਆਂ, ਜੁਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵਧਣ ਲਗੀਆਂ। ਭੋਰਿਆਂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ-ਨਜ਼ਦੀਕ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੁੜਮ ਹੋਣ ਲਗੇ। ਕੁਝ ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮਾਰ ਕੇ ਖਾ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਜਾਨਵਰ ਅਗਨੀ ਅਤੇ ਕੁਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਭੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ, ਰੋਲੇ-ਰੁੱਪੇ, ਢੇਲ-ਦੁਮਕਿਆਂ ਤੋਂ ਝੁਰਦੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਥੁਜ ਗਏ। ਪੁਰਸ਼ ਲੋਕ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੋਂ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ-ਬਣਾ ਜਾਣ ਲਗੇ। ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਕਈ-ਕਈ ਮੁਹੀਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਗਏ ਨਾ ਮੁੜਦੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਮੁੜ ਪਾਂਦੇ ਖੁਦ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਗੁਵਾਣਾ-ਜੰਗਲਾਂ-ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਮਰ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ-ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਸੁਖਿਆ ਭਾਸਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਤਜਰਬਾਕਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਮਾਂ-ਪੁਰਖ ਯੁਗ ਤੋਂ ਪੁਰਸ਼ ਪੁਰਖ ਯੁਗ ਆਇਆ। ਹਿੰਦੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚਲਾ 'ਗਣੇਸ਼' ਇਸੇ ਯੁਗ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ...?

• **ਗਣਪਤੀ-ਗਣੇਸ਼**

ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਨਾਮਚੰਡ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਸੱਸਣ ਮੁਤਾਬਕ 'ਗਣੇਸ਼' (ਗਣ-ਈਸ਼) ਗਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ — ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਵੀ 'ਗਣੇਸ਼' ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੇਖੋਗੇ ਤਾਂ ਚਾਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਿਰ, ਦੂਜਾ ਚੌਰੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ, ਹੋਰਾਂ ਵਿਚ ਕਲਮ ਤੇ ਪੋਥੀ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ? ਜਿਸ ਵੀ ਬੁੱਤ-ਘਾੜੇ ਜਾਂ ਰੰਗਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਦਾਦ ਜਿਨੀ ਵੀ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਬੁੱਧਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਤਸਵੀਰ/ਮੂਰਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੇ ਯੁਗ ਦਾ ਝਾਕੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਰੱਖ

ਦਿਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ 'ਹਾਥੀ' ਦਾ ਸਿਰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿ ਗ਼ੱਟ-ਈਸ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ੇਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਭਾਵ ਸਭ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਕਿਹਣੇ ਨਾ ਮੁਤਾਬਕ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹੋ ਦੀ ਸਵਾਰੀ। ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਕਿ ਉਸਦੀ ਹਰਕਤ ਨਾ-ਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ ਭਾਵ ਉਹ ਘਰ/ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ-ਬੈਠਾ ਹੀ ਕਾਮ-ਕਾਜ ਬੰਬਤ ਨਸ਼ੀਬਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਹੱਥ ਕਲਮ, ਦੂਜੇ ਖੋਬੀ ਮਿੱਤਰੇ, ਕੋਲ ਬੈਠੇ, ਉਸਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣਤੀ-ਮਿਣਤੀ, ਤਰ੍ਹਾਂ-ਚੰਦ-ਸੂਰਜ, ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ ਅਦਿ ਬਾਏ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗਣੇਸ਼ ਦੀ ਫੋਟੋ ਵਿਚ 'ਲੱਡੂਆਂ' ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਥਾਲੀ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੋਵੇਗੀ — ਭਾਵ ਉਸ ਵਕਤ 'ਬੀਜ-ਗਿਆਨ' ਦਾ ਯੁਗ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਹਿਰ ਨੂੰ ਵਖਾਲ ਕੇ ਉਸਦੇ ਗੁਣਾਂ ਅੰਗੁਣਾਂ, ਭੌਤਿਕ-ਰਸਾਇਣਕ ਖੂਬੀਆਂ ਅਦਿ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵੇਰਾਂ 'ਚੀਜ਼ਾਂ' ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਛੁਹਾ ਕੇ, ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ, ਉਸਦੇ ਹੋਰ ਛੁਪੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 'ਹਵਨ' ਦੀ ਪ੍ਰਿਤ, ਦਰਸ਼ਨ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦਾ ਅਕਾਰ ਹੋਰ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਭਗੜੇ ਵੀ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਕਈ ਇਕ ਚਲਕੇ, ਦੋਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਥੇ ਆਗੂ (Leader) ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤੇ 'ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ' ਗਣਪਤੀ 'ਹੋ' ਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਗਣੇਸ਼-ਗਣ ਦਾ ਪਤੀ ਭਾਵ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਮਾਲਕ। ਗਣੇਸ਼ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ, ਗਣ-ਈਸ਼ ਦੇ ਚੂਹੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਫੀਰਤ ਪੰਛੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਉਡਣ ਵਾਲਾ ਪੰਛੀ ਹੈ। ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕੱਲਮ-ਪੱਚੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਚੀਰ ਤੇ ਝਲਵਾਰ ਆ ਗਈ, ਸਿਰ ਤੇ ਛਤਰ ਵੀ ਬੁਲੰਦ ਉਲਛਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਚਾਜੀਆਂ ਨੇ ਮਲੂ ਚਲਈ। ਇਹ ਸਭ ਗਣਪਤੀ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ। ਸਧਾਰਣ ਤਕਣੀ 'ਤੇ ਗਣੇਸ਼ (ਗਣ-ਈਸ਼) ਅਤੇ ਗਣਪਤੀ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੇ ਲੱਗੀ ਹੈ ਜਾਪਦੀ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗਣਪਤੀ ਸੁਰਬੰਗੀਏ ਮੁਤਾਬਕ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ (Democratically) ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਮਾਲੀਕੀਅਤ (Ownership) ਦੀ ਯਾਵਨਾ ਆਈ, ਸਮੂਹੀਅਤ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕ-ਪੁਰਖੀ ਰਜਵਾਜ਼ਾ-

ਸਾਹੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲੈ ਲਿਆ। ਪੀੜੀ-ਦਰ-ਪੀੜੀ, ਗਣਪਤੀ 'ਨਾਮਜ਼ਦ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਕਦੇ ਗਣ-ਈਸ਼, ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਕਿਥੇ ਗਣਪਤੀ, ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ?

• ਇਸੇ ਨੇ ਰਜਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹੀ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ •

ਤੇ 'ਵਖ-ਵਖ' ਸਮੇਂ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਸਿਆਸਤ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਬਦਲੀ ਰਾਜਿਆਂ ਬਾਬਤ ਆਪਣੀ ਸੀਮਤ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਸੰਦਕਾ ਮੈਂ ਮੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਦੋਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੰਧਾਰਕ ਗੁਰੂਆਂ (Religious leaders) ਦਾ ਹੀ ਵਰਨਣ ਕਰਾਂਗਾ —

• ਮਨੂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ •

ਅਜ ਚਾਹੇ ਮਨੂ-ਸਮਰਿਤੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਚੁਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਮੰਗਰ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਦੇਵ 'ਕੰਮ ਵੰਡ' (Division of labour) ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ 'ਤੇ ਕਿਤੂ-ਪਰਤੂ ਕਰਦੇ ਵੇਕਤ ਸਾਨੂੰ ਅਜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਮੰਦੇ-ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣਾ ਚੁਰਚਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਵੱਰਨਾ ਸਾਂਝੀ ਘੋੜ-ਪੁੜਤਾਲ (Criticism) ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੀ ਗੋਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਸਗੋਂ ਮਨੂ-ਸਮਰਿਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਪੂਰਾਂ-ਪੂਰਾ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ...? ਆਉਂ ਕਿ ਆਸ ਕਰੀਏ ਕਿ ਕਿਨਾ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਮਨੂ ਦੀ ਕੰਮ-ਵੰਡ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ... ਜਿਹੜੀ ਰਜਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹੀ ਦੀ ਲੋੜ ਜਾਂ ਸਿਆਸਤ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਯੁਧ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅੰਸ ਸੀ।

ਕਿਉਂਕਿ ਰਜਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਇਤਾਕਿਆਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਵੇ... ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਮੰਨ ਨਾਉਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੜਾਏ ਸਾਰੇ ਦੋ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਹੀ ਯੁਧ ਵਿਚ ਭਿੜਿਆ ਕਰਨ, ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਕੋਵਲ ਹੱਟ-ਕੱਟ ਹੀ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸੱਦਿਆ ਜਾਇਆ ਕਰਨ। ਉਹ ਵੀ, ਯੁਧ ਦੇ ਬਿਗਲ ਨਾਲ ਹੀ ਬਰਫਿਆਂ ਤੋਂ ਜੰਗਲ ਲਾਹੁਣਾ ਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਿਆ ਕਰਨ ਸਗੋਂ ਇਕ ਪੱਕੀ ਸਿਖਿਅਤ ਫੌਜ ਹੋਵੇ (Regular well trained well equipped army) ਜੋ ਰਾਤ-ਦਿਨ, ਹਾੜੇ-ਸਿਆਲੇ ਜੰਗ ਦੀ ਹੀ ਸੋਸ਼ਕ ਕਰਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਕੰਮ ਵੰਡ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਰਖੀ ਅਤੇ ਇਸਤੀਫੀ ਲਈ ਹੀ ਕਰਮਵਰ ਬਾਹਰਲੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਬਾਝਰ ਨੀਤੀ (Policy) ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਕੰਮ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਹੋਣ-

ਕੱਟੇ ਲੰਕ ਕਸ਼ੱਤਰੀਆਂ (ਸ਼ਰਧੂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਡਾਰਨ ਵਾਲਾ) ਦੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਜਾ ਖੜੋਤੇ। ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ-ਮਾੜੇ ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਭੀਖਣ ਸਨ, ਬਰ੍ਹਮਣਾਂ ਦੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਜਾ ਖੜੇ ਹੋਏ। ਸ਼ਬਦ 'ਬਰ੍ਹਮ' ਦੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ਗਿਆਨੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਜੰਗਲਾਂ-ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ, ਜੜ੍ਹੀਆਂ-ਸ਼ੂਟੀਆਂ ਖੋਜਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ-ਔਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਲਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਾ-ਵਿਗਿਆਨ, ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ, ਗਿਣਤੀ-ਮਿਣਤੀ, ਰੁਤ-ਸਰਾਧ ਆਦਿ ਬਾਬਤ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਹਮੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਮਾਰ-ਧਾੜ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ-ਮਿਣਤੀ ਵਰਗੇ ਦਿਮਾਗੀ ਦੋਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਮਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੋਭਾਂ-ਬੱਥਰੀਆਂ ਚਾਰਨ ਅਤੇ ਖੋਤੀ-ਬਾੜੀ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੈਸ਼ ਸੌਂਦਿਆ ਜਾਣ ਲਗਾ। ਜਿਹੜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲ, ਸਮਾਊ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰਾਂ-ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੂਦਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲਗਾ : ਉਦੋਂ ਚਾਰੇ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਲੰਕ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਸੌਂਦੇ-ਬਹਿੰਦੇ, ਹਸਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਕੰਮ-ਵੰਡ, ਜਾਤੀ-ਵੰਡ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਗੁਣ-ਦੁਸ਼ ਤੋਂ ਗੁਣ-ਪਤੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਪੌਲਸੀ ਵਕਤ ਬੀਤਣ ਤੇ ਅਤੀ ਕੁਚੱਜੀ ਰੀਤੀ ਵਿਚ ਵੱਟ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਦਾ ਕੰਮ-ਵੰਡ ਵਾਲਾ ਸੁਨੇਹਰੀ ਅਸੂਲ ਕਾਲੀ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਵਟ ਗਿਆ। ਕਦੇ ਜੋ ਪੌਲਸੀ ਵਰਦਾਨ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਕੁਝ ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕਲੰਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈ — ਅਜਿਹਾ ਕਲੰਕ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵਡਾ ਕਲੰਕ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ...

* ਔਰਤ ਜਾਤੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਜਾਤੀਵਾਦ ਵਾਲੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਜਿੱਟੇ

ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਜੰਮਦੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਪੱਕੀਆਂ ਰੱਸੀਆਂ ਘੁਟਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਈਏ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਭੀੜੇ ਕੜੇ ਪਾ ਦਈਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਬੱਚਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਨੌਜਵਾਨ ਬਣੇਗਾ.....? ਵਡਾ ਤੇ ਬਾਇਦ ਉਹ ਹੋ ਜਾਏ ਮਗਰ ਹੱਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਵਲੋਂ ਨਿਕਾਰਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਹੋ ਹੀ ਹਾਲ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਆਪਣੇ

ਅਧੇ ਹੜ ਨੂੰ ਹੀ (ਔਰਤ ਜਾਤੀ) ਘਟੀਆ ਗਿਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਇਕ ਚੌਥਾਈ ਨੂੰ ਨਖਿੱਧ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ (ਸ਼ੂਦਰ ਵਰਣ ਨਾਲ) ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਖੁਦ ਹੀ ਘਟੀਆ ਸਮਝ ਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਬੈਠੇ, ਫਿਰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀੜੇਗੀ? ਇਕ ਵੇਰਾ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੱਟੇ-ਕੱਟੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾ ਕਿਆਸ ਕਰੋ ਜਿਸ ਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਹ ਅਤੇ ਖੱਬੀ ਲੱਤ ਨੂੰ ਅਧੰਗ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ? ਅਜਿਹੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਮਰਦੀ ਢਾਹ ਲਵੇ? ਉਸ ਵਕਤ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਹਮਲਾਆਵਰ ਸਾਡੇ ਆਏ, ਲਗ-ਪਗ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਫਤਹਿ ਪਾਉਂਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਜ਼ਬਾਨੀ-ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਗਰ ਲਿਖਤੀ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ 'ਕਿ ਸਤਵੀ-ਅਨਵੀ' ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਤਾਰ੍ਹਾਂ-ਸਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ, ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਕਾਸਿਮ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਖਲੀਫੇ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਧ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾਹਿਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ ਸੀ। ਦਹਿਰ ਦੀ (ਰਾਣੀ ਪਦਮਨੀ) ਆਪਣੀਆਂ ਸੱਤ ਸੌ ਸਖੀਆਂ ਸਮੇਤ ਅੱਗ ਦੀ ਚਿਖਾ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸੱਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਚੌਹਾਨ ਦਾ ਸਮਾ ਛੱਡ ਕੇ (ਵੈਸੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅਖੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਗ਼ੌਰੀ ਨੇ ਢਾਹ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ), ਐਬਕ, ਅਲਤਮਸ਼, ਰੱਜੀਆ ਬੋਗਸ, ਬਲਬਨ, ਖਿਲਜੀ, ਤੁਗਲਕ, ਲੋਧੀ, ਸਭ ਸਾਡੇ ਤੇ ਰਾਜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਫੁਟ ਸੀ। ਰਾਜ-ਪੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਪਗ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਭ ਲੜਾਈਆਂ ਹਾਰ ਜਾਣ ਦੇ ਇਹੋ ਹੀ ਦੋ ਮੁਖ ਕਾਰਨ ਸਨ :-

ਸਾਡੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਅੰਦਰ ਵੀ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਰਗਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਗਰ ਰਾਣਾ ਜੀ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਆਉਣ, ਤਾਂ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ, ਜੇ ਹਾਰ ਜਾਣ ਤਾਂ ਤੇ ਮਰਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਤੇ ਵੀ ਜਿੰਨੇ ਸੈਨਿਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਮਾਮ ਬੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਚਿਖਾਵੀ ਵਿਚ ਜਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ-ਠਾਕੁਰਾਂ ਦੇ ਵਖਰੇ। ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਤੇ ਮਨਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਜ਼ਮੂਲੀ-ਅਤ ਛਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਣੇ ਵਲੋਂ ਜੰਗ

ਜਿੱਤਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ' ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਣੇ ਦੇ ਹਾਰਨ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਦਿਓ ਹੀ ਫਾਂਦਿਓ ਦਿਸਦੇ । ਮਸਲਿਨ ਅੰਗਰ ਆ ਜਾਣ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਤਾਂ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ 'ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ । ਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜੁਹੜੇ-ਚਮਾਰ, ਮੁਜਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਸਹਿਬ, ਮੁਲਾਨਾ ਸਹਿਬ, ਰਾਜਾ ਸਹਿਬ (ਨਾਈ), ਖਵਾਹਾ ਸਹਿਬ, ਪਰਜਾ ਪਤ ਸਹਿਬ (ਘੁਮਿਆਰ), ਜਨਾਬ-ਏ-ਆਲੀ, ਹਜ਼ੂਰ-ਏ-ਆਲੀ, ਆਦਿ ਆਦਿ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਕਿਥੇ ਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਠਹਿਰਾਂ ਸਨ ਚਲ ਸਕਦੇ, ਪੱਕੇ ਕੋਠੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਾ ਸਕਦੇ, ਕਪੜੇ ਟੁੰਗ ਕੇ ਚਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਕਿਤੇ ਠਾਕੁਰ ਲੋਕ ਕਪੜੇ ਦੀ ਫੁਹ ਨਾਲ ਵੀ ਨਾ ਭਿੱਟੇ ਜਾਣ, ਠਾਕੁਰ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦੇ ਪਰਭਾਵੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ... ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਨਵਾਬ-ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਜੁਲਾਹਾ ਜਾਂ ਮੋਚੀ, ਸਭੇ ਇਕੋ ਤਸਲੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬੁਰਕੀ ਡਬੋਂਦੇ ਸਨ, ਹੁੱਕਾ ਵੀ ਸਭ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਵੀ ਖਰੀਦ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਸੁਨਣ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਕੇ ਢਲਵਾ ਕੇ ਪਾ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਨਣ ਦੀ, ਮਸਜਿਦ ਜਾਣ ਦੀ, ਹੱਜ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਮਾਜ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਪੂਰਨ ਅਜਾਂਦੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ... ਸੋ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦਾ ਆਰਥਕ-ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸੋਸਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ-ਖਾਤੇ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦੀ ਸਾਈਡ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ 'ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ' ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਮੰਦਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਣ-ਸੁਨਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ, ਵਿਹਵਾਵਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ — ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁੱਤਾਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਰੂਪ-ਕਰੂਪ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲਗਣਾ ਵੀ ਬਦਸ਼ਗਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਰੰਡੀ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ, ਅਗਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਛੁੱਟਣ' ਕਹਿਕੇ ਭੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ਼ਤ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਵੇਖਦਾ, ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾ ਕਰਦਾ..... ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ, ਰਾਣੇ ਦੇ ਜੰਗ ਹਾਰਨਾ ਮਗਰੋਂ, ਹਮਲਾਆਵਰ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕਰਦੇ, ਬੇਗਮਾਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ, ਮਾਣ-ਇੱਜ਼ਤ, ਪੈਨ-ਚੌਲਤ, ਪਿਆਰ-ਮੁਹੱਬਤ ਸਭ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ । ਮਸਜਿਦ ਜਾਣ

ਦੀ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਵੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ ਮਗਰ ਔਰਤਾਂ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਜੁਣ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ । ਖਾਵੇਂ ਮਰਨ, ਮਗਰੋਂ ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਮਰਦ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦੀ ਮਗਰੋਂ ਤਲਾਕ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਫ਼ਾ, ਕਾਫੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ (ਮਿਹਰ) ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਜੁ ਔਰਤ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤੌਰ ਸੁਕੇ ਤੇ ਇਸ 'ਮਿਹਰ' ਦੀ ਮਿਲਦਾਦ ਬਾਬਤ ਵੀ ਸ਼ਾਦੀ (ਨਿਕਾਹ) ਹੋਣ-ਸੁਮੇਂ ਹੀ ਲਿਖਤ-ਪੜ੍ਹਤ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ । ਹੋਰ ਤੇ ਹੋਰ ਲੜਕੀ ਦੇ ਨਿਕਾਹ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾਖੀ (ਹਾਂ) ਲੈਣੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ, ਇਹੀ ਦੋ ਮੁਖ ਕਾਫ਼ਤ ਸਨ ਕਿ ਮੁੱਠੀ ਭਰ 'ਅਰਬੀ' ਹਮਲਾ-ਆਵਰ, ਚੰਦ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਛਾ ਗਏ ਸਨ..... ਉਹਨਾਂ 'ਚੋਂ' ਸਿਆਸਤ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਬੇਹੱਤਰ ਸੀ ।

* ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ (Politics) *

ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਗੁਲਾਮ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜੇ ਵੀ ਅਯਾਸ਼ੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈਣ ਲਗੇ । ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਵਧਣ ਲਗੀ । ਖਜ਼ਾਨੇ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਲਗੇ । ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ-ਮੁਰਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਮ ਫੜਨ ਲਗੀ । ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਰਾਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਉਠਣ ਲਗੀਆਂ..... ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਚੁਕੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਤੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ਆਣ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ । ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਐਮਨਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ, ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ, ਕੀਤੀ, ਸਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਲੁਟ ਲਈਆਂ, ਕੁਝ ਸਾੜ ਫੂਕ ਦਿਤੀਆਂ ਜਿਸ ਉਪਰ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਚੇਲਿੰਜ ਕੀਤਾ :-

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਬ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ,

ਜੋਰੀ ਮੰਗੇ ਦਾਨ ਵੇ ਲਾਲੇ ।

ਸਰਮ ਧਰਮ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ,

ਕੂੜ ਵਿਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੇ ਲਾਲੇ ।

ਕਾਜੀਆਂ, ਬਾਮਣਾਂ, ਕੀ ਗਲ ਥੋਂ,

ਅਗਦੁ ਪੜੇ ਸੋਤਾਨ ਵੇ ਲਾਲੇ ।

ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੂੰ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸੁਬੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਤੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੱਕ ਦਿਤਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਵਡੱਪਣ ਅਤੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਤੇ ਅਮਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ

ਸੀ.....

ਜੇ ਸਕਣਾ ਸਕਦੇ-ਕੋ ਮਾਰੋ,

ਤਾਂ ਰੋਸ ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਏ ।

.....ਤੇ ਬਾਬਰ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਸਮਝ ਗਿਆ । ਉਸ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ Confrontation ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲਵਰਤਣ Co-operation ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ । ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਧਾਰਣ ਅਵਾਮ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਭੰਗ ਨਾ ਕਰੇ, ਲੜਾਈ ਦੀ ਨੋਬਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ 'ਰਾਜੇ' (ਸਕਤ-ਸ਼ੇਰਾਵਰ) ਰਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਯੁਧ ਕਰੇ, ਫੌਜਾਂ, ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਨਾ ਕਿ ਜਨ-ਸਧਾਰਣ ਨੂੰ ਲੁਟਣ-ਮਾਰਨ । ਇਸ ਦਾ-ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਲਾਹੌਰ-ਪਿਸ਼ੌਰ ਤੋਂ ਬਾਬਰ ਸਿੱਧਾ ਦਿੱਲੀ ਲਾਗੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ—ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਟੋਕ ਦੇ ਜਿਥੇ ਉਸ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਨਾਲ ਯੁਧ ਵਿਚ ਫਤਹਿ ਪਾ ਕੇ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰੱਖਤ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਬਾਬਰ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ ਗੰਢ ਲਏ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਛਾਂ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ।

* ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ-ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦਾ ਨੀਤੀਵਾਨ *

ਬਾਬਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ, ਹਿਮਾਯੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਯੋਗ ਰਾਜਾ ਨਾ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ । ਇਸਵਕਤ ਇਕ ਸੂਰਮਾ ਜ਼ਰਨੈਲ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਉਠਿਆ ਜਿਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਿਨੀ ਤਰੱਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਹੈ । ਉਸ ਆਪਣੇ ਛੇ ਆਲ, ਦੋ ਰਾਜ ਦੁਰਾਨ ਹੀ, ਸੋਲਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਵਖਾ ਦਿਤਾ ਜੋ ਸਾਡੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਕੂਮਤ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ 34 ਸਾਲਾਂ ਰਾਜ ਦੁਰਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ । ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਨੇ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੀਕ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੜਕ (ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ ਨੰਬਰ 'ਇਕ') (ਬਗੈਰ ਓਵਰਸੀਅਰਾਂ/ਐਕਸੀਅਨਾਂ ਤੋਂ) ਬਣਾ ਦਿਤੀ? ਜਗ੍ਹਾ-ਜਗ੍ਹਾ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ, ਖੂਹ ਪੁਟਾਏ । ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪਮਾਇਸ਼ ਕਰਵਾਈ — ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਿਸਟਰੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜ਼ਮੀਨੀ-ਪਮਾਇਸ਼ ਸੀ । ਸ਼ਾਹਮਾਰਗ ਦੇ ਉਠੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ । ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਬਣਾ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਵਿਚ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ — ਨਗਾਰਿਆਂ ਤੇ ਡੱਗਾ ਲਗਾ-ਲਗਾ ਕੇ । ਸਭ-ਫ਼ਸਤੇ ਤੇ ਪੰਥ-ਪੰਥ ਮੀਲ ਉਪਰ ਨਗਾਰਾਸਾਜ਼-ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਅਦਿ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਕਿਡਾ ਮਹਾਨ ਸੀ ਉਹ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ (ਤੇ ਕਿਡੇ ਮਹਾਨ ਹਨ ਅੱਜ ਦੇ ਕੁਣਪੁਰਵਰ ਲੀਡਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੋਲਵੀਂ

ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਧਾਰਣ ਮਿਸਤਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੜਕ, ਲੱਖਾ ਐਨਜੀਨਅਰਾਂ-ਮੇਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੀ ਤੇ ਮਾੜੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਾਰਣ, ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਵਧ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ...) ਕਿਥੇ ਸੋਲਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਕੋਨੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਵਿਚ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁੰਜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ-ਪਟਿਆਲੇ ਕੀਤੀ ਤਾਰ ਸਾਰੀ ਦਿਹੜੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪੁੰਜਦੀ ।

* ਅਕਬਰ ਦੀ ਸਿਆਸਤ *

ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਨੂੰ ਜਲਦ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ ਹਿਮਾਯੂੰ ਮਗਰੋਂ ਅਕਬਰ ਵੀ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦੇ ਪਦ-ਚਿੰਨਾ ਤੇ ਚਲਿਆ । ਅਕਬਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ, "ਨਾ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਮੇਰਾ ਦੀਨ ਇਲਾਹੀ !" ਉਸ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੇ ਸਗੋਂ ਮੱਕੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵੀ ਅਜਮੇਰ ਵਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਜ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ । ਸਲੀਮ (ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ) ਦੀ ਮਾਂ ਰਾਜਪੂਤਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ-ਘਰਾਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮੰਦਰ-ਪੂਜਣ ਦੀ ਪੂਰਨ ਖੁੱਲ ਸੀ ।

* ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਯੁੱਗ *

ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਅਕਬਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਰਾਜ ਆਇਆ । ਸ਼ਾਹ-ਜਹਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਗਰਮ-ਮਸਾਲੇ ਖਰੀਦਣ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਆਣ ਪੁੱਜੇ । ਇਥੋਂ ਦੀ ਧੰਨ-ਦੌਲਤ: ਕਣਕ-ਬੋਨਾ, ਪਟਸਨ-ਕਪਾਹ, ਚਾਂਦੀ-ਸੋਨਾ, ਗੀਰੇ-ਜਵਾਹਰਤ, ਦੁੱਧ-ਘਿਉ ਵੇਖਕੇ ਚਲਾਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਆਣ ਪਾਈਆਂ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ ਸਗੋਂ 'ਹਾਜੀਆਂ ਦੇ ਜਹਾਜ਼' ਲੁੱਟਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਉਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦੀਆਂ ਭਾਮ ਕੋਠੀਆਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈਆਂ । ਵੈਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੁਟਿਆ ਸਗੋਂ ਗੁਰੀਲੇ ਮਰਹਟੇ ਆਗੂ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੇ ਲੁਟਿਆ ਸੀ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਨਾ ਲਗਣ ਦਿਤੇ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੀ ਕੁਝ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਤੇ ਮਹਜਬ ਦੇ ਜਨੂੰਨੀ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰ-ਦਸਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਦੁਰਬਲ ਪੈ ਚੁਕੀ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਰਖਿਆ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ । ਡਰੀ ਹੋਈ ਕੌਮ ਦੇ ਮਨਾ ਵਿਚੋਂ

ਮੌਤ ਦਾ ਖੌਫ ਦੂਰ ਕਰਨ ਖਾਤਰ, ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖ ਤੇ ਨਿਡਰ ਆਗੂ ਨੇ ਸੁਦ ਆਪਣਾ ਜੀਸ ਕਟਵਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਕੌਮ ਖਾਤਰ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਨੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ?

* ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ — ਇਕ ਮਹਾਨ ਨੀਤੀਵਾਨ. *

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰਨ ਖਾਤਰ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ 1699 ਵਿਚ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਹਿਬ ਵਿਖੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੁਕੇ-ਤਮਾਕੂ ਨੂੰ ਕੁਰਹਿਡ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ੀ ਗੁਰੂ ਨੇ, ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਆਲਸੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹਾਦੁਰ ਬਣਾਇਆ। ਕੁੜੀਮਾਰ, ਨਤੀਮਾਰ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਹੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੀਆਂ ਸਗੋਂ ਕੰਘੇ, ਕੜੇ, ਕੱਛੇ, ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਕਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਸੁਚੱਜੇ ਚਰਿਤਰ, ਸੁਹਣੀ ਸਿਹਤ, ਸਰੀਰਕ ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਬਾਹੁਬਲ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਮਗਰ ਉਸ ਨਿਡਰ ਯੋਧੇ ਨੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹੀ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ — ਸਲਤਨਤ-ਏ-ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਬੀਰ-ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਸ਼ੇਨਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਚੈਲੰਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਪੰਜ ਪੀੜਿਆਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਕੰਝਾ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ !! ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਨੀਤੀਵਾਨ, ਰਣਾਂ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਹੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। —

ਦੇਹ ਸਿਵਾ ਬਰ ਮੌਹਿ ਇਹੈ,
ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੇਂ ॥
ਨ ਡਰੇਂ ਅਰਿ ਸੋ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੇਂ,
ਨਿਸਚੈ ਕਰ ਆਪਨੀ ਜੀਤ ਕਰੇਂ ॥
ਅਰੁ ਸਿਖ ਹੋਂ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮਨੇ ਕੋ;
ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉ ਗੁਨ ਤਉ ਉਚਰੇਂ ॥
ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਧਾਨ ਬਨੈ
ਅਤ ਹੀ ਰਨ ਮੈਂ ਤਬ ਜੂਝਾ ਮਰੇਂ ॥

...ਤੇ ਜਿਸ ਆਪਣੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਵਧਾਉਣ ਖਾਤਰ ਕਿਹਾ ਸੀ,

ਚਿੜੀਆਂ ਸੇ ਮੈ ਬਾਜ ਤੁਝਾਉਂ
ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਉਂ

ਤਬੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਾਉਂ

...ਤੇ ਉਸ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਦੇ ਨਾ ਡੋਲਿਆ ਅਤੇ ਉਦਾਸ-ਬੇਨੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ,

ਇਨ ਪੁਤਰਨ ਕੇ ਵਾਸਤੇ
ਵਾਰ ਦੀਏ ਪੁੱਤ ਚਾਰ
ਚਾਰ ਮੂਹਿ ਤੇ ਕਿਆ ਹੂਆ
ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ

ਕੌਮ ਖਾਤਰ ਸਰਬੰਸ-ਵਾਰ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਸ ਬੀਰ-ਯੋਧੇ ਨੇ ਅਤੀ ਸੰਕਟ ਦੀ ਘੜੀ ਵੀ ਬੇਅੰਤ ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੀ-ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਬਾਬਤ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਸਦਾ ਹੈ :

ਸੁੱਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰੁ ਪਿਆਲਾ;
ਬਿੰਗ ਕਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸਹਿਣਾ।
ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗਾ,
ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਚਹਿਣਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਯੁੱਗ ਬੀਤਣ ਮਗਰੋਂ, ਮੁਗਲਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਏ। ਬਹਾਦੁਰਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਕੋਲੋਂ ਹਕੂਮਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਚਲੀ ਗਈ।

* ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ *

ਸੱਤ ਅੱਠ ਧਨਾਡ-ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਚਲ ਕੇ ਦੋ-ਦਾਈ ਲੱਖ ਪੌਂਡ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਕ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾ ਕੇ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ। ਕਲਾਈਵ ਉਸ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਧਾਰਣ ਕਲਰਕ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ, ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਕਾਰਨ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਮੈਨਜ਼ਰ (Agent) ਬਣ ਗਿਆ। ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਆਦਿ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਵਧਾ ਕੇ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਭਾਰੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ (ਬੇ-ਹਿਸਾਬ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਇਆ)। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗਰਮ ਮਸਾਲੇ ਹੀ ਸਸਤੇ ਭਾਉ ਖਰੀਦ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਪਟਸਨ, ਕਪਾਹ, ਕਨਕ, ਫੋਲੇ, ਬਦਾਮ-ਫੂਹਾਰੇ, ਸੌਗੀ-ਅਖਰੋਟ ਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪੁਜਣ ਲਗੇ। ਅਸਾਮ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਚਾਹ ਅਤੇ ਕਾਫੀ, ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦੇ ਵੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਲੰਡਨ ਪੁਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਉਧਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਬਿਸਕੁਟ, ਸਿਗਰਟਾਂ, ਗੋਲੀ-ਸਿੱਕਾ ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਚਾਹ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦੀ

ਸੀ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੈਰ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਫਿਰ ਖੁੰਭੇ ਗਏ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਉਹ ਸਾਡੀ ਆਰਥਕਤਾ ਤਬਾਹ ਕਰਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਠੋਸਦੇ ਗਏ। ਸੂਰ-ਸੂਰ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਮੁਫਤ ਪਿਆਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ—ਸੋਪਲ ਵਜੋਂ। ਚਾਹ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਪਾਈ ਸੀ। ਵਲੇਤੀ ਘਿਉ (ਹੁਣ ਤਾਂ ਦੇਸੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਿਆਂ ਵੀ ਦਹਾਕੇ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ—ਭਾਵੇਂ ਵੇਰਕਾ ਤੇਰੀ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬਣੀ ਹੋਣੀ ਹੈ) ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ ?

* ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜਿਆਸਤ *

ਮੁਲਕ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੁਰਾਨ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਡੈਮ ਉਸਰੇ, ਭਲਾਈ ਸਟੀਲ ਪਲਾਂਟ, ਨੰਗਲ-ਖਾਦ-ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਰਗੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਲਗੇ, ਹੋਰ ਨਹਿਰਾਂ-ਸੜਕਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਬਿਜਲੀ ਵਧੀ ਪਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਫਾਇਦਾ ਬਿਰਲੇ-ਟਾਟੇ, ਭਾਲਮੀਏ-ਬਾਟੇ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਇਆ...ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ ਖੁੱਖ ਨੰਗ, ਮਹਿੰਗਾਈ, ਬੇ-ਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਚੋਰ ਬਜ਼ਾਰੀ ਧੋਖਾਦੇਈ, ਮਿਲਾਵਟਖੋਰੀ, ਖੁਦਗੁਰਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵਧ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਈ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ...? ਉਹ ਹੈ...? ਕੁਣ...ਕੁਣ...ਕੁਣਬਾ ਪਰਵਰੀ !!!

ਜੇ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇੰਡੀਆ—1980...ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਛੱਪੀ ਹੋਈ ਕਿਤਾਬ ਵੇਖ ਲਉ ਕੀ ਪਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ?

(ਉ) 34 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅਜੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੋ-ਤਿਹਾਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਨ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਹਾਲੇ ਪੁੱਜੀ...ਸਹੀ ਸਵਾ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ !!

(ਅ) ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ 99000 ਅਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਹਨ ਜਿਥੇ ਡੂਢ-ਡੂਢ ਮੀਲ ਵਿਚ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਥਿਆਉਂਦੀ !

(ੲ) 34 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੁਰਾਨ ਗਰੀਬੀ-ਰੇਖਾ (ਕੰਗਾਲੀ ਰੇਖਾ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ਇਦ ਅਸੰਭਵ ਲਗੇ) ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਸੁਖੀ ਸਾਂਦੀ 34 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਉਪਰ ਟੱਪ ਗਈ ਹੈ। ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਹ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਉਠਣ-ਬੈਠਣ, ਪੜ੍ਹਨ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਆਦਿ ਉਤੇ, ਮਿਲਾਕੇ ਦੋ ਰੁਪਈਆ ਤੋਂ ਵਧ ਖਰਚਦੇ ਹਨ...?

(ਸ) ਜਿਥੇ 800 ਲੱਖ ਬੱਚੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦਸਵੀਂ ਤੋਂ ਅਗੇ 80 ਲੱਖ ਵੀ

ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦੇ...??

(ਹ) ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅੱਠ ਕਰੋੜ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਬੇਹਤਰੀ ਖਾਤਰ ਬਜਟ ਵਿਚ ਅੰਸ਼ਤਨ 180 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ 'ਖਾਸ' ਗ੍ਰਾਂਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਆਨਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੱਚਾ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਬੈਠਦੀ ਹੈ।

(ਕ) ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1979 ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਿਰਫ 14333333 ਵਿਅਕਤੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ ਹੋਏ ਸਨ...ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਉਂ ਹੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਰਵਾਏ...ਜਾਂ ਦਰਜ ਕਰਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਹਾਰ ਹੁਣ ਕੇ ਕਟਵਾਂ ਲਏ ਹੋਣ...ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਕੁੱਝੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ। ...ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ 17-23 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ 25 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 24 ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨੀ ਹੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ-ਵਰਨਾ ਸਾਡੀ ਮਾਤਰ-ਭੂਮੀ ਦਾ ਨਾਉਂ, ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸ਼ਾਇਦ 'ਬੇਕਾਰ ਵਰਸ਼' ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ...???

(ਖ) ਦੇਸ਼ ਵਿਚ 'ਸਾਡੇ' ਮਹਾਨ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਕ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ 50 ਫੀ ਸਦੀ ਲੋਕ ਹੀ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਮਗਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਬਾਕੀ 50 ਫੀ ਸਦੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ 49 ਫੀ ਸਦੀ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਰੀਬੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਉਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਜਾਣੋ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ 1 ਫੀ ਸਦੀ ਵੀ ਲੋਕ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਹੇਠਲਿਆਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆ ਜਾਵੇਗਾ :-

(1) ਅਗਰ ਸਕੂਟਰ, ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ/ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਅਮੀਰ ਵਜੋਂ ਮਿਥ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਰਾਂ/ਮੋਟਰਾਂ, ਸਕੂਟਰਾਂ/ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲਾਂ, ਟਰੱਕਾਂ/ਜੱਸਾਂ, ਟੈਂਪੂਆਂ/ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਵੀ 40 ਲੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਮਸਾਂ 8 ਫੀ ਸਦੀ !

(2) ਸੰਨ 1980 ਤੀਕ ਹਰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਮਹੀਨਾ ਭਾਵ ਪੁੱਛੇ ਸੱਤ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ—ਅਗਰ 5 ਜੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਪਰਵਾਰ ਮਿੱਥ ਲਈਏ ! ਪੁੱਛੇ ਸੱਤ ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਡੰਗ ਰੋਟੀ, ਦੋ ਡੰਗ ਚਾਹ ਵਗ਼ੈਰਾ ਖਾ ਕੇ ਕਪੜੇ-ਲੀੜੇ, ਕ੍ਰਿਕਟ-ਡਾੜੇ, ਗਮੀ-ਖੁਸ਼ੀ, ਕੁੜਮਾਈ-ਸ਼ਾਦੀ ਆਦਿ

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ? ਅਗੇਰ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਮੀਰ ਮਿੱਥ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ 40 ਲੱਖ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਟੱਪਦੀ...ਔਧਾ ਫੀ ਸਦੀ!!

(3) ਅਗੇਰ ਅਖਬਾਰ ਖਰੀਦਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੀ 'ਰਈਸ' ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ/ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਮਸਾਂ ਡੂਢ ਫਾਂ ਸਦੀ ਬਣਦੀ ਹੈ !!!

* ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕਿਉਂ ?

ਅਜ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਗਰੀਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕੇਵਲ ਬਕਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜ ਬੇਸ਼ਕ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤਿਗੁਣੇ ਚੋਲ, ਚੋਗੁਣਾ ਕੋਲਾ, ਪੰਜ ਗੁਣਾ ਕਪੜਾ, ਛੇ ਗੁਣਾ ਕਣਕ, ਸੱਤ ਗੁਣਾ ਘਿਉ, ਅੱਠ ਗੁਣਾ ਖੰਡ, ਨੌਗੁਣਾ ਆਲੂ, ਦਸ ਗੁਣਾ ਕਾਗਜ਼, ਸ਼ਾਰਾਂ ਗੁਣਾ ਲੋਹਾ, ਪੰਦਰਾਂ ਗੁਣਾ ਰਬੜ, ਪੰਜਾਹ ਗੁਣਾ ਐਲਮੀਨੀਅਮ, ਸੱਠ ਗੁਣਾ ਬਿਜਲੀ, ਪਝੱਤਰ, ਗੁਣਾ ਪੈਟਰੋਲ, ਦੋ ਸੌ ਗੁਣਾ ਖਾਦ, ਪੰਜ ਸੌ ਗੁਣਾ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸੰਦ (Engg Goods) ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਹਿੰਗਾਈ ਅਤੇ ਭਖ-ਮਰੀ ਕਿਉਂ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ...? ਇਸ ਦੇ ਮੱਟੇ ਮੱਟੇ ਛੇ ਕਾਰਣ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਕੁਨ ਇਹ ਵੀ ਸਾਡੀ ਭੈੜੀ ਸਿਆਸਤ ਕਰਕੇ ਹਨ।

1. ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੀ ਜਕੜ

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੀਮੈਂਟ, ਸਟੀਲ, ਜੁੱਤੀ-ਕਪੜੇ, ਖੰਡ-ਘਿਉ, ਰੇਗ-ਰੋਗਨ, ਸੋਨੇ-ਚਾਂਦੀ, ਸਾਈਕਲ — ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਆਦਿ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਭ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਵਸਤੂਆਂ ਉਪਰ ਅਜਾਰੇਦਾਰੀ (Monopolist) ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਅਸੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਧਨ-ਕੁਬੇਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਵਕਤ ਉੱਚ-ਅਵਸਰਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਵੀ ਚੰਗੇ ਗੱਢੇ ਛੱਡੇ ਹਨ ਪਰ ਅਜਾਰੇਦਾਰੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਹ ਬੇਮਸੂਲੀ ਹੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜੇ ਵੇਖੋ ਕੀ ਪਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—

ਕੰਪਨੀ	1951	1976
ਜਾਇਦਾਦ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿਚ		
1. ਟਾਟਾ	116	1138
2. ਬਿਰਲਾ	104	1122
3. ਜੇ.ਕੇ. ਸਿੰਘਾਨੀਆ	29	245
4. ਸ਼੍ਰੀਰਾਮ	12	271

5. ਮਹਿੰਦਰਾ ਮਹਿੰਦਰਾ	1	129
6. ਕਿਰਲੋਸਕਰ	2	180
ਕੰਪਨੀ	1964	1976
7. ਮੋਦੀ	21	190
8. ਐਸਕੋਰਟਸ	7	117
9. ਯੂਨੀਅਨ-ਕਾਰਬਾਈਡ	16	118
10. ਬਜਾਜ਼	29	148
ਕੰਪਨੀ	1972	1976
11. ਭੰਨਲੋਖ	105	173
12. ਅਸ਼ੋਕ ਲੋਲੈਂਡ	35	151

ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਟੀਲ, ਸੀਮੈਂਟ, ਸਾਈਕਲ-ਮਸ਼ੀਨਾਂ, ਜੁੱਤੀ-ਕਪੜਾ, ਪੰਪ-ਇੰਜਣ, ਮੋਟਰਾਂ-ਟਰੱਕ, ਟਾਇਰ-ਟਿਊਬਾਂ, ਸੈਲ-ਬੇਟਰੀਆਂ, ਟਰਾਲੀਆਂ-ਟਰੈਕਟਰ ਕੌਣ ਮਹਿੰਗੇ ਕਰਦਾ ਹੈ.....??

2. ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਲੁਟੇ

ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਜਾਰੇਦਾਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਮਹਿੰਗੇ ਭਾਅ ਵੇਚਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫਸਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਕੀਮਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਗੰਨਾ ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਕਵਿੰਟਲ ਵਿਕ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਖੰਡ ਬਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਕਿਲੋ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਭਦੀ...? ਨਰਮਾ-ਕਪਾਹ, ਰਾਮਪੁਰਾ ਫੂਲ, ਡੱਬਵਾਲੀ, ਗਿੱਦੜਬਾਹਾ, ਮਲੋਟ, ਮੁਕਤਸਰ, ਬਠਿੰਡਾ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਮਗਰ ਕਪੜਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਲਾਉਣ ਦਿੰਦਾ...ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਕਣਕ ਦੇ 117 ਰੁਪਏ ਵੀ ਰੋਂਦਿਆਂ-ਪਿੱਟਦਿਆਂ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਆਟਾ 217 ਰੁਪਏ ਵਿਕਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਕਣਕ ਬਾਹਰੋਂ 220 ਰੁਪਏ ਦੇ ਭਾਅ ਦੀ ਮੰਗਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਕੀਮਤ ਧੋਲੀ ਕਿਲੋ ਮਗਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਵਧਾਈ ਮਗਰ ਮਿਲਕ ਵੂਡ (ਪਟਿਆਲਾ) ਅਤੇ ਵੇਰਕਾ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ-ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਘਿਉ ਮਿੱਲਾਂ ਨੇ ਘਿਉ 30 ਤੋਂ 45 ਰੁਪਏ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ...?

3. ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਲੁਟੇ

ਲੁਟਿਆ ਸਿਰਫ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂਦਾ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਭਾਰੀ ਲੁਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੁਦ 'ਕਾਂਗਰਸੀ ਮਹਿੰਗਾਈ-ਅੰਕ' ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 1970-71 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਤਿਗੁਣੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਫੈਕਟਰੀ-ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਤਨਖਾਹ 5 ਰੁਪਏ

ਤੋਂ 15 ਰੁਪਏ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਹੋਈ...?

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਰੀਆ ਡੇਢ ਸੌ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਏ...ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੋਂ 'ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸੌ... ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸੌ ਤੋਂ ਛੇ ਸੌ ਰੁਪਏ ਕਵਿੰਟਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਕਣਕ 100 ਤੋਂ 150...150 ਤੋਂ ਸਵਾ ਦੋ ਸੌ...ਸਵਾ ਦੋ ਸੌ ਤੋਂ ਪੈਂਦੇ ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਏ ਕਵਿੰਟਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਹੋਈ...? ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਦਿਹਾੜੀ 8 ਰੁਪਏ, ਤੋਂ 12 ਰੁਪਏ...12 ਰੁਪਏ ਤੋਂ 18 ਰੁਪਏ ਅਤੇ 18 ਰੁਪਏ ਤੋਂ 27 ਰੁਪਏ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਹੋਈ...?? ਕਿਸੇ ਬਾਬੂ-ਮੁਣਸ਼ੀ ਦੀ ਤਨਖਾਹ 500 ਤੋਂ 750, ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਸੌ ਤੋਂ ਸਵਾ ਗਿਆਰਾਂ ਸੌ...ਅਤੇ ਸਵਾ ਗਿਆਰਾਂ ਸੌ ਤੋਂ ਪੈਂਦੇ ਸੱਲਾਂ ਸੌ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਹੋਈ...???

ਅੰਤੁਲੇ ਸਹਿਬ ਨੇ 25 ਵਾਲੀ ਸੀਮੈਂਟ ਦੀ ਬੋਰੀ 125 ਨੂੰ ਵਿਕਵਾ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਜੱਟ ਦਾ ਝੋਨਾ 100 ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 500 ਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵਿਕਵਾ ਦਿਤਾ...?

...ਕਿਸੇ ਜੇ.ਬੀ.ਟੀ. ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ 500 ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 2500 ਰੁਪਏ ਤਨਖਾਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਦਵਾ ਦਿਤੀ...??

4. 85000000000 ਦੀ ਬਰਾਮਦ

ਅਜ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਹਰ ਭੇਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਗਰਮ-ਮਸਾਲੇ, ਦਰੀਆਂ-ਦੁਸ਼ਾਲੇ, ਅੰਬ ਤੇ ਅੰਗੂਰ, ਬਾਂਦਰ ਤੇ ਲੰਗੂਰ...ਵਧੀਆ ਜੈਕਟ, ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਪੈਕਟ... ਪਟਸਨ-ਚਾਹ, ਕਣਕ-ਕਪਾਹ... ਚਾਂਦੀ-ਤੇ ਸੋਨਾ...ਲਕਸ਼ ਤੇ ਰੈਕਸੋਨਾ... ਅੰਬ ਤੇ ਅਨਾਰ, ਮੁਰੱਬੇ ਤੇ ਅਚਾਰ... ਰੇਸ਼ਮ ਤੇ ਜੀਨਾਂ, ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ...ਆਤ੍ਮ ਤੇ ਸਿਉ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਘਿਉ...ਪਾਪੜ-ਵੇੜੀਆਂ-ਦਾਲ, ਬੱਲੇ-ਗੋਦਾਂ ਤੇ ਫੁਟਬਾਲ, ਡੱਡੀਆਂ-ਮੱਛੀਆਂ, ਖੁੰਭਾਂ ਤੇ ਪੱਦ ਪੇੜੇ, ਸਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਐਸੀ ਚੀਜ਼/ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਬਾਹਰ ਨਾ ਭੇਜਦੇ ਹੋਣ! ਸਾਲ 1980-81 ਵਿਚ 85 ਅਰਬ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਰਨ। ਗਰੀਬੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ 12 ਕਰੋੜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ, ਸਾਰੇ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਐਨਾ ਧੰਨ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ, ਰਹਿਣੀ-ਸਹਿਣੀ ਅਤੇ ਗਮੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਖਰਚਦੇ...!! ਜਦੋਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਖੰਡ, ਚਾਹ, ਰੇਸ਼ਮ, ਕਪਾਹ, ਪਟਸਨ, ਲੋਹਾ, ਚੌਲ ਤੇ ਮੱਛੀਆਂ, ਬੂਟਾਂ-ਸੂਟਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚਣੀ ਅਵੱਸ਼ ਗਲ ਹੈ...

5. ਬਲੈਕੀਆਂ ਦੇ ਏਜੰਟ...?

ਕੁਝ ਤਾਂ ਮਹਿੰਗਾਈ, ਭਾਰੀ ਐਕਸਪੋਰਟ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ-ਖੂੰਹਦੀ ਕਸਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ

ਕੋਈ, 1500 ਕੁ ਸੌ ਧਨਾਭ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਡੇਢ ਕੁ ਸੌ ਸੌਟੇ ਕਾਰਖਾਨੇਵਾਰ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ...ਤੇ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਬਲੈਕ ਮਾਰਕੀਟੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਰਦੀ...? ਸੈਂਕੜੇ ਫਰਮਾਂ, ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਬੋਰਸ ਫੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ — ਕੋਟੇ ਬਲੈਕ ਵਿਚ/ਵੇਚਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਫਰਮ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਐਡਰੈਸ ਪਤਿਆ ਜੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ...? ਕਦੇ ਸਜ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਸੁਣੀ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਫਰਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ...ਕੋਈ ਹਮਾਤਤ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦਸ ਰੁਪਏ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਫੜਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਦੀ ਛਾਣ ਬੀਣ ਕਰਕੇ, ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ੇ ਤੇ ਖਬਰਾਂ ਲਵਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਬਲੈਕ ਮਾਰਕੀਟੀਏ ਦਾ ਨਾਉਂ ਵੀ ਪਤਿਆ ਜੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ...?

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚੋਗੇ ਆ ਜਿਹੜੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਛਾਪੇ ਵਜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਫਰਾਡ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ...?

ਹਾਂ! ਬਿਲਕੁਲ ਆਈ-ਵਾਸ਼! ਅੱਖੀਂ ਘੱਟਾ ਪਾਉਣ ਸਮਾਨ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ 'ਸੋਬਰ' ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਸਹਿਬਾਨ ਨੇ 21-9-1930 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਟਰਬਿਊਨ ਦਸਿਆ ਸੀ...।

6. ਅਯੋਜਨਾ ਬੰਦੀ ਅਤੇ ਦੁਰਪ੍ਰਬੰਧ

ਭਾਰਤ ਗ਼ਰੀਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਅਜ ਅਸੀਂ ਗ਼ਰੀਬ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਮਾਰੂ ਨੀਤੀਆਂ, ਭੇੜੀ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਭੇੜੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ। ਅਜ ਅਸੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭੁਖੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨੰਗੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਪੜੇ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਣਗਿਣਤ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਕੇ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਬਿਜਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸੈਂਕੜੇ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ,..... ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਲੱਖਾਂ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਚਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕੰਗਾਲ ਇਸ ਲਈ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਕੁੱਝ ਪਰਵਰ ਨੇਤਾ ਟਾਟਿਆਂ ਬਿਰਲਿਆਂ ਦੇ ਏਜੰਟ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਬੰਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਢਾਦ ਖਾਤਿਰ ਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੈ? ਸਾਨੂੰ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਇਤਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਭਾਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਝਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜ ਖਦਰਪੋਸ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕਚੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਨਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਪਏ ਰੁਲਦੇ ਹੁੰਦੇ...? ਸੁਧਾਰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਵਾਂ-ਭੈਣਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ

ਨਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ...?

ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਧੀ-ਗੋਤਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...?

ਚੰਗੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦਾਖਲ ਕਰਾਉਣ ਖਾਤਰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੇ-ਮਾਰੇ ਫਿਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ...?

ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਐਪਲੀਕੇਸ਼ਨਾਂ ਹੀ ਗੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ...?

ਵਿਹਲੇ ਅਫ਼ਸਰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਵੀਆਂ ਲੈ ਲੈ ਪੈਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ...?

ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮੁਮਨ ਮੂਰਖ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...?

159 ਰੁਪਏ ਕਵਿੰਟਲ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਰੀਆ 600 ਰੁਪਏ ਕਵਿੰਟਲ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਖਾਤਰ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ — ਦਾਈ/ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ।

25 ਰੁਪਏ ਵਾਲੀ ਸੀਮੈਂਟ ਦੀ ਬੋਰੀ ਖਾਤਰ 75 ਕਿਸਨੂੰ ਭਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ? ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਦੀਆਂ ਵਕਤ 700 ਵਾਲਾ ਸੋਨਾ 1700 ਦਾ ਕਿਸਨੂੰ ਖਰੀਦਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ..?

ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭੇਲ, ਖੰਡ, ਪੈਂਟਰੋਲ, ਕੁਕਿੰਗ ਗੈਸ ਦੀ ਸ਼ਾਰਟੇਜ ਅਤੇ ਬਲੈਕ ਨੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਤ ਮਾਰ ਛੱਡੀ ਹੈ...?

ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਵਕਤ ਹਰ ਵਕਤ ਸਹਿਮੇ-ਸਹਿਮੇ ਕੌਣ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ...?

ਸਟਵ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਰਾਂ ਤੇ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ?

ਦਵਾਈਆਂ 'ਸਮਾਜਵਾਦੀ' ਰੋਟਾਂ ਤੇ ਕੌਣ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ...?

ਗੈਂਡੇ-ਗੈਂਡੇ ਜਿਥੇ ਮੱਛਰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ...?

ਪਿਛਲੇ ਚੰਨ੍ਹ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦੋ-ਦੋ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਵੇਰ 'ਐਨਕ ਬਾਬੂ' ਕੌਣ ਬਣੇ ਹਨ..... ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਨੀਊਟਰੋਨ ਬੰਬ ਬਣਾਇਆ ਹੀ ਹੈ.. ਜੇ ਕਿਤੇ ਚਲਾ ਦਿਤਾ ਫਿਰ ਤਾਂ ਘਰ ਘਰ ਸੂਰਦਾਸ ਹੀ ਹੋਣਗੇ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਹੀ ਸਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ, 'ਪਰ ਸਵਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਦ ਤਕ ਜਾਗੇ ਰਹੇਗਾ? ਜਦ ਤੀਕ ਚੋਣਨ ਲੋਕ ਇਕ ਮੁੱਠ ਰੋਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਨਾਅਰਾ 'ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਮਜ਼ਦੂਰ-ਕਿਸਾਨ ਏਕਤਾ' ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਵੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡਾ ਹੀ ਨਾਅਰਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਰ-ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ 'ਰੋਟੀ ਕਪੜਾ ਜੋ ਦੋ ਨਾ

ਸਕੇ, ਵੇਹ ਸਰਕਾਰ ਨਿਕੰਮੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨਿਕੰਮੀ ਹੈ, ਵੇਹ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਦਲਣੀ ਹੈ। ਘਰ ਘਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੀਤ ਛੋਹਣਾ ਪਵੇਗਾ 'ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾਂ ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਓਏ, ਲੁਟ ਲਿਆ ਤੇਰਾ ਮਾਲ ਹਾਲ ਬੇਹਾਲ ਓਏ।

...ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਕੁਦਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਹਾਂ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਕੁਦਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਪੈਗੰਬਰ ਵੀ ਕੁਦੇ ਸਨ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ-ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, ਐ ਦਰਯੋਧਨ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਮੰਗਦਾ। ਤੈਥੋਂ ਅਧਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਮੰਗਦਾ!! ਇਕ ਸੂਬਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਮੰਗਦਾ! ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ/ਤਸੀਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਮੰਗਦਾ!! ਤੂੰ ਪਾਡਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਵ ਪੰਜ-ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਦੇ ਤਾਂ ਜੁ ਇਹ ਪੰਜੇ ਵੀ ਕਣਕ-ਜੌਂ ਬੀਜਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਸਕਣ"!!

ਪਰ ਜਦੋਂ ਹੰਕਾਰੀ ਦਰਯੋਧਨ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਵੀ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ 'ਗੰਗੂ-ਗੋਪਾਲ-ਗੋਵਾਰਧਨ ਦੀ ਰਕਸ਼ਾ ਕਰੋ' ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਾਰਡ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ "ਐ ਅਰਜਨ ਹੁਣ ਏ ਯੁੱਧ ਕਰ! ਇਹੋ ਹੀ ਤੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ! ਇਹੋ ਹੀ ਉਂਚਾ ਕਰਮ ਹੈ!!

ਜਦੋਂ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਐਹ ਦਰੋਣਾ ਚਾਰਯ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਹੈ...ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਓ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ! ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੀ ਹਨ... ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਚੁਕ ਸਕਦਾ"!! ਤਾਂ ਮਹਾਂਨਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਐ ਅਰਜਨ, ਜਦੋਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਗਲ ਆ ਜਾਵੇ, ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਵਕਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ-ਨਾਤਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸੀਦਾ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡੱਟ ਜਾ — ਇਹੋ ਹੀ ਤੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ! ਇਹੋ ਹੀ ਉਂਚਾ ਕਰਮ ਹੈ!!

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਵੇਖਕੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ 'ਰਾਜੇ ਸ਼ੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੂਤੇ' ਵਰਗੀ ਸਖਤ ਜ਼ਬਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿਰੁਧ ਵਰਤਨੀ ਪਈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਇਕ ਖਾੜਕੂ ਸਿਆਸਤ ਰਾਹੀਂ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿਤੀ। ਅਜ ਵੀ ਅਸੀਂ ਸਹੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਜਾਣਕੇ ਹੀ ਇਸ ਝੂਠ ਦੇ ਪਜਾਰੇ ਵਾਲੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਚੈਲਿੰਜ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੰਗਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਭਾਰ ਬਲੇ ਦਬ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸਿਆਸਤ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਸਿਆਸਤ ਸਾਡਾ ਪਰਮ-ਧਰਮ ਹੈ।

ਪਾਠਕ, ਲੇਖਕ ਫੋਰਮ

1. ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ

[22 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1981 ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਿਭੂ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਸੀ । ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਵਲੋਂ 6 ਸਤੰਬਰ 1981 ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹਾਲ, ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਬਾਰੇ ਇਕ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਇਕ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ (ਪਰਚੇਤ ਮਾਸਕ ਦੇ ਸਤੰਬਰ ਅੰਕ ਵਿਚ ਇਹ ਪੇਪਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹਦੀ ਕਾਪੀ ਬਾਰੂ ਸਤਵਰਗ ਸੂਬਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਸਕੱਤਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ, ਪੰਜਾਬ, ਡਾਕਖਾਨਾ ਮਹਿਰਾਜ, ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਮੰਗਵਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ) । ਇਸ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਬੁਰਜੂਆ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਾਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪੜਚੋਲਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਹੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਰਚਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਸਮਝ ਬਿਨਾਂ ਅਸਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਇਸ ਗੋਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਦੋ ਰੀਪੋਰਟਾਂ 'ਸਮਤਾ' ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਥੱਲੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਚਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜੀ ਆਇਆਂ ਆਖਾਂਗੇ ।

— ਸੰਪਾਦਕ]

(ਉ) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜੇ, ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹਾਲ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ 6 ਸਤੰਬਰ 1981 ਦਿਨ ਦੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਬਾਰੇ ਕੀਤੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ । ਡਾ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤਕ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ । ਸ਼ੁਰੂ 'ਚ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਧੀਰਵਾਲ ਨੇ ਸਿਰਲੇਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੋਹਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਅਰਪਨ ਕੀਤੀ । ਸਭਾ ਦੇ ਸੂਬਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਸਕੱਤਰ ਬਾਰੂ ਸਤਵਰਗ ਨੇ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਾਹਿਤ-ਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੇਪਰਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਸਦਿਆਂ, ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਅੰਦਰਲੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਾਹਿਤਕ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪਰਗਟ ਕੀਤੇ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੂਬਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਤ ਪੇਪਰ 'ਸਾਹਿਤ' ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਬਾਰੇ ਹਰਜਿੰਦਰਮੀਤ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਜ਼ਹੂਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਕੰਵਲ' ਨੇ ਪੇਪਰ ਉਪਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬਹਿਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਨਣ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਖਦੀ ਲੋੜ ਦਸਿਆ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ

ਦੇ ਬਨਣ ਨੂੰ ਬੰਜਰ ਧਰਤੀ ਪਾੜਨ ਦੇ ਤੁਲ ਦਸਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ' ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪੇਪਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਠਹਿਰਾਉਂਦਿਆਂ ਪਰਚੇ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਕੁਝ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜਚੋਲਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਲਿਆ । 'ਕੰਵਲ' ਨੇ ਸੂਬਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਕੁਝ ਕ੍ਰਮਿਤੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿਤੇ । ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ', ਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਨਾਜਰ ਸਿੰਘ 'ਸੁਰਖ ਰੇਖਾ', ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੰਪਾਦਕ 'ਪਰਚੇਤ', ਗੁਰਬਖਸ਼ ਜੱਸ, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਮਿੰਦਰਪਾਲ 'ਭੱਠਲ', ਪਰਮਜੀਤ 'ਦਹਿਲ', ਬਲਦੇਵ 'ਮੋਹਣਾ', ਮਲ ਸਿੰਘ 'ਰਾਮਪੁਰੀ' ਜਗਜੀਤ 'ਧਾਲੀਵਾਲ' ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ 'ਮਾਹਲਾ', ਹਰਜਿੰਦਰਮੀਤ, ਬਾਰੂ ਸਤਵਰਗ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਮਤਭੇਦਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ 'ਸਾਹਿਤ' ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਨੂੰ ਅਟੁੱਟ ਸਮਝਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਨਾਜਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਪਾਲ ਤੇ ਪਰਮਜੀਤ ਦਹਿਲ ਆਦਿ ਨੇ 'ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ' ਨੂੰ ਪੜਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਰਖਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਸਦਾ ਸਬੰਧ

ਅਜੋਕੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਧਿਰ ਹਰਜ਼ਿਦਰਮੀਤ, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ, ਬਲਦੇਵ 'ਮੋਹਲਾ' ਬਾਹੂ ਸਤਵਰਗ, ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੰਪਾਦਕ 'ਪਰਚੰਡ' ਆਦਿ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਰਖਿਆ ਕਿ ਜਦ ਇਹ ਇਕ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲੋਂ ਨਖੇੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਅਜੋਕੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਰੁਸਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਪਨਾਉਣ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ-ਮੁਬਾਹਸਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਪਰਚੇ ਅੰਦਰ ਉਹੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੋਧ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸੋਧ ਖੁਨੀਰ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਦੇ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਦੀ ਸਮਝ ਹੈ। ਇਸੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਅਜੋਕੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਵਿਚ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਛਿੱਤੀ ਬਹਿਸ ਕਈ ਵਾਰ ਗਰਮ-ਗਰਮੀ ਤੀਕ ਵੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਚਾਹ ਪੀਣ ਸਮੇਂ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਜਗਜੀਤ 'ਧਾਲੀਵਾਲ', ਮਿੰਦਰਪਾਲ 'ਭੱਠਲ', ਪਰਮਜੀਤ 'ਦਹਿਲ', ਆਦਿ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਰਲੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਾਊਸ ਅੰਦਰ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਸਭਾ ਦੇ ਸੂਬਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਸਕੱਤਰ ਬਾਹੂ ਸਤਵਰਗ ਨੇ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਉਭਰ ਕੇ ਆਏ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰਖੇ ਕਿ ਪਰਚੇ ਅੰਦਰਲੀ ਦਰੁਸਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ-ਮੁਬਾਹਸਾ ਤੋਂ ਪਾਸਾ ਵਟਣ ਦਾ ਅਰਥ 'ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ' ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪਰਚੇ ਅੰਦਰਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਭਾ ਦੇ ਐਲਾਨ-ਨਾਮੇ ਅੰਦਰਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਦੇਬ ਭਗਤ ਯਾਦਗਾਰ ਹਾਲ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਇਨਚਾਰਜ ਵਲੋਂ ਦਿਤੇ ਸਹਿਯੋਗ, ਤੇ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਅਜ ਮੁਢਲਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹਿਸ-ਮੁਬਾਹਸੇ ਦਾ ਤਾਹ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦਕ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜੋਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਟੇਜ ਸਕੱਤਰ ਡਾ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਊਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਇਹ ਮਤੇ ਰਖੇ।

1. ਅਜ ਦਾ ਹਾਊਸ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲਾਏ ਗਏ

ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲਾ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। 2. ਅਜ ਦਾ ਹਾਊਸ ਕੋਰਲਾ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਾਟਕ ਮੰਡਲੀ ਤੇ ਲਾਈ ਪਾਬੰਦੀ, ਬੋਲਣ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਹੋਇਆ ਤਿੱਖਾ ਵਾਰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਕੋਰਲਾ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਰੰਤ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾਈ ਜਾਵੇ। 3. ਇਹ ਹਾਊਸ ਪੁਲੀਸ ਵਲੋਂ ਬਠਿੰਡਾ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਦੋ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ (ਚਾਦੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ, ਵੇਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਪਤਾ) ਉਪਰ ਢਾਹੇ ਜਬਰ ਦੀ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਬਣਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ। 4. ਅਜ ਦਾ ਹਾਊਸ ਭੜਕਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗਿਆਂ ਫਸਾਦਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟੇਰੀਆਂ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੰਗੇ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। 5. ਇਹ ਹਾਊਸ ਫਗਵਾੜਾ ਪੁਲੀਸ ਵਲੋਂ ਫਗਵਾੜੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਮਗਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਤਲ ਦੀ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਦੋਸ਼ੀ ਪੁਲੀਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਕਤਲ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਮਤੇ ਹਾਊਸ ਵਲੋਂ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨੀਕ ਰਾਤ ਦੇ ਸਵਾ ਦੋ ਵਜੇ ਡਾ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਗੋਸ਼ਟੀ-ਵਿਚ ਆਮ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੁਰਸੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਦਰੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਵਲੋਂ -

ਬਾਹੂ ਸਤਵਰਗ, ਸੂਬਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਸਕੱਤਰ,
ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ

○

(ਅ) ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੁੜਨ ਲਈ ਇਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਇਵੇਂ ਹੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਸਾਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ — ਜਿਸਦੇ ਪਲੈਟਫਾਰਮ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਚਲੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਹੀ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ

ਅਜੋਗੀ ਹੀ ਸੰਸਥਾ ਹੋਣਾ ਵਿਚ-ਆਈ ਹੈ — ਉਹ
 ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਆਪਰਾ ਵਰਗੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ
 ਹੀ ਅਜੋਗੀ ਸਭਾਵਾਂ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ
 ਹਨ। ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ
 ਅਜੋਗੀ ਮੁੱਖ ਚਾਲਕ ਸੀ ਜਿਥੇ ਕਿ ਸਰਮੁਖ ਹੀ
 ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵ
 ਉਸਾਰਿਆ ਸੁੱਚ ਸੰਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਕਵੀ
 ਅਜ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੀਆਂ ਚੁਲ੍ਹਾ, ਸਰਾਬ, ਸਾਕੀ ਅਤੇ
 ਪੀਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਘਮਣ-ਘੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ
 ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਕ
 ਪਖੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੇਵਾਂ ਕਰਨਾ ਵੀ
 ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ — ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ
 ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠਕੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ
 ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਮਜ਼ਾਕ
 ਜਿਹਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੋਕ-
 ਪਖੀ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਵਿਰੋਧੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਨਿਖੇੜੇ
 ਦੀ ਇਕ ਸਾਫ ਰੇਖਾ ਖਿਚ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ
 ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਬਨੀਰ ਇਸ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਲਈ
 ਵਧਾਈ ਦੀ ਹਕਦਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਨਿਰੋਲ ਲੋਕ-
 ਪਖੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਜਥੇਦਾਰੀ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਉਪਚਾਲਾ
 ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਵਲੋਂ
 ਪਹਿਲੀ ਗੋਸ਼ਟੀ, ਵਿਸ਼ਾ 'ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ' ਦੇ
 ਆਪਸੀ ਸਬੰਧ ਬਾਰੇ ਦਾ 6 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ
 ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ — ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਗ ਭਗ
 40-50 ਲੇਖਕਾਂ, ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਅਤੇ ਅਤੰਚਕਾਂ ਨੇ ਭਾਗ
 ਲਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਈ ਵਖ-ਵਖ ਸਾਹਿਤ
 ਸਭਾਵਾਂ ਵਖਰੇ-ਵਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ
 ਹਨ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਭਾਂਤ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਛਤਰ-
 ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਧੇ ਵਿੰਗੇ
 ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
 ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਸਿਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਛਤਰਛਾਇਆ
 ਹੇਠ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਵੀ ਕੋਈ
 ਨਿਸ਼ਚਤ ਉਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਦਿਸ਼ਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ
 ਰੋਲ ਵੀ ਰੋਲ ਘਰੇਲੇ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਪਖੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ।
 ਸੋ ਲੋਕ-ਪਖੀ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਨਿਖੜਵੇਂ
 ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੋਗੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਡਤਕਾਲ ਲੋੜ
 ਸੀ ਜਿਹਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਲੋਕ-ਪਖੀ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ
 ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਾਫ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ — ਹਕੀਕੀ
 ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ —
 ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ

ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਅਖੌਤੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਭੰਬਲਭੁਸੇ ਅਤੇ
 ਕੂੜ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਸਕਦੇ। ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜਕ
 ਸਥਿਤੀ ਅੰਦਰ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਆਪਸੀ
 ਸਬੰਧ ਬੜਾ ਅਹਿਮ ਮਸਲਾ ਹੈ ਜਿਹਦਾ ਹਲ ਭੱਠ
 ਲਈ ਇਹ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਦਾ
 ਪਹਿਲਾ ਉਪਚਾਲਾ ਹੈ।

ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ
 ਨਾਵਲਕਾਰ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਢਲ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ
 ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ
 ਦੀ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਤੇ ਵਧਾਈ ਦਿਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ
 ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਿਰੋਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਿਆਂ
 ਦੀ ਬਹੁਤ ਘਾਟ ਹੈ — ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਸਮੁਤ' ਮਾਸਿਕ
 ਹੈ। ਸਾਰੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕ
 ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪਤ੍ਰਕਾ ਕਢਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨੂੰ
 ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ
 ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੋਕਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ
 ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਪਰ ਵਧੀਆ ਮਿਆਰੀ ਸਾਹਿਤਕ
 ਕਿਰਤ ਲਈ ਕਲਾ ਦੀ ਬਲੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾ
 ਸਕਦੀ — ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਨਿਰੋਲ ਸਿਆਸੀ ਪ੍ਰਚਾਰ
 ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਰ-
 ਕਸੀ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਜੰਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਲੋਕ-ਪਖੀ
 ਅਤੇ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਨਹੀਂ
 ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਗੇ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦਿਆ
 ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਮੁਕੇਰੀਆ) ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੇਪਰ ਵਿਚ
 ਸਾਹਿਤ ਉਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਠੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ —
 ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ
 ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
 ਹੈ — ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ
 ਇਕ ਗਿਣੀ ਮਿਥੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤਾ ਗਿਆ
 ਹੈ। ਉਸਾਰੂ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਇਹ ਕੋਈ
 ਸਿਰਤਮੰਦ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਜੱਸ' ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ
 ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਹਾਰਡੀ ਡਿਕਨਜ਼, ਰੂਸੋ,
 ਬਲਜ਼ਾਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਵਰਗੇ ਅਜੇਹੇ ਵੀ ਲਿਖਾਰੀ
 ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ
 ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਉਹ
 ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਰ ਦੀ ਨਿਰਕੁਸ਼ਤਾ
 ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਲੁਟ ਉਤੇ ਗਹਿਰੀ ਚੋਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।
 ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਆਂ ਇਥੇ ਇਹ
 ਗੱਲ ਵੀ ਦੁਹਰਾਈ ਗਈ ਕਿ ਸਮੁੱਚਾ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ
 ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਅਗਾਂਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਾਥੀ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੇਪਰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ-
ਦਿਆਂ ਸਭਾ ਨੂੰ ਅਜੇਹੀ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਲਈ ਜੀ
ਆਇਆ ਕਿਹਾ। ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਅਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਜੋ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਉਹਦੇ
ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ — ਇਥੇ ਇਹ ਨਹੀਂ
ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਕਿਹੜਾ
ਸਾਮਰਾਜ ਕਿਹੜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੁੱਟ-ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ —
ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਮਰਾਜੀ ਲੁਟ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ
ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਸਪਸ਼ਟ, ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਇਸ-ਸਿਆਸੀ
ਮਸਲੇ ਦੀ ਗਲ ਛੇੜੀ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦਸਣਾ
ਬਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਮਰੀਕਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਲੁਟ ਰੂਸੀ
ਸਮਾਜਕ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਲੁਟ ਨਾਲੋਂ ਕਿਵੇਂ ਵਖਰੀ ਹੈ ?
ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੌਮੀ ਅਤੇ
ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਮਸਲੇ ਅਲਗ ਬਹਿਸ ਦੀ
ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਥੀ ਸੁਖਪਾਲ ਨੇ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦਿਆਂ
ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ 'ਵਾਦਾਂ' ਦਾ ਐਵੇਂ ਘਚੋਲਾ
ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ — ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜ
ਵਿਚ ਲੋਕ-ਪਖੀ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਦੇ 'ਵਾਦ' ਹੀ
ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ (ਵਿਚਾਰਵਾਦ) ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਹੀ
ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਅਗਾਂਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੇਪਰ
ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਇਨਕਲਾਬ
ਲਿਆਵਾਂਗੇ ਰਜ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਵਾਂਗੇ" ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ
ਨਾਹਰਾ ਹੈ — ਇਹ ਗਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ —
ਸਮਾਜਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ
ਜਾਂ ਹੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਇਨ-
ਕਲਾਬ ਦੀ ਗਲ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਨ ਦਾ ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ
ਰਾਹ ਹੈ ? ਨਾਲ ਹੀ ਗਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਨਕਲਾਬ
ਕਰਨ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰੋਟੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੀ ਹਲ
ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨਕਲਾਬ ਕਾਹਦੇ
ਲਈ ਕਰਨਾ ਹੈ ? ਅਜੇਹੇ ਕੁਝ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤੇ ਸਨ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਾਥੀ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੋਵਾ ਸਿੰਘ
ਮਾਹਲਾ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ — ਪੇਪਰ
ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼
ਜਵਾਬ ਨਾਂ ਦੇ ਸਕੇ।

ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਅਕ-
ਤੀਆਂ ਨੇ ਇਸੇ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਿਆਸੀ
ਨਰਤੇ ਸਿਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ
ਹੋਂਦੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਅਜੇਹਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ
ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ

ਇਕ ਨੀਤੀ ਘੜੀ-ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਦਾਅ ਪੋਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ
ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ — ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਏਨੀ ਛੇਤੀ
ਕਲਾ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ। ਅਜੇਹੇ ਵਿਚਾਰ
ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸੁਣਕੇ ਪੇਪਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ
ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਬਾਰੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮੁਲਅੰਕਣ ਕਰਨਾ ਪੈ
ਗਿਆ — ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ
ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪੇਪਰ ਬਾਰੇ ਆਖਰੀ
ਸਹਿਮਤੀ ਜਾਂ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਬਹਿਸ ਬਹੁਤ
ਲੰਬੀ ਚਲੀ ਗਈ — ਰਾਤ ਦੇ ਦੋ ਵਜੇ ਤਕ ਬਹਿਸ
ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਦਿਤੇ ਗਏ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ
ਹੋਰ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਰਾਮਪੁਰੀ,
ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾਦਕ ਪ੍ਰਚੰਡ) ਨਾਚਰ
ਸਿੰਘ ਬੋਧਾਰਾਏ (ਸੰਪਾਦਕ ਸੁਰਖ ਰੇਖਾ), ਬਾਰੂ ਸਤਬਰਗ,
ਮਿੰਦਰਪਾਲ ਭੱਠਲ, ਪਰਮਜੀਤ ਦੇਹਲ ਤੇ ਬਲਦੇਵ
ਕਿਸ਼ੋਰ ਆਦਿ।

— ਗਰਬਖਸ਼ 'ਜੱਸ'

o

(ੲ) ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ —

ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਹੈ ? ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ
ਵਖ ਵਖ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਕੋਈ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ
ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ 'ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਤੇ ਕੋਈ
'ਵਿਚਾਰਾਂ' ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਮੰਨਦਾ
ਹੈ। ਕੁਝ ਹਰ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪੇਂਡੀ ਹੈ (ਹਰ ਪ੍ਰਾਪੇਂਡੀ
ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ) ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ; ਪਰ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ
ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਨਾਅਰੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ
ਬਿਆਨਦੀ ਹੈ।

* ਵਾਦਾਂ 'ਚ ਘਿਰਿਆ ਸਾਹਿਤ

ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਵਾਚਣ ਦੀਆਂ ਕਈ
ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ — ਅਕਾਦਮਿਕ-
ਵਾਦ, ਸਰੋਚਨਾਵਾਦ, ਪ੍ਰੀਤਗਤੀਵਾਦ, ਆਧੁਨਿਕਵਾਦ,
ਪ੍ਰਭਾਵਵਾਦ, ਮਿਥੋਕਵਾਦ, ਸਹੁਜਵਾਦ, ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦ,
ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਆਦਿ। ਉਕਤ
ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ 'ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ
ਵਿਧੀ' ਅਪਣਾਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ
ਪਾਇਆ। ਸਾਹਿਤ-ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ.
ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਸੋਧੇ ਨਾਲ ਦਸਤਪੰਜਾ ਲੈ ਕੇ ਖੂਬ
ਜੋਹਰ ਦਿਖਾਏ। ਸੋਧੇ ਦੀ ਕਸਰ ਵਿਚ ਉਮਰ ਦੇ
ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਪਾ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ
ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਰਕਸੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਿਫਾ ਨਹੀਂ
ਸਕਿਆ। ਪ੍ਰੋ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰੰਗਣਾ
ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੂੰ ਪੁੰਦਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ।

ਪਰ ਉਹ' ਕੀ ਜਾਨਣ?... ਕਿਥੇ ਬੁਢੀ ਦਾ ਮਰਨਾ ਕਿਥੇ ਹਲ ਓਕੜੂ।... ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਇਕ ਸਾਇੰਸ ਹੈ (ਸੋਖੋ-ਵਾਦ ਨਹੀਂ)। ਸੋਖੋ' ਤਾਂ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਚ ਵੇਰ ਅੰਤਰ ਹੈ : ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿਗਿਆਨਕ।

ਕਈ ਉਘੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵਾਦ ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਚੇ ਸਾਹਿਤ 'ਮਨੁਖਤਾ' ਲਈ ਰਚਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

* ਮਨੁਖਤਾ ਕੀ ਹੈ ?

ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਅਸੂਲ ਤੇ ਫਰਜ਼ ਹਰ ਯੁਗ ਵਿਚ ਬਦਲਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਗੁਲਾਮਦਾਰੀ-ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਹੋਰ ਸਨ। ਅਜੋਕੇ ਸਰਮਾਏ-ਦਾਰੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹਨ। ਯੁਗ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਪੈਦਾਵਾਰੀ ਸਾਧਨ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੈਦਾਵਾਰੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਦਲਨ ਨਾਲ 'ਮਨੁਖਤਾ' ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੁਝ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ 'ਜ਼ਾਲਮ' ਤੇ 'ਮਜ਼ਲੂਮ' ਪਾਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨਖੇੜਾ ਕਰਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁਖਤਾ ਲਈ ਪਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਚੇ 'ਮਜ਼ਲੂਮ' ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਵਿਰੁਧ ਜੂਝਣਾ ਹੀ ਮਨੁਖਤਾ ਹੈ। ਰਣ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਵਾਲਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਨਹੀਂ। ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ 'ਜ਼ਾਲਮ' ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋਣ ਦੇ 'ਕਾਰਨਾਂ' ਵਿਰੁਧ ਵੀ ਲੜਦਾ ਹੈ। ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਜਮਾਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪੈਦਾਦਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਜਮਾਤ ਪੈਦਾਵਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਲਿਕ ਵੀ ਉਹੀ

ਜਮਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਝੋਟੇ ਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਚਮੜੀਆਂ ਖੁਦ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਮਨੁਖ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ 'ਸਟੇਟ' ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

* ਸਟੇਟ (ਰਾਜ) ਕੀ ਹੈ ?

ਬੁਰਜੂਆ ਵਿਚਾਰਵਾਨ 'ਰਾਜ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਬਲਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਗਰੁੱਪਾਂ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮਧ-ਵਰਗੀ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਤਬਕੇ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਫੁੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਜ ਇਕ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਜਮਾਤ ਵਲੋਂ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ, ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਵਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਵਾਦ' ਦੇ ਭੇਬਲਭੂਸਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਲੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗਿਆਨੀ ਹਨ ਜਾਂ ਦੰਭੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਪੇਟ ਭਰਨ ਲਈ, ਕੋਈ ਪ੍ਰਸੰਸਾ, ਕੋਈ ਦਿਲ-ਪਰਚਾਵੇ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਦਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਤਿੱਖਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਹਥਿਆਰ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁੱਤੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਗੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਸ਼ ਤੁੜਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਝੁੱਗੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹੋਸ਼ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਮਿਲਾਪ; ਕਲਮ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ; ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ।

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕਰ (ਨਾਵਲਕਾਰ)

o

2. ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤਸਭਾ :

[ਸਮਤਾ ਦੇ ਜੂਨ 19:1 ਅੰਕ ਵਿਚ ਸੁਖਵੰਤ ਸੰਧੂ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ, ਸਭਾ ਬਾਰੇ ਇਕ ਲੇਖ '23 ਮਾਰਚ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾ ਦੇ ਵਾਰਸ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਛਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਦਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆ, ਜਿਥੇ ਸੁਖਵੰਤ ਸੰਧੂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਥਲੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਅਜ ਤਿੰਨ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਚਾਹਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਖਰੇਵੇ ਆਉਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਿਸ ਉਤੇ ਸੀ, ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਤੱਥ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਚੈਲਿੰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਭੋਜਿਆ ਪਤ੍ਰ ਸੰਬੰਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਥੇ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਸਲੀ ਮਸਲਾ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੌਜਵਾਨ

ਲਹਿਰ ਉਸਾਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਨੌਦੀਅਤ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ 1926 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਯੁਵਕ ਕੇਂਦਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ ਸੀ; ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕੰਮ ਮਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ — ਅਨਪੜ੍ਹਤਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਾਲਗਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਦੀ, ਬੁਰਾਈ ਲੜਾਈ, ਝਗੜੇ ਤੇ ਮੁੱਕਦਮੇ ਖਾਜ਼ੀ ਦਾ ਅੰਤ, ਕਰਨਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਰੋਂਦੇ ਵਿਚਾਰ ਫੈਲਾਏ, ਵਹਿਮ ਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਕੰਮ ਰਾਹੀਂ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ — ਯੁਵਕ ਕੇਂਦਰ ਵਲੋਂ ਉਲੀਕਿਆ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹਾਲੇ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੌਜਵਾਨ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮਤਾ ਦਾ ਅਦਾਰਾ ਚਾਹਵੇਗਾ ਕਿ ਜਿਥੇ ਸੁਖਵੰਤ ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਿਆ ਜਾਏ, ਉਥੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਬਾਰੇ ਠੋਸ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਠੋਸ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢ ਸਕੇ।

— ਸੰਪਾਦਕ]

ਸਮਤਾ ਦੇ ਜੂਨ 1981 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਖਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੀ ਮੋਹਨਤ ਅਤੇ ਚਾਹਣਾ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ '23 ਮਾਰਚ ਦੇਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ' ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਤੀ ਗਈ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਭੰਨਤੌਤ ਅਤੇ ਗੁਮਰਾਹ ਕੁੰਨ ਨੀਅਤ ਸਦਕਾ, ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ, ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਖਤ ਲਿਖਣਾ ਪਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕੇ।

ਸੁਖਵੰਤ ਸੰਧੂ ਆਪਣੀ ਚਾਹਣਾ ਤਾਂ ਇਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਵੰਡੇ ਹੋਣ ਦਾ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਹੁਣ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਦ, ਮਾਨ ਜਾਂ ਕੁੱਝੋਂ ਦੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਚਾਹਣਾ ਪਿਛੇ ਨੀਅਤ ਇਮਾਨਦਾਰਾਨਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਤਥਾ ਨੂੰ ਨਾ ਮਰੋੜਦਾ। ਉਹ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਐਡਹਾਕ ਕਮੇਟੀ ਜਿਸਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਰਘਬੀਰ ਪੂਹਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਆਗੂ ਟੋਲੀ ਵਾਂਗ ਸਥਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਕੜਾ ਵਾਲਾ ਦਾ ਅਜਲਾਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਮਾਨ ਹੋਰੀ ਵਖ ਹੋਏ ਜਾਂ ਖਾਲੜਾ ਅਜਲਾਸ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਠਿੰਡਾ ਜ਼ਿਲਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕਮੇਟੀ, ਜੋ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਕੁੱਝ

ਗਰੂਪ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਪਲਿੰਟਰ ਗਰੂਪ ਸਨ। ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਤਭੇਦ ਕਦੀ ਜ਼ਿਲਾ ਐਡਹਾਕ ਕਮੇਟੀ ਅਗੇ ਨਹੀਂ ਦਸੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਢਾਈ ਇੰਚਾਂ ਦੀ ਮਸੀਤ ਖੜੀ ਕਰ ਲਈ।

ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਲਾ ਐਡਹਾਕ ਕਮੇਟੀ ਗੈਰਜਮਹੂਰੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਫੰਕਸਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ ਨੁਮਾਇਦਗੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਗਲਤ ਨਾਮ-ਜ਼ਦਗੀਆਂ ਕਰਕੇ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁੱਠ ਦੀ ਬਨਾਵਟੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਗਲ ਮੈਂ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਝਬਾਲ ਇਕਾਈ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਆਪ ਇਕ ਸਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਐਡਹਾਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਬਲੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਮਤਵਜ਼ੀ ਇਕਾਈ ਖੜੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਕੜਾ ਵਾਲਾ ਅਜਲਾਸ ਵੀ ਤਾਂ ਬੁਲਾਉਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਤਕਰੀਬਨ 100 ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਐਡਹਾਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਨੁਮਾਇਦਗੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜ਼ਿਲਾ ਐਡਹਾਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਬੇਕਾਇਦਗੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਬਜ਼ ਗੁੱਠ ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਤਭੇਦ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ

ਐਡਹਾਕ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਖਿਆ। ਸੀ ਜੇ. ਪੀ. ਦੀ ਲਹਿਰ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਗ਼ੈਰ ਜਮਹੂਰੀ ਤਤੀਕ ਨਾਲ ਇਕਾਈਆਂ ਤੇ ਠੋਸਨੀ ਚਾਹੀ ਸੀ। ਜ਼ਿਲਾ ਐਡਹਾਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਬਲੇ ਵਾਲੇ ਯੂਨਿਟਾਂ ਵਿਚ ਕਿਨੀ ਕੁ ਹੋਂਦ ਸੀ, ਇਹ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਈ ਜਦੋਂ ਇਕ ਹੱਲੇ ਬਲੇ ਇਹ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੁਕੜਾ ਵਾਲੇ ਅਸਲਾਸ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਜ਼ਿਲਾ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਜਥੇਬੰਦ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਹਰ ਵਾਰ 'ਚਾ ਡਟਵਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਟਟਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬਣੀ ਸੂਬਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਜ਼ਿਲਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕਮੇਟੀ (ਕਨਵੀਨਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲੜਾ) ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਇਕ ਆਜ਼ਾਦ ਜਿਹੀ ਇਕਾਈ ਸੀ, ਨੇ ਸੂਬਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲੀਡਰ-ਸ਼ਿਪ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਇਸ ਨਾਲ ਏਕਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪੜਚੋਲ ਤੇ ਆਪਾ ਪੜਚੋਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਇਹ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਬਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕਮੇਟੀ (ਜਦੋਂ ਜਿਉਂਦੀ ਸੀ) ਘੱਟ ਬੇਜ਼ਾਬਤਗੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਸਾਜ਼ਸੀ ਦੇਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਸੂਬਾ ਅਦਾਰਾ ਉਲਟ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਟੋਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੇਦਮਾਨਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸੀ। ਜ਼ਿਲਾ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਜਸਵੰਤ ਖਾਲੜਾ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਉਹਨੇ ਮੀਂਟਿੰਗ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਇਹਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜੋ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਬਿਨਾਂ ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਲਦੇਵ ਮਾਨ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਨੌ-ਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਆਪਣੀ ਸੂਝ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ, ਪੀ. ਲਹਿਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੁਖਵੰਤ ਸੰਧੂ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਗਲਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਜ਼ਿਲਾ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬਿਹਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਕ ਜਨਤਕ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਉਪਰ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਲਹਿਰ ਆਖਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਜੇ. ਪੀ. ਨੂੰ ਜਾਂ ਉਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਗਲ ਹੋਰ, ਜਿਸ ਸੁਖਵੰਤ ਸੰਧੂ ਨੇ ਇਹ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 1974-75 ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਾਲ ਨੰਬਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਂ ਦਾ ਵਿਯਕਤੀ ਉਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਕਈ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਹ ਚਿਠੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਂ ਬਲੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝੀਅਤ ਛੁਪਾਏ ਹੋਏ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗਲਤ ਤੱਥ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਛੁਪਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਦਵਿਵਾਦ ਕਦੀ ਵੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦਾ।

ਕੁਝ ਏਕਤਾ ਬਾਰੇ : ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਕੁਝ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਛੋਟੇ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਖੇਤਰ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਸਭ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਚਾਹੇ ਉਹ ਠੀਕ ਹਨ ਜਾਂ ਗਲਤ ਹਨ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹਨ। ਮੈਂ ਸੁਖਵੰਤ ਸੰਧੂ (ਜਾਂ ਜੋ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਥੇ ਤਕ ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਯਕਤੀ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਜਾਂ ਹੁਣ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ) ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇ ਉਹ ਜਦੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਮੁਖਧਾਰਾ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਹਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਐਵੇਂ ਥਾਹ-ਮਥਾਹ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬਧਤ ਧਿਰਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਗਲਤ-ਮਲਤ ਕਹਿਦੇ ਫਿਰੀਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਝੂਠੀ ਵਡਿਆਈ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ। ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਿਰਾਂ ਜੋ ਸਮਝਣਗੀਆਂ, ਉਹ ਕਰਨ-ਗੀਆਂ। ਉਸ ਉਪਰ ਮੇਰਾ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ (ਸੁਖਵੰਤ ਸੰਧੂ ਦਾ) ਕੋਈ ਵੱਸ ਨਹੀਂ, ਏਕਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਏਕਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭੱਖਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਇਮਾਨਦਾਰ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੰਗ ਨਜ਼ਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਦੋ ਪੱਖੀ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਰਾਹੀਂ ਸਬੰਧਤ ਧਿਰਾਂ ਹਕੀਕੀ ਸਾਝੇ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਣ ਗੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਅਨਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿਚ ਸੁਟੇਗਾ। ਉਹ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਸਾਮਰਾਜ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਠੁ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ — ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਅੰਤਵੇਕੇਟ

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਲਾਸ਼ ਕੌਰ — ਗੁਰਜਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਪਵਾਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।
ਛਪਾਈ-ਰੋਕਸ਼ਨਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਪੁਤਲੀਘਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸਿਰਨਾਵਾਂ : ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਨਿਵਾਸ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ — 143002 : ਵਾਰਸ਼ਿਕ ਚੰਦਾ 15 ਰੁਪਏ, ਵਿਦੇਸ਼ ਹਵਾਈ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 80 ਰੁਪਏ